वात्स्यायन काम सूत्र व्याख्या

कन्दर्पचूडामणिः

४०७

प्रज्ञाते

८०६

५07

वात्सायन कामसूत्र व्याख्या

A. वीरभद्रदेव: कन्दर्पचूडामणि

F. 76

अलंकार शास्त्र

[illegible]

22.12.92

७२

४८७ कंदर्पचूडामणी

१

कश्यतो
५ क

श्रीरामचंद्राय नमः॥ अरुणापि दक्षकोपाद्भक्त्यनुरक्तेषु सानुरागेव॥ कल्याणाय जग
त्सा दृष्टिः श्रीकालभैरवस्यास्तु॥ प्रणमत रहसि सतृष्णं कृष्णं स्मरशास्त्रपारगं विज्ञाः॥ पीयू
षादपि मधुरेऽधरबिंबे गोपकन्यानां॥ मंत्री वसंतसमयो यस्य च राजीवमोचना राज्यं॥ वाहा म
लयसमीराः पंचशरो सौ नृपो जयति॥ ॥वंशः कंसद्विष इव जयति वघेलस्य भुजां मान्यः॥ ज २४
अजघन्योस्ति जगत्यां यस्मान्नभूपालः॥ ॥प्रादुर्बभूव वंशे तत्र श्रीशालवाहनो नृपतिः॥ इंदु
मरंदबिंदुर्यस्य यशःपुंडरीकस्य॥ ॥भिन्नस्य शीतमहसः सुचिरं लक्ष्मेति मन्यते लोकः॥ विधु
रैर्यदीयविधुरैर्निशि निहतैर्भास्करभ्रांत्या॥ ॥प्रादुर्बभूव तस्माद्वीरः श्रीवीरसिंहाख्यः॥ यस्य य
शोंबुजकोशः स्फारामकरंदबिंदवस्ताराः॥ ॥यस्य करेणकरादिह समरे तिपुसूपचारणाधिपतेः॥
दानांबुसंगशोभा सौतिशयाकुंठितामुडिति॥८॥ वीरस्तदंगजन्मा प्रतिभरपूतनात मस्विनी भानुः॥

श्रीवीरभानुनामाधिपतिरभूद्भुजाज्जगति॥९॥श्रुत्वापि वीरभानोर्दानकथा नेह जातलज्जानि॥वृक्षौ
पल्लपशुभावाद्दैवततरूधेनुरत्नानि॥१०॥कामादप्यभि[illegible]मो भीमादपि बाहुशालिनोमान्यः॥कर्णा
दपि च वदान्यो जयति सुतोरामचंद्रोऽस्य॥११॥श्रीरामेणारब्धे दाने गजवाजिनोर्मुखैक्येन॥वक्रान
नोगणपतिर्भ्यासाभूत्तुंबुरः खचरः॥१२॥राजोचितगुणसीमा भीमावरजादिहाधिको धनुषि॥तनये
विनयसमुद्रो जयतितरां वीरभद्रोऽस्य॥१३॥विद्यायांसुरगुरुरि[illegible]व सौंदर्ये पंचबाणतोप्यधिकः॥
दाने कल्पतरोरयमुपमेयस्तेन केनेह॥१४॥चूडामणिं स्मृतिभुवो ग्रंथं श्रीपंचबाणशास्त्रे सौ॥वा
त्स्यायनानुरूध्यं कुरुते कुतकात्तहृद्वृत्तिः॥१५॥कामागमानुसारिणि मनसिजचूडामणाविह ग्रंथे॥
अधिकरणे प्रथमेस्मिन्प्रथमोध्यायो विधीयते प्रकटः॥१६॥लक्षं त्रिवर्गशासनेमध्यायानां प्र
जापतिश्चक्रे॥सस्वाः प्रजास्समस्तास्तासां स्थितये समस्तस्य॥१७॥एकं देशं चक्रे पृथगिह ध

रा

र्मधिकारिकं मतिमान् ॥ अर्थाधिकारिकं गुरुरमरपतेः कामसूत्रं तु ॥१८॥ नंद्यध्यायसहस्रं
कृतवान् संक्षेपमस्य चार्थेन ॥ पंचभिरध्यायशतैरौद्दालकिराददकृत ॥१९॥ बाभ्रव्यः पांचा
२ लस्साधारणसांप्रयोगिकप्रमुखैः ॥ संचिक्षेप तदर्थनिधिकरणैस्सप्तभिर्मतिमान् ॥२०॥ अ
ध्यर्थं ज्ञातमस्मिन्नध्यायानां प्रकीर्तितं तस्मात् ॥ षष्ठं दत्तकनामा वैशिकमेकं पृथक् चक्रे ॥२१॥
स्यार्द्ध भार्याधिकारिकं किल गोनर्दीयः स्मरागमाचार्यः । घोटकमुखः पृथक् कन्यासंयुक्तकं कृतवान् ॥२२॥
चारायणः प्रसंसाधारणमेव केवलं कृतवान् । चक्रे सुवर्णनाभः सांयोगिकमेवभेदेन ॥२३॥ औपनि
षदिकं चक्रे कुचुमारो मारदर्शने स्पष्टम् । संग्राहे पारदारिकमादरतो गोणिकापुत्रः ॥२४॥ एवं उद्दशत
कृतयः प्रोत्सन्नास्तत्र किमपि किंचित्रं । सम्यग्ज्ञानविरहितो न हि लोकः सज्जते क्वापि ॥२५॥ बा
भ्रव्यस्य कृतादपि न ज्ञानं कामतंत्रतत्त्वस्य ॥ महदिदमिति नाध्येतुं यस्माच्छक्यं नृणामेतत् ॥२६॥
एवं स्मरागमीय्यं मत्वोच्छेदं जगद्धिते युक्तः । वात्स्यायनः प्रचक्रे सूत्रं कामस्य संक्षिप्य ॥२७॥

महादुरधिगमं तद्दृष्ट्वा महतां च ताः कृतीस्सुकृती ॥ श्रीवीरभद्रदेवः सोद्योगः कामशास्त्रे-
सौ ॥२८॥ वात्स्यायनानुरुध्यानर्थानिह पुष्पधन्वनोभिमतान् ॥ श्रीवीरभद्रमतिमानार्यावृत्ते-
न संतनुते ॥२९॥ अधिकरणे प्रथमेस्मिञ्छास्त्रे साधारणाह्वये पंच ॥ अध्यायाः परिदिष्टाः शास्त्रो-
दित संग्रहः प्रथमः ॥३०॥ तदनु त्रिवर्गसिद्धिर्विद्योद्देशास्ततः परं तस्मात् ॥ वृत्तं नागरिका-
णां दूतीकर्मविमर्शनं पश्चात् ॥३१॥ अधिकरणांतरविषयास्त्वेवं ध्यायाश्च संख्यया सहि-
ताः ज्ञेयाः प्रत्यधिकरणं नेहातस्ते निरूप्यंते ॥३२॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासना-
नुसृते। साधारणेधिकरणे प्रथमोध्यायः कृतस्सांगः ॥३३॥ ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना मनसिजचूडा- तीयो ३
मणाविह ग्रंथे। क्रियतेध्यायः प्रकरः प्रथमाधिकृतिद्वितीयोसौ ॥१॥ अर्थान्विद्यादीनिह बा-
ल्ये सेवेत यौवने कामं। तदुपरि धर्ममोक्षं समयविभागं त्रिवर्गस्य ॥२॥ अनपेक्ष्यैव च समयाना-
युर्नियमानवेक्ष्य याविबुधः। अन्योन्यानभिघेतं सेवेतार्थादिकान्वर्गान् ॥३॥ प्राग्विद्याभ्यस-

नादिह संतनुया कामसेवनं नैव। मन्वादिभिरभियुक्तै विहितं तद्ब्रह्मचर्येण॥४॥ केवलकामवश
हे प्रक्षीणार्थो न चानुया कामं। धर्मं चेति तदर्जुनरक्षणनिरतो भवेल्लोकः॥५॥ धर्मो नाचरणे ख
३ लु कामैरर्थैः क्व वास्ति संयोगः। कामकलानाचरणे वैयर्थ्यं स्यात्तयोरेव॥६॥ सेवेतास्मात्रितयं नै
वाभिभवैत्रितेषु कस्यापि। धर्मक्रियाल्पतायाः शूद्राणां गौरवं कामे॥७॥ राज्यस्यार्थवशत्वादर्थ
3 प्राधान्यमाचरेद्राजा। इति वात्स्यायनहृदयं नन्वर्थो राज्ञ एवेति॥८॥ यागादयोऽदृष्टतया लौकिक
मानस्य गोचरा नैव। तस्य प्रवर्त्तनं यद्धर्मो सौ कथ्यते लोकैः॥९॥ मांसादिभक्षणानां दृष्टार्थानां नि
वृत्तिरपि शास्त्रात्। धर्मः कथिता विदुषा बोधस्तस्य श्रुतिप्रभृतेः॥१०॥ न च संदिग्धफलत्वादारंभो
नैव यज्ञदानादेः। अभिचारादिवदेषां श्रुतिमूलत्वात्फलावधृतेः॥११॥ विद्याभूम्यादीनामर्जनमेत
स्य वर्धनं चार्थः। वात्स्यायनेन कथितं तस्य ज्ञानं वणिक्प्रभृतेः॥१२॥ अर्थः कामाधीनः किमि
हत्तेनेति केचनाचार्याः। आवश्यकी प्रवृत्तिः पुरुषस्यार्थार्थमित्यन्ये॥१३॥ श्रोत्रादीनाम

र्थे स्वे स्वे यास्युः प्रवृत्तयस्सरसाः। तां वात्स्यायनमुनिना कामे सामान्यतः कथिताः॥१४॥ स्पर्शा-
नुभवप्रभवोयं पुरुषार्थो विशिष्यतेन्यस्मात्। कामः स तु प्रधानं मदनोदय इध्यमाम्नातं॥१५॥ न
श्रीमल्लक्ष्मणदेवः कथयति तत्रैव तं च वैशिष्ट्यं। यत्रो भाव पि भोग्यौ भोक्तारौ चैव निर्दिष्टौ॥१६॥ सुख-
महवस्त्रादिभवं भोक्तुः पुरुषस्य केवलं भवति। आयामनं जनानामत्र तु युगपद्द्वयोः प्रथितं॥१७॥ क-
थितं लक्षणमन्यैर्यातिदं बाललालनाचरणे॥ पितुरिव तत्रानंदो भवति न किं लालनीयस्य॥१८॥
लीलायामिह यस्यां भवति तरां पुष्पधन्वनोनुसृतिः। से ह निगदिता कामो मतमेतद्वीरभद्रस्य॥१९॥
द[illegible]ष्ट्वा दशवदनादेः कामासक्त्या तथा महाऽनिष्टं। तादृशमेव न कुर्यान्न नु कामं नाचरेदेव॥२०॥ त-
त्प्रतिपत्तौ हेतुर्मनसिजसूत्रं च नागरासंगः॥ समवायेहनयोरिह पूर्वो ज्ञाने गरिष्ठस्स्यात्॥२१॥ धर्मे
भवं तु विद्या येन विना तान जायते बोधः॥ सं तु तथार्थे हि तोरस्यो द्बोधो यतः शास्त्रात्॥२२॥ कामे-
तु तिर्यगादे त्वशास्त्र कथं तावबोधविधुरस्य॥ भवति यथा हृतिरेवं स्यादन्येषां स्वतस्सिध्या॥२३॥

तस्मान्नशास्त्रहृद्यंकामोखिललोककाम्यमानेपि॥इतिकेचिदाहुराचार्याः नैतद्वात्स्यायनोमनुते॥२४॥
परतंत्रापरयुक्तानिरूपायासाधुसंप्रयोगस्य॥रतिरेतत्प्रतिपत्तिश्शास्त्रादीनायतोभिमता॥२५॥प
४ शुपुत्वनाद्वत्तास्त्रीणामास्तामपार्थकंशास्त्रं॥ऋतुकालावगतिःखलुशास्त्रादेवस्मरानुगुणा॥२६॥
यदिशास्त्राभिमतानांबोध्यानैवास्त्युपायजालानां॥नेहसुखायसमर्थःसम्यक्कोतोपिकांतायाः॥२७॥
भवतुचबीजविसर्गःशास्त्रोपायंविनैवकेषांचित्॥आनंदस्यविशेषोभवतिपुनस्संप्रयोगेन॥२८॥
श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेस्मरबाणशासनानुसृते॥साधारणेधिकरणेरचितोध्यायोद्वितीयोसौ
॥२९॥ ॥परिखावृतिभुजवैभवभग्नप्रतिभूपवैभवेनेह॥विशदःक्रियतेऽध्यायःप्रथमाधिकृते=
स्तृतीयोसौ॥१॥संहितान्येशाग्रंथैःपुरुषोधीयीतकामसूत्राणि॥विद्यानामनुपघ्नन्कालान्
धर्मस्यचार्थस्य॥२॥प्राग्योव्वणाच्चयुवतिःप्रत्तासापत्युराशयादेवं॥स्त्रीभिःशास्त्राग्रहणा=

देतन्मिथ्येति केप्याहुः ॥३॥ तासां प्रयोगनिरतिं महाशास्त्रेण तस्य बोधं च ॥ तन्मूलं वात्स्यायन आह सं-
शास्त्रहृत्सानि ॥४॥ साक्षात्परं परावाशास्त्रं मूलं प्रयोगयोगस्य ॥ अमतव्याकरणादौ दुर्ज्ञेया स्साधुशब्दा-
द्याः ॥५॥ संत्यपि च शास्त्रसिध्ये बोधे निपुणाशयास्सुताराज्ञां ॥ तस्मादन्यासाम पियुक्तः शास्त्रग्रहस्त्री-
णां ॥६॥ चातुःषष्टिकयोगा नैकाकिन्यभ्यसेद्रहस्येषां आचार्याः पुनरस्या विश्वासाद्धूध्यदास्याद्याः ॥७॥
गीतानि नृत्यवाद्ये सालेख्यानीह चित्रकर्माणि ॥ दशनवसनांगरागामाल्यग्रंथने विशेषाश्च ॥८॥ ने-
पथ्यसंप्रयोगाः युक्ति तथेंद्रजालस्य ॥ पुष्पास्तरकोरचनाशयने मणिभूमिका मैकर्म ॥९॥ भक्ष्य-
विकारावरणं रत्नादीनां परिक्षणं तद्वत् ॥ एतास्तदंगविद्या ज्ञेया चान्यास्तथा मूलात् ॥१०॥ विस्तरभयान्न
कथितास्सर्वा इह वीरभद्रदेवेन ॥ चतुरधिकाष्टिक व्याख्या वात्स्यायनसूत्रतो ज्ञेयाः ॥११॥ अबलाः कला-
सुकुशलाः कुशलाः कुलटास्त्वभाद्विधा पुरुषाः ॥ सार्थकामयुमर्थं निरवग्रहमेव सेवंते ॥१२॥ श्रीवीरभ-
द्रकृतिना शास्त्रेऽस्मिन् बाणशासनानुसृते ॥ साधारणेधिकरणे रचितोध्यायस्तृतीयोसौ ॥१३॥ ॥अग्रे

ष्व निरर्गलोद्धृत्यदोर्दंडयविध्वस्तवैरिदर्पेण॥ आरभ्यते चतुर्थोऽध्यायः कामागमस्यासौ॥१॥ स्वस्वोचि
तैरुपायैर्विद्यावानाद्यसंपदं पुरुषः॥ वर्णं शक्रमागतां वाद्येधावास्या द्रुह्स्थो सौ॥२॥ विप्रः प्रतिग्रहर्थाः
५ राजा जयजानसंपदां पात्रं॥ क्रयविक्रयेणवैश्यः शूद्रो निर्वेशतोधनिकः॥३॥ अधिगम्यं गार्हस्थ्यं द
त्तं वर्त्तेन नागरानुगतं॥ नगरादावुपरचयेद्देवगृहं शोभनं स्वस्य॥४॥ सतिसंभवे विरचयत्सुधया सुधये
वशुध्धयाश्चेतं॥ मंदिरमस्यानंतरमुद्यानं कारयेद्दचिरं॥५॥ विलसन्मरंदतुंदिलमधुपरवोन्निद्रमन्म
थोल्लासं॥ लीलाकुलकोकिलकलनिस्वनवर्धितानंदं॥६॥ कुर्यात्क्राममपिवाजीकोकद्वंद्वस्फुरत्तनारं
म्यो॥ मंदानिलचलवीचिचंचलकमलोल्लसन्नयनं॥७॥ परिपूरितविषमाशुगतूणीराः पुष्पसंपत्
दापरया॥ रचयेदस्यास्तरमुखिमंटपविधयेलताविततां॥८॥ वापीमध्येमंडपमुचितं ग्रीष्मोपयोगिली
लायां॥ चरयेद्धरितोहिमितंशीकरपातच्छरैः पवनैः॥९॥ वासभवनदक्षिणमुविमुक्ताफलजालवल्लु
कल्लोला॥ उत्फुल्लफुल्लनिकरापुष्करिर्णीकांक्षिताकापि॥१०॥ ज्वलदुज्वलप्रदीपैः कालागरुधूपधूस

माल्यैकैः॥ वासगृहं रचयेदिह रुचिरं कर्पूरपुष्पाद्यैः॥११॥ वासगृहस्य च मध्ये विततवितानोपशोभिते च
देशे॥ शय्या रुचिरास्तरणा करणीया तोषदा मनसः॥१२॥ अन्यैरप्युपकरणैस्तशीतलजलपर्णपूग
संभारैः॥ संभावयेद्गृहं तन्मन्मथमनसः प्रमोदाय॥१३॥ उद्दीपनं स्मृतिभुवो यद्यद्यद्वा स्वरंजने शक्तं॥
तत्तत्सर्वं रचयेत् किं बहुनाभाषितेनेह॥१४॥ शयनीयस्य च भागे रचयेत्सिंहासनस्थलं शिरसः॥ तस्मि
न्नेव च भागे रचनीया वेदिका श्लक्ष्णा॥१५॥ इत्थं कामानुगुणं वामाहृदयस्य चानुकूल्येन॥ रचये
न्निवासभवनं संनिधिविलसद्वनोपवनं॥१६॥ कुर्यात्सदंतकाष्ठाः प्रातरिहोत्थाय तत्प निपतिता॥ अ
नुलेपनं सधूपं किंयदादद्यात्तथा माल्यं॥१७॥ सालक्तकादि रूदयन्मुखवासो वीक्ष्य दर्पणे वदनं॥ कुर्
यात्कार्यमतंद्रो नित्यसंध्यास्नानादिकानियताः॥१८॥ प्रातः क्रियाः क्रियाज्ञैरुदिता दश चात्र भेदतो विदि
ताः॥ पक्षेऽह्नि नेह्नि नेनूनास्ताः स्संतु कामेन॥१९॥ नस्या संहृतकक्षः स्वेदस्स्रुततं भवेत्तथा भूयान्
पूर्वापरांगयोरिह भोजनमुक्तं बाह्व ॥२०॥ चारायणस्तु कथयति सायं समयेपि भोजनं प्रथितं॥ ह

६

तमध्यंदिनदृसो भुंजीत प्रेयसीप्रहीतं ॥२१॥ शुकशारिकाप्रलापनमथयुध्धंमेषकुक्कुटप्रभृतेः ॥ अन्या
श्चापि च निचयेत्क्रीडाः कलयाय यथायोगं ॥२२॥ विटपीठमर्दनयतान्व्यापारास्तान्विदूषकस्याथ ॥ दिव
सेशेष्याच तथास्यादपराह्णे विहारोयं ॥२३॥ स्यादयमुचितो गोष्ठ्यै विरचितसम्पद्वप्रसाधनस्यास्य ॥ त
तदनंतरकर्त्तव्यं वात्स्यायनभाषितं कलये ॥२४॥ संगीतकं प्रदोषे प्राखेतस्य प्रसाधिते भवने ॥ अभिसा
रिकाप्रतीक्षणातीक्षणमाप्तसहायः सुखं रचयेत् ॥२५॥ प्रेषणमिह दूतीनामथवा स्वयं नायको गच्छे
त्तत्स्यास्सविधे नुगतानानोपायैर्वशीकार्या ॥२६॥ अधिदुर्दिनमभिसरणे निरतानां नष्टभूषणानां न
तु ॥ स्वयमारचयेन्मंडनमथवामित्रेणकारयेदुचितं ॥२७॥ इति वीरभद्रकृतिनाख्याताहोरात्रस
सताते न ॥ सांप्रतमभिधीयंते संभूयक्रीडितानीह ॥२८॥ व्यसनोत्सवगुरुपूजायात्राकरणं च दैवतप्रभृतेः ॥
संभ्रमसाक्रियते यदि घटानिबंधस्तथाकथितः ॥२९॥ वेश्याभुवने सदसि च भवने चैतेषु कस्यचिद्चरे ॥ रूपै
तुल्यप्रबोधवयसां समविद्याशीलवित्तानां ॥३०॥ अनुकूलैरालापैः पण्यस्त्रीभिस्सहासनं गोष्ठी ॥ का

व्यसमस्याचैषां कलासमस्या च तत्रोक्ता ॥३१॥ लोकानामिह कांतास्संपूज्यास्तास्तथोज्वलायाश्च ॥
प्रीतिस्तोमाएवं भवंति किल हारितास्सम्यक् ॥३२॥ अन्योन्यस्य गृहे वा पानं कथितं सुरासवप्रभृतेः ॥
विविधफलाद्युपदेशं वेश्यायाया अंततः स्वस्य ॥३३॥ एतेनैव निरूपितमुद्यानेयानमत्र विस्तारः ॥ वा- (५)
स्यायनानुरुध्यः क्रियते श्रीवीरभद्रदेवेन ॥३४॥ पूर्वाह्णे हृतभूषास्तुरगानारुह्य वेश्यया सहिताः ॥
प्रतिचारकैरनुगता गच्छेयुः शोभनोद्यानं ॥३५॥ दैवलिकीरथयात्रा यत्नादनुभूय तत्र युध्यानि ॥ कुक्कु-
टमेषप्रभृतेः पश्यंतोस्यास्तथाप्रेक्षाः ॥३६॥ कुर्वीत श्शुभचेष्टाः स्समयानोक्षिप्य चेयता कियतः ॥ उद्या-
नभोगचिन्हैस्सहिताः प्रसंव्रजेयुस्ते ॥३७॥ एतेनैव निरूपितमस्तया देवपुष्करिण्यादौ ॥ गमनं ज- (७)
लक्रीलायै ग्रीष्मगते तेजसां धाम्नि ॥३८॥ हृतसमयैरिह पुरुषैः पक्षांते चाधमास निर्यासो ॥ कस्मिंश्चि-
न्नियतेह नि सृजति सभां भारतीभवने ॥३९॥ दद्युः प्रेक्षणमेकं ये अपूर्वास्ते कुशीलवास्सम्यक् ॥ पूजां ते चल-
भेरन्नियतां तस्माद्द्वितीयेन्हि ॥४०॥ दर्शनमथवोत्सर्गो निजेच्छया स्यात्ततः परं तेषां ॥ आगंतवश्च पूज्याः
हृतसमवाया स्फुरद्विषयं ॥४१॥ कुर्याद्यपक्षरात्रिं सुखरात्रिः सा च कथ्यते लोके ॥ ऐकं कां जागरया कौ-

मुख्यास्तन्न निर्दिष्टं ॥४२॥ सुवसंतकोत्र शास्त्रे भवति वसंतस्य वासरः प्रथमः ॥ विशमखादिकां सरस्यां वि
शमुक्तिः कीर्तिता लोके ॥४३॥ मदनार्थिताम्रकुसुमैरवतंसे वप्रमंजिका प्रोक्ता ॥ अभ्यूषखादिकैवं ज्ञा
६ तव्याग्रे थतः परतः ॥४४॥ अन्योन्यं जलसेकः पानीयक्ष्वेडिकेरिता विबुधैः ॥ कृत्रिमे विवाहलीला क
थिता नवपत्रिका लक्षैः ॥४५॥ कृत्रिमपुत्रकलीला स्यादनुयानं तथा तु पाश्चालात् ॥ शाल्मल्यामधि
रूह्य क्रीडैका शाल्मलीकथिता ॥४६॥ युध्यं कदंबमूलैः प्रविभज्य बलं परस्परं यत् ॥ स्यात्तत्कदंबयु
ध्यं कुर्यादन्यास्तथा लीलाः ॥४७॥ एकत्रचारिणामिह विभवबलाद्वारयोषितां श्चैव ॥ नागरिकैश्च स
खीभिः चरितमनेनेह निर्दिष्टं ॥४८॥ विभवविहीने विद्यां जानन्निजा देहमात्रसाहाय्यः ॥ पूज्योदेशाद्धा
प्राप्तः केनकमुखसंयुतश्चैव ॥४९॥ निपुणः कलासु कथितेस्त्वस्यात्मानं प्रसाधयेद्यस्तु ॥ गोष्ठ्यां वेशाच
तथा जानीयात् पीठमर्दनात्तं ॥५०॥ भोगसमापितविभवः तत्रस्थः सगुणवल्लभासहितः ॥ बहुसंमतश्च
वेशे गोष्ठ्यां वशगो विटः प्रोक्तः ॥५१॥ यस्त्वेकदेशविद्यः क्रीडनको भूरिजातविश्वासः ॥ स स्याद्विदूषकः

किलवैहासिकसंज्ञकश्चैव॥५२॥एतेवेश्यानामिहनगरसदां चैवमंत्रिणः कथिताः॥ संधौविग्रहकृत्से=
विनियुक्ता आदरेणैव॥५३॥एतेनट्ध्यगणिकाः कलाविदग्धास्तथैवभिक्षुक्यः॥ मुंडाश्चैव वृषल्योग्रा
ख्याताः काममार्गेण॥५४॥ग्रामीणो बहुमानीशो साहाय्यान्याकुतूहलाविष्टान्॥ सुविचक्षणांस्तुजा
तान्एतद्वृत्तंसमाचरन्नैतु॥५५॥आध्याजनयन्भूयः कुर्वीतैवानुकारमेतस्य॥ अनुवर्त्यैवंश्च गोष्ठी
अनुरंजयेन्नमाचरेत्संगे॥५६॥अनुगृह्णीयादन्यांसाहाय्येनोपकारयान्निपुणः॥ इत्थंनागरवृ
त्तंकथितं श्रीवीरभद्रदेवेन॥५७॥भाषासंस्कृतयोरिहरचयसेकेनयोजनो गोष्ठी॥ सचनभवेद्बहुमा
नस्तस्मादुभयंप्रवर्त्तयिति॥५८॥एवंलोकविरुध्यांगोष्ठीस्वैरंविसर्पिणीश्चैव॥परहिंसनस्वरूपांकुर्वन्निं
द्योभवेल्लोके॥५९॥लौकिकहृदयसरसयाक्रीडामात्रैककार्ययातद्वत्॥ सहगच्छन्निहगोष्ठ्यां विद्वांसिद्धिंसम
भ्येति॥६०॥श्रीवीभद्रकृतिनाशास्त्रेसमबाणशासनानुसृते॥ साधारणैरचितोध्यायश्चतुर्थोसौ॥६१॥ ॥
अथतन्यतेप्रपंचोभूमीतलचक्रवर्तिनानेन॥श्रीवीरभद्रयूनाकामागमपंचमेध्याये॥१॥कामःप्रयुज्यमा

धिकरणे २

नो भवति सवर्णास्तु शास्यतश्चैव॥ हेतुस्संततियशसो लौकिकतामेति वर्णेषु॥२॥ प्रतिविध्योऽस्मादन्यः
परपूर्वा श्रेष्ठवर्णा योऽर्थ्यः॥ वेश्या स्वप्रतिष्ठितविधिध्योऽशिष्टेवाऽवर्णा जायाश्च॥३॥ एवं निरवसितायां
पुनर्भुविस्यात्तथान्यतः कामः॥ अवरापाणिग्रहणं मनुनाप्यादिष्टमेवास्ति॥४॥ तिस्रोत्र नायिकाः
८ किल कन्या वेश्या पुनर्भुवः कथिताः॥ वात्स्यायनस्य केचित्परदारान्वारणादाहुः॥५॥ अस्यास्वैरवि
हारस्तत्र च हेतुर्निसर्गतः कथितः॥ वेश्यानामिवतासां गमने तादृकुतो दोषः॥६॥ नूनं पुनर्भुवमिवग
मनं व्याख्यातवैमेवमेतेन॥ उत्तमवर्णाप्येवं नादध्यासंगतौ दोषं॥७॥ यद्वा स्वपतिममित्रं कुर्यान्मि
त्रमभाद्दृतापीला॥ सकामे प्रतिकूलं कुर्यादनुकूलमादरादेष॥८॥ एतद्द्वारा यदि वा हवैतस्याः पतिं
धनोदयं॥ आदास्ये धनमेतत्कारणमेवं मनोवृत्तिः॥९॥ एषैव वा प्रदास्यति धनमिति बुध्या प्रवर्तते
नस्यां॥ यदि वा तस्याभीष्टासंगममस्यां समाचरति॥१०॥ दोषं प्रकाशइष्यति संतमसंतमयापरिय
क्ता॥ संभावितो विनाशो येन मया दूषणस्यापि॥११॥ आयतिमंतं यदि वा वश्यं मत्तो विभिद्य मत्तीरं॥

मदमित्रमित्रभावं गमयेदेषामपात्यक्ता ॥१२॥ मदमित्रमेव यदि वा कुर्यात्स्ववशोऽस्फुरन्महाका-
मा॥ इत्याद्यैर्भयबोधैः परदारासेवनं कुरुते ॥१३॥ निजदाररनिरतदारानुबन्धदोषाद्व्रजेज्जनोऽनि-
यतं॥ एतद्द्वाराराजद्विष्टं हन्तुं तथायत्नः ॥१४॥ एतद्द्वारा यदि वा काम्यामन्यामयमुपारंभः॥ यदि वामि-
त्रं मित्रं द्वारयितस्या विधास्यापि ॥१५॥ इत्येवमादिहेतोः परकांतामेव सेवते कामी॥ न तु केवलानुराग-
द्वात्स्यायनभाषितेनैतत् ॥१६॥ विधवापि पंचमी स्यात्संबंधाया भवेन्महामात्रैः॥ अन्या वेति तु कथ-
यति मतमिह चारायणाचार्यः ॥१७॥ तामेव प्रव्रजितां सुवर्णनाभोऽप्यवस्थां षष्ठीं॥ अन्यामुक्तां
दुहितां गणिकायाः सप्तमीं दासीं ॥१८॥ घोटकमुखउपकल्पयति कुलयुवतिं चोपकारभेदेन॥ क-
थयति गोनर्दीयः यः वाभ्रमायनसंमतं नैतत् ॥१९॥ कार्यांतरस्य विरहादेताः ऽ कथिताः पुनश्च-
तुर्धैव॥ तस्माद्वात्स्यायनतः तासां भेदः चतुर्थैवा ॥२०॥ भिन्नत्वात्तु तृतीयाप्रकृतिस्यात्पंचमीम-

ते क्वापि। प्रच्छन्नप्रव्यक्तौ द्वावेतौ नायकौ कथितौ ॥२१॥ तौ त्रिविधौ प्रत्येकं श्रेष्ठाधममध्यमैर्गु-
णाद्यैर्भेदैः ॥ ते तु गुणानुभययोरपि विज्ञेया वैशिके विशदाः ॥२२॥ कुष्ठिन्युन्मत्ता वाभिन्नरहस्या
१ तथा तु या पतिता ॥ या प्रार्थिनी प्रकाशेगतकल्पं यौवनं तस्याः ॥२३॥ अतिशुभ्राप्यतिकृष्णा=
या च भवेद्दुर्भगा तथा च सखी। प्रव्रजिता संबंधे श्रोत्रियभूमीभुजो दाराः ॥२४॥ गम्या नैता लो-
के कथयति वात्स्यायनो मुनिश्चैवं ॥ यदि पंचपुरुषदृष्टास्तागम्या वाप्रवियप्यानां ॥२५॥ संबंधिश्रोत्रिय-
योयज्ञां दाराश्च तद्द्विधा नैवं ॥ इत्याह सर्वदर्शीनी निजमत्या गोणिकापुत्रः ॥२६॥ सहपांसुक्रीडितकं
संबंधं चोपकारयोगेन ॥ व्यसनस्वभावतुल्यं मर्मरहस्यानुवेत्तारं ॥२७॥ अविदितमर्मरहस्यं धात्री=
पुत्रं सहैव संवृद्धं ॥ पितृपैतामहयंतं वैकृतकैरविसंवादैः ॥२८॥ वश्यं ध्रुवमपलोभं परिहार्यं नाप्र-
काशकं मंत्रे ॥ संपदियं मित्राणां कथिता वात्स्यायनेनेह ॥२९॥ गांधिकतांबूलिकयोर्नापितगोपा-

लस्त्र ग्लतां चैव ॥ शौंडिकरजकविदूषकभिक्षुकविरपीठमर्दानां ॥ ३० ॥ एषां रमणीनामपि सुहृदः प्रो
क्तास्तथैव नागरिकाः ॥ दासीवृध्धवेश्यास्त्रीकलाविदग्धांगनानां च ॥ ३१ ॥ उभयोर्यत्साधारणमुभ=
यत्रोदाहृते स्तथा पात्रं ॥ नायिकया सविशेषं विस्त्रब्धं स्यात्स्फुरं मित्रं ॥ ३२ ॥ तत्र च कर्मणि पटुता धा
ष्ट्यं ज्ञानमिंगिताकृत्योः ॥ अनाकुलता याविरहः ज्ञानं देशस्य कालस्य ॥ ३३ ॥ बलतः कार्ये निर
तिः परसुखबोधाप्रतारणे तद्वृत् ॥ लघ्वी च प्रतिपत्तिः सोपाये ते गुणा दूते ॥ ३४ ॥ आत्मवता पुरुषे
ण तु युक्ते तोस्मिन्कुमित्रवर्गेण ॥ देशविदा कालविदा भावविदा चैव निर्यतं ॥ ३५ ॥ मुनसाप्यलं
न्यालब्ध्या युवतिषु धन्या समग्रलोकेषु ॥ विहिद्यापरलोकात्स्वबले संप्राप्यते सौस्नेनारी ॥ ३६ ॥
श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते ॥ साधारणेधिकरणे प्रथमइह निर्मि
तोध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ साधारणाधिकरणं प्रथमं श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ व्याख्याय सांप्रयोगिकम

धुना निर्णीयते क्रमशः ॥१॥ अथ सांप्रयोगिकस्य प्रथमाध्यायस्य साधु वैशद्ये ॥ यतते श
रदशशशरधरविशदयशा भूमिपालोसौ ॥२॥ अत्र प्रथमेऽध्याये सुरतविशेषाभिधाः द्व
ताः प्रीतेः ॥ आलिंगने विचारः कथितस्तत्र द्वितीये तु ॥३॥ चुंबनयुजो विकल्पा नाहाध्या
ये द्वितीयतश्चरमे ॥ नखजातपश्चतुर्थे विधयो दशनच्छिदायास्तु ॥४॥ सहदेशेर्यरूपाचारैः
१० पंचमसंचारचंचुराश्चक्रे ॥ चित्ररतेस्सह कथितास्संवेशनसंविधाः षष्ठे ॥५॥ प्रहणनयोगा
युक्ता उदितास्तैश्चेह सीत्कृतारंभाः ॥ श्रीवात्स्यायनमुनिना सांप्रयोगिकसप्तमेध्याये ॥६॥ आध्या
येऽष्टमसंज्ञे पुरुषायिततदुपसृष्टके ज्ञेये ॥ उदितं तथापरिष्टकमिह नवमे सारविज्ञेन ॥७॥ सरतवि
शेषं कथितं तदुपक्रमकावसानिकं चरमे ॥ प्रणयकलहपरिनिष्ठितमेवं कथितो दशाध्यायः ॥८॥
श्रीवीरभद्रसुकृती स्मरशास्त्रे निर्णयं कुरुते ॥ एवं समासंग्रहमध्यायानां द्वितीयस्य ॥९॥ शाशा ट्व

तुरगास्त्रिविधा नायकभेदास्त्रिलिंगतो ज्ञेयाः ॥ बडबा मृगी च करिणी कथिता इह नायिकास्तिस्रः ॥ १०॥
शशमृग्योर्बडबायां वृषभेनाश्वस्य संगमश्चेभ्यां ॥ समरतमेव त्रितयं निर्दिष्टं मानतो विज्ञैः ॥ ११ ॥ विषमर
तानि तु षेढा मृग्यां वृषभस्य चाश्वया तुरगेः ॥ उच्चरतद्वयमेतद्ध्ययगम्योरुच्चतोप्यधिकं ॥ १२ ॥ नीचंक
रिणीवृषयोरश्वाशशयोस्तथैव निर्दिष्टं ॥ नीचतरं शशकेभ्यो रतमाम्नातं प्रमाणेन ॥ १३ ॥ शशावृषतुरं
गहरिणी बडबाकरिणीषु संक्रमो योगः ॥ समरतमक्रमयोगो विषमरतं षड्विधं प्रोक्तं ॥ १४ ॥ उच्चं पुंसश्चा
धिक्यादाधिक्याद्योषितो भवेन्नीचं ॥ अव्यवहितवैषम्येतरशब्दो नेष्यते तत्र ॥ १५ ॥ उच्चतरं नीचतरं-
व्यवधानाद्योग्यतस्समादिष्टं ॥ तत्र समानि रतानि श्रेष्ठान्युक्तानि सारज्ञैः ॥ १६ ॥ नीचतरोच्चतरे खलु
सुरतके निष्टे स्मरागमे कथिते ॥ नीचोच्चयोः प्रभेदा मध्या वात्स्यायने कथिताः ॥ १७ ॥ अंगेष्वतामहे-
रतयोस्त्वाद   कारणे यद्वत् ॥ तत्साम्येन समत्वं विज्ञेयं तद्वदेवात्र ॥ १८ ॥ आयामैः परिणाहैश्च यथा-
वरस्य युग्मकांगुल्हैक्रमशः ॥ गह्वै शशाशावृषतुरगाहरिणी बडबाकरिण्यश्च ॥ १९ ॥ स्त्रीपुंसयोर्विसृष्टे

स्रौघ्रं दैर्घ्यं तथैव माध्यस्थ्यं ॥ इत्येवं नवधा स्याद्रतमिह भेदेन कालस्य ॥२०॥ एवं भावजभेदा विज्ञे-
या अत्र संप्रयोगस्य ॥ सप्ताधिके हविंशतिनाख्याता ख्याता तस्य संख्येषा ॥२१॥ मृगवक्षो रुषतु-
११ रगाः पंच पुमांसः सरासमाः क्वापि ॥ हरिणीछागी बडवा करिणी करभी च नार्यो पि ॥२२॥ लक्षणमे-
षां ज्ञेयं तद्ग्रंथादेव नात्र वीरभद्रस्य ॥ वात्स्यायनीयविहितौ निरतस्सा स्याग्रहः क्वापि ॥२३॥ भावे
स्त्रियां विवादः कल्पयति भावं न सा यथा पुरुषः ॥ सा तत्या तपनोदः कंडूते स्तन्यते यूना ॥२४॥ तस्या
स्सा संसृष्टा पुनरभिमानप्रजोद्भवानंदैः ॥ जनयति रसांतरं यत्तस्मिं सुखबुधितस्योः ॥२५॥ पर
सुखबुधे विरहात्तत्र कथं तान कारणो भवति ॥ तस्मादासां भवता भावाभावः कथं प्रमितः ॥२६॥
इति चेद्विरमति पुरुषो भावप्राप्त्या निजेछयया यस्मात् ॥ न वस्त्रीन्यु निर्जमतमो द्यालः-
किः प्राह ॥२७॥ तस्या भावप्राप्तौ तदपेक्षस्सा पुमांस्च्युतो विरतौ ॥ स्त्री तु विरत्यां स्पृहयति पुं-
सो भावाय भावज्ञा ॥२८॥ ननु यदि भावो नासां तस्याराग श्चिरद्रुतौ पुंसी ॥ शीघ्रद्रुतौ च रोवो भा-

वापेक्षाकृतौ तौ हि ॥ ३० ॥ चिरतो भावप्रास्प्यारज्यंते पुंसि ताद्दशे नार्यः ॥ शीघ्रदत्तावलाभाद्वेषो युक्तो
मृगाक्षीणां ॥ ३१ ॥ एतद्भावप्राप्तौ सत्यां येनेह संभवे स्त्रीणां ॥ तस्मान्मतमौद्दालकिरमतं प्राहेत्ति के-
चनाचार्याः ॥ ३२ ॥ चिरकंडूतिनिवारणमिष्टमनिष्टं तदर्थकालेन ॥ भावं साधयतोऽतो नैतावितितन्म
तेनिरताः ॥ ३३ ॥ कंडूतेरपनोदे भावप्राप्तौ तुल्यते तस्य ॥ हेतोरिति संदिग्धव्याप्तिरसौ भावयोगेन ॥ ३४ ॥
अभिमानैरभियुक्ते सुमित्यभिधात्र युज्यते लोके ॥ तस्मात्कंडूनाशे सज्जाते वल्लभासंगात् ॥ ३५ ॥ कं
डूदुःखाभावे सुखमिति बुध्यिमृगायताक्षीणां ॥ भारापगम इवास्त्री सुखिनो वयमित्यधीराणां ॥ ३६ ॥
मतमिदमपरिछेद्यं स्वल्पमतीनां विविच्य यत्नेन ॥ श्रीवीरभद्रसूरी स्वकृतावौद्दालिके नाह ॥ ३७ ॥
सातत्यादारंभात्प्रकृति मृगाक्षीषु जायते भावः ॥ प्राप्ते तु नायकानामरतौ तासां न गर्भः स्यात् ॥ ३८ ॥ इत्यु
पपत्याप्राहुर्मतमुपपन्नं तु बाभ्रवीयस्य ॥ सापि समधिगतभावा पुरुषं नापेक्षते विरतौ ॥ ३९ ॥ न नु स

ततेस्याभावेस्यादारंभेनचित्तमाध्यस्थ्यं॥ अ[illegible]सहिष्णुत्वंचयथाशगविरद्धिः क्रमागपिच॥४०॥अ-
नपेक्षत्वंचयथावपुषोचिरतापेक्षणंचान्ने॥इ[illegible]चेन्न तुल्यतायामंदामंदत्वयोर्द ॥४१॥संस्कारे किल
१२ नि३ सदृशो॥ भ्रांतेश्च क्रस्यकुंभकर्मातुः॥ भ्रांतावेवनिव[illegible]तोदृष्टोमंदाधिकोवेगो॥४२॥चक्रभ्रमणे नैव व्याख्यातं
भ्रमणमयचान्यस्य॥ वेगैकत्वभिदोरिह चिंताव्यर्थाऽक्षते सांम्ये॥४३॥ अंते विरतेरीप्यांप्रतिहेतुर्धातु
संक्षयः प्रोक्तः॥ तस्माद्भावोसत्तिर्नार्याअपिनायकस्येव॥४४॥प्रच्युतनायस्त्रिसततंसुरतप्राप्ते तुजाये
तेपुंसः॥ तस्माद्भावाधिक्यंमा चिन्त्यंभावयेद्युक्त्या॥४५॥सदृशाकृताविभिन्ने कस्मादर्थैप्रवृत्तयोर्युनोः॥
वैलक्षण्यंकार्येनैषाशंकाचमत्कृत्यै॥४६॥ वैलक्षण्यमुपायेस्याद्भिमानेचकारणंतत्र॥ वैलक्षण्ये
मुपायेसर्गास्त्रिव्यक्तमेवात्र॥४७॥सर्गः स्वभावैभेदः कर्त्राधारौस्वभावतोभिन्नौ॥ भिन्नस्वभावयोग
द्यदिवासर्गः क्रियासर्गः॥४८॥कर्तापुमान्क्रियायां प्रतिपन्नोभवतियेनरूपेण॥ नारीततोन्यथास्या
माधाराभूसंयतते॥४९॥यदिवाधातुनिसर्गः सर्गस्तस्मादिहद्वयोर्भेदः॥ कर्तापुमानमुष्मिन्नाधारेना

नायिकाप्रोक्ता ॥५०॥ भेदकृतयावसेयः कर्तुरिहाधारतोथवायुक्त्या ॥ लक्षणसर्गासर्गः भिन्नौतौग्रंथ
तः कथितौ ॥५१॥ यद्वासर्गा सृष्टेकारम्भाधारतः परः कर्त्ता ॥ इतिकथितास्सर्गार्थाविदुषा श्रीवीरभद्रेण ॥५२॥ २
वैलक्षण्यमुपायेस्यादभिमानेपिकारणं तस्य ॥ अहमभियोक्तेतिपुमानभियुक्तेतिप्रवर्ततेनारी ॥५३॥ नह
नयोरिह भेदादल्पंन्नं किंन्नभिद्यतेकार्यं ॥ लक्षणभेदाद्भिन्नौतौनतुकार्यस्यतद्भेदः ॥५४॥ आसंतिकेतु
भेदेकारणभेदः प्रयोजकोनैव ॥ स्यादाहतेरभेदादात्यंतिकभेदवैधुर्यं ॥५५॥ नन्वेवंस्याद्भेदः प्रहतेका
येनकश्चनापीह ॥ एकार्थस्योत्पत्तौ कारकसंहानसंदृष्टेः ॥५६॥ इहतुपृथग्जिजकार्ये भिन्नेहेतुत्वमे-
तयोरुभयोः ॥ सहकारित्वंतस्मादूनोर्युक्तंकथंभवतु ॥५७॥ इतिचिन्नदृश्यतेखलुकार्यविभेदोपिसंह-
तौहेत्वोः ॥ मेषादेरिहयुध्येनह्यभिघातस्तयोरेकः ॥५८॥ उभयोस्सहकारित्वादस्यतयोरेकजातिनश्चैक्यं ॥
यत्तन्मल्लादीनामभिघातेपीक्ष्यतेसुलभं ॥५९॥ ननुमल्लादेर्युद्धेकारकभेदप्रधातथानास्ति ॥ अस्तितु
सुरतेतस्मादास्तामात्यंतिकोभेदः ॥६०॥ इतिचेन्नकेनचित्खलुरूपेणेहापिवस्तुनोरैक्यं ॥ आत्यं-

तिकस्य भेदो मल्लादौ दृश्यते नैव ॥ ६१ ॥ नन्वैक्ये पूर्वोक्ता भेदनिरुक्तिर्विरुध्यते नैवं ॥ सर्गाद्भेदो कावपि रू
पाभेदस्य मुक्तत्वात् ॥ ६२ ॥ आत्यंतिको हि भेदो यूनोस्सुखयोस्तु नेष्यते तस्मात् ॥ साद्वयप्रतिपत्तेस्सिध्धृहास
१३ र्वल्लोकेषु ॥ ६३ ॥ एकार्थार्थस्संयोगो दंपत्योरस्ति युक्तितस्साम्यं ॥ वल्लभइव वनितापि हि सदृशं सुखमश्नुते तस्मा
त् ॥ ६४ ॥ एवं तथोपचार्या योषित्सरुचेरायत्नतस्सम्यक् ॥ येनाप्नुयाद्रतिं तस्तकेन स्यादन्यथा निरता ॥ ६५ ॥ न
13 च साद्वयमसिध्धं दंपत्योर्नापि तज्जयोस्सुखयोः ॥ तस्माद्रतस्य भेदस्सिध्धः कालार्पितो नवधा ॥ ६६ ॥
काममते न विचारास्सह च समाख्या बुधेन निर्णीता ॥ रससरागभाववेगाः प्रीतिरतीसत्पर्याया ॥ ६७ ॥ मो
हनशयने कथिते तुल्यार्थे संप्रयोगरतशब्दौ ॥ सहितौ रहः पदेन वतुल्यार्थविश्रनिर्दिष्टौ ॥ ६८ ॥ उक्ता वि
भेदरतानां सांकर्ये भूयसी भवेत्संख्या ॥ तेषु भवंत्युपचारास्तत्कार्द्यास्यायथा ना भिमताः ॥ ६९ ॥ वेगश्चंडः
प्रथमे पुरुषस्य रते थ शीघ्रकालहं ॥ ७० ॥ तरस्ते च्वतोन्यद्योषिद्विपरीतमेतत्तु ॥ आधातुक्षयमासां तदुच्य
ते धातुसंक्षयः पूर्वं ॥ पुंसां स्त्रीणां पश्चाद्वादो सौप्रायिको लोके ॥ ७१ ॥ रतभेदानभिधाय प्रीतिविशेषान्नि

रूपयामोत्र॥आशुभवंतिमृगाक्ष्यांःप्रीतयइत्याहुराचार्याः॥७२॥उपमर्दत्वमृदुत्वेकोपिनिसर्गश्चयोषिता
माशु॥प्रीतिप्राप्तौहेतुर्विख्यातःकामशास्त्रेषु॥७३॥एतावतैवगदितोनिपुणमतीनामिहैवसंयोगः॥मंदमतेरव
बोधोविस्तरतोर● च्यतेतदनु॥७४॥अभिमानविषयजातेसंप्रत्ययतस्तथैवचाभ्यासात्॥प्रीतिश्चतुर्विधैवंल
क्षणमासांतुभेदाय॥७५॥ब्रूमःकर्माभ्यासान्मृगयादिषुयाचकर्मसुप्रीतिः॥बहिरिहशब्दादिभ्यःसाज्ञेयाभ्या
सिकीलोकैः॥७६॥यानभ्यस्तेकर्मणिपूर्वंविषयस्वरूपतोभिन्ना॥संकल्पेध्याप्रीतिर्ज्ञेयासाचाभिमानेन
॥७७॥साचौपरिष्टिकेस्यास्त्रीणामथवातृतीयकप्रकृतेः॥एवंचचुंबनादिषुविज्ञेयाकर्मसुप्रकरं॥७८॥अ
न्यस्मिन्नान्योयंयत्रचभवतीहकारणंप्रीतेः॥तंत्रज्ञैस्साकथितासंप्रत्ययेलक्षणाप्रीतिः॥७९॥शब्दादिवि
षयजातायात्रक्षत्यास्तिलोकतःसिध्धा॥प्रीतिस्साविषयोढाकथितातज्ज्ञैश्चतुर्थीयं॥८०॥एतत्प्रीतो
हेतुःप्रीतिमदेनाभिधियतेकस्मात्॥इतिचेन्नलक्षणयाशास्त्रेरिवतत्रबीजत्वात्॥८१॥संबंधोत्रचबी
जंतादर्थ्यंतच्चतत्फलेशक्तिः॥एवंचतुर्विधेषाप्रीतिर्मुख्याधिकानेव॥८२॥एताज्ञात्वाप्रीतीःकारय

१४
14

भेदेन शास्त्रतो भिन्नाः ॥ अभिवांछन्नभिवृद्धिं कारणं वृद्धिं समातनुयात् ॥८३॥ श्रीवीरभद्रकृति
ना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते ॥ सांयोगिकेऽधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतः सांगः ॥८४॥ ॥एतद्वि
तिय्यमधुनाध्यायं व्याख्यातदोर्द्दर्पः समरे ॥ व्याख्याति वीरभद्रो भद्रतरो राजवर्गेषु ॥१॥ अष्टविक
ल्पा अष्टावालिंगनचुंबनादयः कथिताः ॥ अष्टाष्टतैकतासां भवति चतुःषष्टिरित्येके ॥२॥ प्रायोवादं
कथयति भेदाधिक्यात्तथाल्पतावशतः ॥ चित्ररतादि निवेशात् सूत्रे वात्स्यायनाचार्यः ॥३॥ षलिपंच
वर्णता वसस्छदता प्रयोगवद्दृष्टे ॥ असमशरागमवेत्ता प्रकृतचतुष्षष्टिशब्दस्य ॥४॥ एतावंतोऽस्मिं=
च्छास्त्रे प्रकरणसंख्यास्ततश्चतुःषष्टिः ॥ इत्येके आचार्या आहुरतोऽन्येन्यथा प्राहुः ॥५॥ तावत्संख्याग
दिताः कलाइहांगं हि संप्रयोगस्य ॥ इति मतमेषामुदितं विदुषा श्रीवीरभद्रेण ॥६॥ असमागतयोः प्री
तौ लिंगस्य द्योतनं समुद्दिश्य ॥ आलिंगनं चतुर्विधमुक्तं बाह्ये रते प्रथमं ॥७॥ तत्र स्पृष्टकमाद्यं विध्य= 2.
कमुक्तं ततः पुनः परतः ॥ उद्धृष्टकपीडितके ततः परेऽन्वर्थता चैषां ॥८॥ स्थितमुपविष्टं यदि वा निजनभो

3. 4.

यादृदासमुद्दिश्य॥विध्येकुचेनकिंचिन्मृगयेनयनागृह्णतीवस्तु॥९॥तामवपीड्ययुवापिचगृह्णीया
द्विध्यकंभवेदेतत्॥अनतिप्रवृत्तवचसोरुभयविधकथ्यतेचैतत्॥१०॥जनसंबाधेतिमिरेविगतजने
वाधगच्छतोरथानकैः॥अंगानांवि घृष्टिर्निगदितमुद्घृष्टकंविबुधैः॥११॥कुड्यादौपीडनतःपीडितकं
तच्चकथ्यतेविबुधैः॥द्विविधमिदंज्ञातायामन्योन्यस्याकृतौभवति॥१२॥चत्वारिसंप्रयोगेणालंल-
तिकेवसम्यगावेष्य॥१तिमवनमयतिचुंबितुंस्यमुखांभोरुहंयदिवा॥१३॥उद्धृत्यमंदसीत्कृतरुचि-
रातत्रप्रतिष्ठितंकिमपि॥रमणीयहंपश्यतिभवतिलतावेष्टितंतत्तु॥१४॥चरणेनचरणमादायाक्रम्या
नेनयोनुमेतस्य॥आवेष्ट्यचैकबाहुःपृष्ठेऽसंचावनम्यैव॥१५॥भुजशुभलतयापरयारचितातस्य
ल्पकूजितश्वसिता॥यच्चुंबितुमधिरोहतिकथितंवृक्षाधिरूढंतत्॥१६॥एतद्द्वितयमुदाहृतमूर्ध्व
स्थितकर्मकामकर्मज्ञैः॥अधुनातिलतंडुलकंलक्षणतःकथ्यतेज्ञाह्या॥१७॥बाह्वोरूवैरथवाऽन्यो
न्यासाद्यत्रसस्वजातेतत्॥उदितंशयनस्थितयोरतिसंघटनेनतद्विज्ञैः॥१८॥रागांधावनपेक्षितवि

5. गमौ वपुषो यदा स्फुटं कुरुतः ॥ आलिंगनं तदुक्तं क्षीरजलं कामशास्त्रेषु ॥१९॥ उत्संगेनुगतायामथवा
शयने निजाभिमुख्येन ॥ यत्रोद्धरतररागावनपेक्षितविग्रहापगमौ ॥२०॥ अन्योन्यं प्रविशत इव वक्षो
रजलं तन्निगद्यते विबुधैः ॥ रागक्षणे तदुभयं चत्वारो बाभ्रकीयानां ॥२१॥ ऊरूपगूहनं स्यात्सर्वप्राणं नि
पीडयेद्यत् ॥ ब्वत संदंशादूरुयदि वोरुकस्यचित्सक्षे ॥२२॥ प्रविकीर्णकेशहस्ता हसा जघनेन जघन
दृढयोगं ॥ नखरदशनाभिघातं चुंबनमथवा समुद्दिश्य ॥२३॥ उल्लंघयेदुपरियत्तकरवलु जघनोप
6. गूहनं कथितं ॥ कुचयुग्मकेन वक्षसि संविष्टावेशयेद्भावं ॥२४॥ तत्रैव संन्नियुक्तं स्तनयुगलं भोज
7. गूहनं विबुधैः ॥ प्रोक्ताललाटिकासौ हन्याद्भालस्थलं तेन ॥२५॥ विनिधाय वक्त्रे कमलेव क्त्रेन यने
8. नदृगभ्रयोर्यत् ॥ एकांगालिंगनमिदमुक्तमिहो वादिकुत्रापि ॥२६॥ संवाहनमुपगूहनभेदं कथयं
9.? तिकेचनाच्यार्याः ॥ संस्पर्शहाकालेभेदादेवं फलेचैव ॥२७॥ साधारंण्यवियोगादालिंगनतः
पृथक्त्यामनुते ॥ संवाहनं स्मरागमवेत्ता वात्स्यायनाचार्यः ॥२८॥ आकर्णयंतियेवायेवाकथ

यंतिये च पृच्छंति॥ आलिंगनविधिमखिलं भवति रिरंसापरा तेषां॥२९॥ अन्येपि रागशक्ताः संयोगायेह्य
सूत्रितास्तेपि॥ आदरतोत्र विधेयाः नित्यं सांयोगिके कृत्ये॥३०॥ तावच्छास्त्रक्रमयोर्लोके भूयानिहादनो-
भवेति॥ यावन्मंदरसानां नैव नराणां रतिप्रचयः॥३१॥ रागामृतप्रवाहे पतितलतयाये पुनः पराधीनाः॥ तेषां
शास्त्रक्रमयोस्तरयोरारोहणं कुत्र॥३२॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिके
धिकरणे रचितोऽध्यायो द्वितियोसौ॥३३॥ अधुना तृतीयमर्थे योजयितुं जातनिर्भरोद्योगः॥ जयति जिता-
रिवधूजनगीतयशा वीरभद्रोसौ॥१॥ नेष्टं पूर्वापौर्वापर्यं चुंबननखदशनकर्मणां शास्त्रे॥ युगपद्वाक्रमतो-
वा जायंते रागयोगेन॥२॥ संयोगात्प्रागेषां प्राधान्येस्याल्लयोगस्तु॥ प्रहणनसीत्कृतियोगः संयोगे केचिदि-
हुः॥३॥ सर्वं सर्वत्र भवेद्रागस्यावेक्षितस्तत्वं॥ वात्स्यायन इति कथयति तेषु विकल्पो रते प्रथमे॥४॥ अप्रव्य-
क्ति ह्यमिलितत्वे रागादेवं स्वभावमर्यादा॥ अवतरितव्यक्तिः समुच्चयश्चाग्रतः प्रोक्तः॥५॥ संधुक्षणमेवं
सति रागस्यतो शानोस्त्तदिं सौर्भवति॥ अधुना विविच्य कथयति चुंबनदेशान् स्मरस्मेरः॥६॥ ओष्ठांत

१६

वक्त्रं कक्षाः वक्षस्तनभालदेशगल्लगंडाः॥ नाभेर्मूले संधापूर्वोरपिल्लारजातानां॥७॥ रागवशाद्देशवशाद्दे
शाः केचिच्च चुंबने कथिताः॥ सर्वजनानां नैवं वात्स्यायनभाषिते नैतत्॥८॥ कन्याचुंबनमुक्तं निमितं स्फु
रितं तथा च घट्टितकं॥ तत्र बलेन नियुक्ता वदने वदनं यदाधत्ते॥९॥ निश्चेष्टा तत्कथितं निमितं वदने प्रलेढि
तं चोष्टं॥ निजमोष्टं स्पंदति यत्ति गृहीतुमस्तोत्तरा चैव॥१०॥ एतत्स्फुरितकमाहुः कश्चित्सरिग्ध्य जिव्ह
याग्रेण॥ घट्टयति मीलिताक्षी नयनाद्वृत्तिहुत्तराज्वेन॥११॥ घट्टितकं कथितं तत्सममथ तिर्यक्त भैवं
चोद्भ्रांतं॥ पीडितमवपीडितमिति पश्चादधरचुंबनं प्रोक्तं॥१२॥ आदायांगुलिपुटतः यत्नोष्ठं चारु जिव्हया
ग्रेण॥ घट्टयति निर्दशनतः पीडनतः पंचमं प्रोक्तं॥१३॥ न तु लक्षणमन्येषां कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन॥ वा
त्स्यायनसूत्राणामेव व्याख्यायतः॥१४॥ द्यूतं प्रवर्तये दिह जितमेतस्यास्तु रोष्ठपातेन॥ इति पणबंधपु
रःसरमत्र जिताया इदं कार्यं॥१५॥ सास्त्रविलोचनकमला धुनुयादेषां करांबुजे सहसा॥ प्रणुदेदथ च
दशेदपि तरसा परिवर्तये च्चैव॥१६॥ बलतो हृते च विवदेद्दूयो द्यूतं प्रवर्त्तये सपणं॥ आयासं हि द्वियु

ष्टां सा तत्र ज्ञिलदर्शये चेवं ॥१७॥ दशनांतर्गतमधरं हठाद्विश्रब्धमत्तयोरपि च ॥ क्रोशेद्धि सहेतु ज्ज्ञानः
मादरतश्चाचरेदेषा ॥१८॥ विलपन्नयनमुखाक्षानर्तितसभ्रूलतालसत्सुखमा ॥ प्रहसन्नाशनकैरथक
येद्वाच्यानिरम्याणि ॥१९॥ प्रहृत्यास्यां ननखदशनाहतिकलहे द्यूते मुनैव संकथितः ॥ एषां प्रयोगयोगो वेगा
धिको भवेद्यूनोः ॥२०॥ सात्म्यादप्यथ कार्यः चुंबत्यामेव चांबुजास्यायां ॥ उपरितनौष्ठग्रहणे रागप्रद
मुत्तरौष्टं स्यात् ॥२१॥ ओष्ठाभ्यां संदंशादवग्रहोष्ठौ च चुंबये यत्र ॥ संपुटकं तन्त्रिणां व्यंजनरहितस्य
पुरुषोपि ॥२२॥ इतरोपि तत्र तस्याद्दशनजिंह्वाग्रतः मुखाद्गृह्णयेत् ॥ तालुगतां वा जिह्वामथवा जिह्वा
द्वयं वापि ॥२३॥ दानम्** ग्रहणे कथिते बलतो वदनांबुजन्मनोप्यस्यात् ॥ स्थानविशेषाक्षेपे चुंबनदेशे
चतुर्थतत् ॥२४॥ समपीडितमृदुभेदादंचितसहिताप्रकीर्तिता न्वधाल् ॥ इति विस्तरतः कथितं चुं
बनमधरस्य चान्यस्य ॥२५॥ सुप्तस्य वदनविनिहितदृष्टेर्यद्येह चुंबनं भवेत्स्वरसात् ॥ तद्रागदीपना
ख्याविख्यातं कामशास्त्रेषु ॥२६॥ अनवहितविवदमानो स्वपन्नाभिमुखोथवान्यतोभिमुखः ॥ एते नि
द्राहतये चुंबं तेन द्भवे च्छलितं ॥२७॥ चुंबति तदानिरुक्तं शास्त्रेस्मिन्प्रातिबोधिकं विज्ञैः ॥ शयनेय

दाप्रसुप्तां चिरकालादागतः ॥२८॥ संलक्ष्येहागमने कालं संमानकामनातरला ॥ स्वास्याखिलप्रसुप्ताः
जिज्ञासु स्य भावस्य ॥२९॥ आकारदर्शनार्थे विषमशराकारचुंचुनाकारः ॥ आदर्शादौ छायां परिचुंब
१८ तिनायकः सुतनोः ॥३०॥ बालस्य प्रतिमायाश्चुंबनमथ चित्रकर्मणः प्रोक्तं ॥ आलिंगनश्च लोके संक्रां
17 तकमत्र सारज्ञैः ॥३१॥ प्रेक्षणके निशि यदि वा स्वजनसमाजे समीपयातस्या ॥ हस्तांगुलिपरिचुंब
नमिह विज्ञेयं प्रयोज्यायां ॥३२॥ संवेष्टस्य पदांगुलि चुंबनकर्मैवमेव विज्ञेयं ॥ नायकं वा कामाकुरुते
निद्राव्याजेन तस्योक्ता ॥३३॥ संवाहिकाविधानं वदनसुधांशोर्यदा तदा कथितं ॥ चुंबनमूरूपदोत्त
रमह्यं गुष्टस्य चैव स्यात् ॥३४॥ इति चुंबनानि कतिचित् कथितान्येवाभियोगिकानीह ॥ एवं चुंबनभेदा
विज्ञेयाः कामशास्त्रेण ॥३५॥ कुर्यात्कृते स्वतिहतं प्रति ताडितमाचरेत्तथा तत्र ॥ चुंबितके प्रति चुंबनमि
ह करणेनाचरेत्तेन ॥३६॥ श्रीवीरभद्ररचितेनाशास्त्रे [illegible]सबाणशासनानुसृते ॥ सांप्रयोगिकेधिकर
णे रचितोध्यायः तृतीयोसौ ॥३७॥ ॥ अथ यतस्तेऽध्यायेऽस्मिंसांगता ये चतुर्थे ता भाजि ॥ यस्य

वदान्यतयान्यस्य दशाः कल्पद्रुमान्नास्ति ॥१॥ अथ कथयति नखभेदान्कथितान्वात्स्यायनीय
सूत्रेण ॥ आलिंगनप्रभेदांश्चैव चुंबनभेदान्विनिर्णीय ॥२॥ संघर्षक्रमयुक्तः रागाधिक्ये विलेखनं
नखतः ॥ प्रथमसमागमसमयः तस्यादिमः पुरुरोक्तः ॥३॥ गमनप्रत्यागमयोः शेषापगमे तथाप्रमा
दिच ॥ नित्यमचंडवेगयूनोरेतन्न संभवति ॥४॥ एते नखहतिसमया दशमेषु त्रासनानुसृते ॥ एवं
दशानच्छेद्यं सास्य वशाच्चान्यदाप्युभयं ॥५॥ निर्दिष्टमस्य भेदं छुरितरमर्थं दुमं डलेरेखा ॥ व्या
घ्रनखं शशाक ॥ प्लुतमुत्पलपत्रं तथैवान्यत् ॥६॥ इदं मयूरपदकं स्थानान्येषामतः परं ब्रूमः ॥ कक्षा
सनशौ लावधजघनं चोरुगके : पृष्ठं ॥७॥ एतद्रागात्पूर्वे रागाधिक्ये तु लीलया रचेत ॥ नखस्थानस्य गवेषण
मित्येके प्राहुराचार्याः ॥८॥ वामे हस्ते सर्वे द्वित्रा वा स्युर्नखाः स्फुरच्छिखराः ॥ चंडवेगयूनोस्याल्पे वा तद्वि
निर्दिष्टं ॥९॥ उज्वलतामलिनत्वे वर्धिष्णुत्वं तथा मृदोर्भावः ॥ नखरगुणाद्याश्च तेषां विरहः स्फुटो दो
षः ॥१०॥ दीर्घाणि हस्तशोभां कुर्वाणानीह गौडजातानां ॥ आलोकनेन सुदृशां चित्तग्राहीणि तापं ते ॥११॥

हस्तैस्तु दाक्षिणात्याः कर्मसहिष्णुत्वभाजिभिर्नखरैः॥ स्वेच्छयावशाद्विकल्पेयातिभिरुद्दीपकामदने॥
॥१२॥ मध्यान्युभयगुणानितु कलयेत्त्येतानि ते महाराष्ट्राः॥ उभयविधह्यादेषामुभयगुणार्हं भवेदुचितं॥
॥१३॥ सुष्टु नियमितैरेतैर्हनुदेशे वा कुचांबुजाद्वितये॥ अधरे वा स्फुररेखं लघुकरणं संगमात्रेण॥१४॥
पुलकोद्गमनसमर्थं प्रांते न्योन्यं तथा च संघर्षात्॥ परिवर्धमानरागाद्वादाच्छुरितं कथ्यते विबुधैः॥१५॥ आ
च्छुरितकं प्रयोज्यं मूर्ध्नः कंडूयने तथांगस्य॥ संवाहनादिकर्मणि तद्वदिदं व्याकुलीकरणे॥१६॥ नखपद=
निवेशनं यद्वक्रं स्यादर्धचंद्रकं तदिदं॥ स्थानममुष्य तु कुचयोः पृष्ठं ग्रीवं तथा प्रोक्ताः॥१७॥ अन्योन्या
भिमुखहे मंडलकं स्यान्नखांकयोरुभयोः॥ स्थानममुष्य निगदितं नाभीमूलादिशास्त्रज्ञैः॥१८॥ दीर्घा
कियतिर्रेखा नखरेण नापने यातु॥ अस्य स्थानं सर्वं कामागमपारगैः कथितं॥१९॥ वक्रा भवति तु रेखा
व्याघ्रनखं सार्वदेशगं प्राग्वत्॥ सकलनखाग्रविरचिता चूचुकसामुख्यसौभाग्याः॥२०॥ ज्ञेया मयूरप=
दकं चूचुकसान्निध्यशोभनाः॥ पंच॥ नखराघाताः प्रोक्ताः शशकप्लुतसंज्ञया लोके॥२१॥ स्तनपृष्ठेय

दिवो वैर्दिशांतरयानवांछयातरशः॥ कुर्यात्संहतरेखाः स्मृतये तिलस्वश्चतस्रो वा॥२२॥ अन्याकृतीनपित
थाकुर्याद्रेखानखोद्भवास्तरुणाः॥ कौशलविधयोनंताः सर्गे धातुस्तथाकृतयः॥२३॥ कर्मणि भवति च
निपुणः सर्वत्राभ्यासयोगतस्तुरूप॥ रागवशादिह युक्तस्यादभ्यासस्समस्तस्य॥२४॥ तस्मादत्र विधेयाः
कथितादन्येपि कामुकैर्भेदाः॥ इति कथयत्याचार्यश्चित्रापेक्षा गृहेप्यस्ति॥२५॥ वैचित्र्यान्नखराणां कार्योरा
गः परस्परं यूनोः॥ भवति विचक्षणतायां रागाधिक्यं स्फुरं जगति॥२६॥ विद्वांतरेपि निपुणः पूज्यं ते भू
रिशालिभिस्ते*षु॥ किं पुनरिह रेत्याहुः वात्स्यायनसंज्ञया रूढाः॥२७॥ परनारीषु न कुर्यान्मदने पूरे न
खतान्नखाघातान्॥ स्मरणाद्यर्थं कुर्यात्तासां छन्नेषु देशेषु॥२८॥ पश्यात्यनखरक्षतमम्रकरस्थान
मंडनं सुतनोः॥ चिरमुत्सृष्टापि नवा भवति प्रीतिमनस्सुखदा॥२९॥ भजति पराभवमेषा प्रीतिर्नीरागेषु यु
रयुक्तेषु॥ रागभवनसंस्मारकमस्तमितं चेन्न खेश्चिन्हं॥३०॥ नखभूषितकुचकमलां युवतिं*दूरात्प्र
पश्यतो यूनः॥ प्रभवति भूयान्मनोरागाधिक्यं परस्यापि॥३१॥ चित्तं स्थिरमपि सुदृशां दृष्ट्वा पुरुषं वि

चितं नखरैः ॥ चंचलतामधिगच्छति सरसिजमिव चान्ययाभिहतं ॥३२॥ रागविरुध्यावपरं नातः कि
मपीह विद्यते लोके ॥ नखदंताभ्यां रचितावपुषिच्छेदा यथाशक्ता ॥३३॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽस
१९ मबाणशासनुसृते ॥ सांप्रयोगिकेऽधिकरणे रचितो ध्यायश्चतुर्थोसौ ॥३४॥ ॥पंचममध्यायमसौ ज
लनिधिवेलासुकीर्तितः कविभिः ॥ स्पष्टीकरोति कार्तिकचंद्रकरप्रस्फुरत्कीर्तिः ॥१॥ स्थानानि चुंबना
19 नांदशनच्छेद्यस्य चारुबोध्यानि ॥ अंतर्मुखोत्तरोष्ठमुखानयनांबुजे चैव ॥२॥ समता स्निग्धाच्छायारा
गग्रहणे च भूरिसामर्थ्यं ॥ युक्तप्रमाणता वाच्छिद्राभावोग्रतस्त्वे क्ष्णयं ॥३॥ एते दशनगुणास्युः कुंठाबा
ह्योद्गतास्तथा परुषाः ॥ विषमास्सूक्ष्माः पृथवो विरलाज्ञेयास्तु दुष्टेषु ॥४॥ सोच्छूनकमिह गूढकमु
च्छूनकं बिंदुरुत्तरा माला ॥ प्रोक्ताः प्रबालमणिरथमणिमाला चाभ्रकं खंडात् ॥५॥ पसहैतेष्टममुदितं च
वितकं स्याद्वराहतः परतः ॥ ईषद्रागैरेभाव्यं गूढकमधरस्थले कथितं ॥६॥ मध्येथ तस्य कथितो दंत
भ्यां खंडनादसौस्तोकान् ॥ गूढकमुच्छूनकमधनिःखंडमेव निर्दिष्टं ॥७॥ ज्ञेयः कपोलभागे स्थेमासः

मणेः प्रवालकस्यापि॥ सुदृशां वामकपोलेऽलंकरणं चुंबनं नखरः॥७॥ दशनच्छेद्यसमेतं कथितं तत्कर्णपूर
कं चैव॥ दंतौष्ठौ प्यारचिते नित्यं निष्पंदे पीडने ऽभ्यसनात्॥९॥ सिद्धिः प्रवालकमणेः स्थानममुख्यं स्फुटं के
थितं॥ देशांतरे तु कथिता दशनानैकोमणोर्माला॥१०॥ उभयत्र भूरिदंतैः कथिता प्रकरं च बिंदुमालापि॥ मा
ला ऽथ प्रदेशे गल्लकक्षादिस्समुद्दिष्टा॥११॥ युक्तं विषमैस्त्रिशस्वरैः स्तनयोः पृष्ठे च मांडलाकारं॥ खंडाभ्रकं
निगदितं स्वल्पभिदा बिंदुमालायाः॥१२॥ संहतियुक्तादीर्घवक्रीदशनाहते स्फुटपंक्ति[illegible]ः॥ शोणांतराल
शोभाश्च वितमुक्तं वराहस्य॥१३॥ स्थानममुख्यं सुदृशां कुचकरिकुंभौ विनिर्जिताभोजौ॥ एतद्वितयमुदाहृत
मुद्भटवेगौ यदा चोभौ॥१४॥ स्यादभियोज्यानामिह तांबूले चापि कर्णपूरादौ॥ नखरदशनाभियोगः स्यादि
दमभियोगसंबंधि॥१५॥ उपचारो नारीणां रुचिरो देशानुसारतो भवति॥ शुचिरार्यत्रायाणां कथितो सौ
मध्यदेश्यानां॥१६॥ चुंबननखपददंतक्षतविद्वेषिण्य स्त्वत स्त्विमाः कथिताः॥ एषइव रीतिरुक्ता बाल्ही
कावंतिजालानां॥१७॥ आलिंगनपरिचुंबनचूषणनिरताक्षतेतथाविरताः॥ प्रहणनसाध्यावध्योमा
ल्हदेशोद्भवा बोध्याः॥१८॥ आभीरप्रभवानां सुदेशामेषैव रीतिरुद्दिष्टा॥ सिंधुनदीषष्ठीणामंतस्थानां च

नारीणां ॥१९॥ निष्ठैपरिष्टके स्याल्लाटमृगाक्ष्योपरांतिकाश्च तथा ॥ प्रोक्ताः प्रचंडवेगाः सीत्कृतमंदास्तथै-
वैताः ॥२०॥ स्वरवेगा खलवेगाश्च   वस्तुनिरुक्तरूचो गाढसंप्रहाराश्च ॥ विज्ञेया रतिनिरतैः स्त्रीराज्ये कोस-
लायांच ॥२१॥ रतिनिरताश्च लिमृद्व्वो शुचिरूचयः शिष्टनिंदिताचाराः ॥ आंध्रोद्भवामृगाक्ष्यः महाराष्ट्रप्रो-
२० द्भवा वनिताः ॥२२॥ अश्लीलपरुषवाक्याः रागिण्यः श्चारिवलप्रयोगेषु ॥ शयने सरभसलाः ज्ञातव्याः काम-
20 शीलेन ॥२३॥ मरहठजा समाना नागरिका रहसि वप्रकाशांते ॥ द्राविडस्त्रियो रतादिह मंदं मंदं प्रसिंचंति
॥२४॥ मध्यमवेगा स्युर्महास्यागिन्यः परुषकुत्सितादीनां ॥ स्वपरापचारमुद्रणाकथनरताया वनोद्भूताः
॥२५॥ मृद्वंग्यो मृदुभाषा स्फुरदनुरागाश्च गौडवामाक्ष्यः ॥ देशात्सुवर्णनाभः प्रकृतिं शास्त्रे बलीयसीं प्रा-
ह ॥२६॥ एवं चोपचरेदिह कालं प्रकृतिं समीक्ष्य वामाक्षीं ॥ देशानुसारतस्सा तुष्यति नैवान्यथा प्रकृतिः
॥२७॥ कालविशेषानुसृते नुपचारा वाथवा शुभा लीला ॥ देशं देशांतरमपि गाहंते तास्तथा विद्यात् ॥२८॥
पूर्वंपूर्वं हितकुरुते रध्यैं चतुर्थुरास्य ॥ आलिंगनादिवुमतं चित्रैर्हे वोत्तरं तद्वत् ॥२९॥ पुरुषो निवार्यमाणः मि
कुर्याद्यद्दशनतः क्षतं तस्याः । असहिष्णुस्तत्कुर्याद्द्विगुणाहरिणोक्षणा तस्य ॥३०॥ बिंदोः प्रतिक्रियायां

मालातस्याश्चनैरदन्तराकलः॥ इत्याविष्टेवरुषाकलहान्तरलियोजयेदबला॥१॥ सकचग्रहमस्यास्यं दृढो-
न्नतमापिबेत्ततस्त्वरितं॥ आमीलयदृशोदथसमदाशमनस्थलेबाला॥२॥ उन्नम्यकंठदेशं वक्षस्थले सं-
ल्ल स्मृताप्रियस्यैवा॥ मणिमालां रचयेदिह यश्चांन्तेक्षितंरदजे॥३॥ दिवसेजनसंबाधेस्वकृतंचिन्हंप्रि-
यः समुद्दिश्य॥ दर्शयतितच्चदृष्ट्वाऽदृष्टान्यैस्सोपहासास्यात्॥४॥ मुखमिवहृष्ट्वायंतीनायकमि-
वकुसयत्यसौनिपुणा॥ सांगनिबर्हणंचिन्हं प्रथमेदिहसाम्र्यहृयेव॥५॥ अन्योन्यानुगुणाद्देवंल-
ज्जाविशिष्टयोर्यूनोः॥ अपिसंवत्सरशतकेनप्रीतिर्हियतेरुचिरा॥६॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रे ×
ऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणे निर्मित इह षष्ठमोध्यायः॥७॥ अथषष्ठंस्पष्टय पंच
तिप्रतिभरकष्टस्फुटोयमरव्यातः॥ सांयोगिकेधिकरणेध्यायंध्यातोरिवर्गेण॥१॥ उच्चतरेबहुरा
गाहरिणीसंवेशमाचरेज्जघनं॥ हृद्धारहसिविशालं संकुचितंहस्तिनीनीचे॥२॥ यत्रसमतयान्या
प्योयोगस्तत्रस्थितिस्समाजघने॥ मृग्यातथाकरिण्याबडबारव्यातामुनींद्रेण॥३॥ प्रतिगृण्हीः
याद्रमणंजघनेनाशायवस्तुनासहितं॥ नीचतरेसविशेषंरतयोःपरयोर्यदृच्छयेह॥४॥ उत्फुल्लकं

विजृंभितमिंद्राणीति त्रयं दिशोन्मृग्याः॥ ग्रंथांतरे तु निगदितमुत्कूलकामादि संविज्ञैः॥५॥ नीचं
विधाय शीर्षं बलहरिणदृशः स्मरागमाच्चार्यैः॥ ऊर्ध्वं विरचितजघनो नवयेदुत्कूलकं प्रथमं॥६॥
२१ तत्र प्रसारयित्वा तिर्यङ्नीचे तु सक्थिनी कांतं॥ अवसज्य चेत्प्रतीछे जृंभितकं तद्विनिर्दिष्टं॥७॥
साम्येन हरिणनयनास्वोंतर्विन्यस्य पार्श्वयोर्यूनः॥ तज्जानुनी स्वपार्श्वे वहेद्राणीचिरं लभते=
21 ॥८॥ इंद्राण्या व्याख्यातं रतमुच्चतरं च वीरभद्रेण॥ प्रतिगृह्य संपुटेन तु गृहीयात्स्फुटं नीचे॥९॥
एतेम व्याख्यातं नीचं रतमत्र वीरभद्रेण॥ हस्तिन्याः संपुटकप्रमुखं प्रोक्तं रतं शास्त्रे॥१०॥ पीडि
तकं वेष्टितकं बाडबकं चेति संपुटप्रमुखं॥ संपुटकं द्विविधं तत्सार्वोत्तानप्रभेदेन॥११॥ यत्रोभयो
रुभावपि मयतोऽबध्वा प्रसारितौ चरणौ॥ तत्र भवेत्संपुटकं द्वैविध्यं चेद्दशाकारान्॥१२॥ अधिश
यनं दक्षिणतो नार्याः पुंसोयतोस्ति सर्वत्र॥ तस्मात्पार्श्वरतावपि दक्षिणभागस्थितिः पुंसः॥१३॥
संपुटके दृढमात्रतः संपीड्यते पीडितं तदाप्रोक्तं॥ व्यत्यासे स्यामावेर्वेष्टितकं कामशास्त्रेषु॥१४॥ ब

ब

डुबेववेष्टितंचेदवगएड्डीयाध्वजेप्रियापुंसः॥तद्वाउबिकंनिगदितमभ्यासादांध्रवेश्यानां॥१५

रामनृपतितनुजनिनाश्रीवीरभद्रदेवेन॥इतिकथितास्संवेशानरीतयइहबाभ्रवीयानां॥१६॥ २१

कथयतिसुवर्णनाभोभेदानन्यांस्तुभुग्नकप्रभृतीन्॥ऊर्ध्वपुरूनार्यभिवतश्चेद्भुग्नकंभवति

धा ॥१७॥ऊर्ध्वाचरणावस्याःऊर्ध्वाचेत्तांतुराधयेत्तरुणः॥हृत्यंलग्नौकथितंजृंभितकाद्यैस्तथा=

शाद्यैः॥१८॥इदमेकस्मिंश्चरणेविततेस्यादर्थपीडितंप्रथया॥ऊर्ध्वंसगतेहेकस्मिंसारितमिद=

मेवनिर्दिष्टं॥१९॥व्यत्यासेमुहुरिदमिहलक्षणातोवेणुदारितंकथितं॥मूलावितकंशीर्षेयच=

य्येकंस्यात्सरंधरात्प्रसृतं॥२०॥आभ्यासिकमिदमुक्तंयदितुपदेविकुंचितेश्चवस्ति॥प्रोक्तंतत्क्षु

कीटकम्रोर्वोर्घोर्व्यत्ययेपीडा॥२१॥जंघायाव्यत्यासेपद्मासनमिहनिरूच्यतेविबुधैः॥पृष्ठस्थ

चंद्रमुख्याआरचपंत्याःपरिष्वंगं॥२२॥अभ्यासादिदमुक्तंकामागमपारगामिभिर्विबुधैः॥

निर्मध्यकामशास्त्रं परं ऽमुखसे परावृत्तं ॥२३॥ उपविष्टस्सं विष्टः स्थितिमानथवा जलस्य पुरु
षोत्तः ॥ साभ्यासस्याद्यत्नाद्वित्रान्योगांस्तथालभते ॥२४॥ कथयति सुवर्णनाभः सुकरतया तेक
२२ चित्स्वयोगाणां ॥ शिष्टैरपस्मृतत्वाद्विप्रतिवाच्यायनस्यास्य ॥२५॥ अथ कथयति सुकुमारो र
थोत्सवे चित्रं ॥ ऊर्ध्वस्थितयोर्यूनोरूर्ध्वरतं जायते तत्र ॥२६॥ अन्योन्यापाश्रितयोर्यदि वा कु
ड्यादिसंश्रितहेन ॥ स्मरशरनिहतहृदोरिह कथयंत्यूर्ध्वरतं विबुधाः ॥२७॥ कुड्या• श्रितस्य पुं
सः कंठे संसक्तबाहुपाशायाः ॥ तद्भुजपंजरगायाः तज्जघनं वेष्टयंत्याश्च ॥२८॥ ऊरुभ्यामथ
कुड्ये चलत्याश्चरणविक्रमेणास्याः ॥ स्यादवलंबिकं रतमथ धेनुकमेतदाम्नातं ॥२९॥ हस्तली
लावस्कंदनमधिधरणिधृतेश्च तुष्पदन्यायात् ॥ तत्र रते खलु पूनोः पृष्ठमुरः कर्मसंलभते ॥३०॥
रीत्यानयैव शौचं छागलमैणेयगर्दभाक्रांते ॥ मार्जारक्रीडितकं व्याघ्रवस्कंदनं चैव ॥३१॥ दत्ताव
लोपमर्हितमथ सूकरवाजिपृष्ठकारूढे ॥ लक्षणमेषां कार्यं तत्र त्यापूर्ववैधर्म्यात् ॥३२॥ संघाय

करतमुक्तं द्वाभ्यामाभ्यां सहैव मिश्राभ्यां ॥ बह्वीभिर्गोयूथिकमुक्तं स्त्रीक्रीडितं चैतत् ॥३३॥ वि
ज्ञेयाः स्मरशास्त्रेत कर्मानुकारसंयोगात् ॥ संज्ञाभेदास्त्वेते छागलमैणेयमित्याद्याः ॥३४॥ वि
षयविशेषे राज्ये युवतीनां स्त्रीसमानता पुंसां ॥ तस्मादेकैकस्या बहवो विदिता युवानस्ते ॥३
ते तामेवैकं वा युगपद्वा सात्म्ययोगयोर्द्व्याः ॥ अनुरंजयेयुरुचितं तत्र च योगः प्रदर्श्यते विविधः
॥३६॥ बिभृयादेनामन्यः कुर्यादस्या निषेवणं चान्यः ॥ एको वदनं जघनं कश्चिन्मध्येऽपरः पुरुषः ॥
॥३७॥ इति वारंवारं चाप्यति करतो वापि साधुचेष्टरन् ॥ एषा देशविशेषे नीतिः कथिता न सर्वत्र ॥३८॥
एतेन व्याख्याता वेश्या गोष्ठीपरिग्रहीभूता ॥ तद्वद्राजस्त्रीणां व्याख्याता तत्समासेन ॥३९॥ द
क्षिणदेशे घोरतमुपदिष्टं भूरिजा यथाप्युचितं इति वात्स्यायनरीत्या चित्ररते वीरभद्रोक्तिः ॥४०॥
पुरुषायितकं वाच्यं सम्यक्पुरुषोपसृष्टकं भूरि ॥ वात्स्यायनप्रतिज्ञामनुस्मृत्ये स्वोचितास्यापि ॥४१॥
पशुमृगपंजिविलासैर्बहुभिरुपायैः प्रबोधवीक्षित्रे ॥ रतियोगानतियोगाद्विवर्धये कामतन्त्रज्ञः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

॥४२॥ न साम्योदथ सा स्याद्दृशानां भूरिभावयोगेन॥ स्त्रीणां स्नेहो वा गो बहुमानो जायतेनुपमः
॥४३॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणे षष्ठोध्यायः कृतः
२३ षष्ठः॥४४॥ ॥ अथ सप्तमध्यायं व्याख्यातपौरुषो जगति॥ श्रीवीरभद्रनामा निर्जितकामाकृ-
तिः कांत्या॥१॥ कलहस्वरूपमाहुः सुरतं कामस्य वामशीलत्वात्॥ तस्य विशदं तथापि च तस्माद
23 त्र प्रहारोस्ति॥२॥ अंसौ पृष्ठं स्तनयो रंतर्मूर्धा तस्य च हारः॥ भेदाः सीत्कृतमस्मादार्तितया भूरिभेदं
च॥३॥ विरुतं च तत्र सीत्कृतमष्टविधं स्याधिहिंकृतप्रभृति॥ स्तनितं कूजितरुदिते फूत्कृतहूत्कृतहूंका
रकौ तद्वत्॥४॥ सूत्कृतफूत्कृत [redacted] के अपि मोक्षार्थाये च विश्रुताः शब्दाः॥ एते सीत्कृतिपेक्षा
अलमंबावारणार्थाश्च॥५॥ अर्थविशेषादेतान् हिंकृतकादीन् प्रयोजयेद्विद्वान्॥ वात्स्यायनानि
रुक्तो विस्तारो नादृतोऽनेन॥६॥ पारावतापरभृतशुकमधुकरहारितहंसदात्यूहाः॥ अनुकर्त्तव्य
नुताः हल्लावककारंडवौ चैव॥७॥ एवं च चक्रवाकः सीत्कृतमूइष्टमीदृशा वशाद्वोः॥ एकैकशः प्रयो
ज्याः कामाकुलया नितंबिन्या॥८॥ पृष्ठमुष्टिभिघातः क्रोडगतायाः प्रफुल्लपद्माक्ष्याः॥ तत्र स्तनि

तत्प्रभृति च कुर्यादीत्साम्यसूयेव ॥९॥ प्रतिघातान्कुर्यादपि कुर्याद्योजितयंत्रां स्तनांतरे हन्यात् ॥ अ-
पहस्तअपहस्तकेन मंदप्रारंभे वर्धमानश्च ॥१०॥ आरागपरिसमाप्तेर्हिंकारादीन्प्रयोजयेन्न
स्य विकल्पाभ्यासोऽकथितो तेषां प्रयोगस्य ॥११॥ विवदत्यासीत्प्रहणनमिह कुंचितांगुलिकरेण ॥
शिरसि प्रसृतकमाहुः निश्चितकामागमाः पुरुषाः ॥१२॥ अंतर्मुखेन कुर्यात्तत्र च फूत्कारकूजिते यत्न-
तः ॥ रतकर्मणोऽवसाने श्वसितं रुदितं विदध्याच्च ॥१३॥ स्फुरतो वेणोरंतु रुतिरुक्ता शद्धहूहूकूलिः शाद्धे ॥
सूत्कृतिरिह विनिपतितः पानीये पिप्पलस्योक्ता ॥१४॥ अभ्यासे प्रहतेरिह सर्वत्र चुंबने नादः प्रारंभे
स्यात्तसीत्कृतेः करणात् ॥ तेनैव प्रत्युत्तरमुक्तं मागप्रभावेन ॥१५॥ अभ्यासे प्रहतेरिह शब्दावार-
णमोक्षार्थं बाधार्थः ॥ वक्त्व्यारति विरतोऽश्वसिताद्युन्मिश्रितो योगः ॥१६॥ विरुतान्नाम पित-
द्धद्वागावसितिक्षणोऽहनामिहतिः ॥ जघनस्य पार्श्वयोर्वा समतलकं स्यादिहाघातं ॥१७॥
तत्र च लावकपरभृतहंसानां कूजितोदरस्वरया ॥ इति समतलप्रहणने योगायोगाः प्रहार

२४ स्य॥१८॥पारुष्यंरमससंतेजश्चैवेहशोभते पुंसां॥आरल वदेशक्ति व्यावृत्तिर्योषितांभाति॥१९

24 रागात्सयोगसाम्याद्भवतिव्यत्यासएतयोः क्वापि॥अचिरंप्रालंतस्य प्रकृतिर्भवतीतिशास्त्रार्थः

॥२०॥कीलाकर्त्तरिकोद्वेविध्यासंदंशिकातथैवान्ये॥प्रहणनमष्टकमित्थंसहपूर्वैर्दाक्षिणात्या

नां॥२१॥विध्याकपोलदेशेकीलोरसिकर्त्तरिश्शिरोदेशे॥संदंशिकाचकुचयोःपार्श्वेदितयेवसंदि

ष्टा॥२२॥कीलान्युरसिमृगीदृशांदृश्यंतेदाक्षिणात्यदेशानां॥देशविशेषादुक्तमिदमम वास्या

यनस्येह॥२३॥देशांतरीयमन्यच्चैवदेशांतरेमनोहारि॥तद्देशेप्यात्ययकंपरिहर्त्तव्यंप्रयत्नेन॥२४

गणिकांकांचिद्धतवान्कश्चिद्राजाहिकीलयासुरतं॥राज्ञेमन्योभूपः कर्त्तर्यादुष्टयोगेन॥२५॥

यद्विद्वयायोगात्काणांवक्रेनटीकिल्लेहान्यः॥तास्मादसावधानःप्रहणनयोगैन्नकुर्वीत॥२६॥

अंतेनगणिकामूलंनापिवदार्द्धनशास्त्रताभ्यासः॥उक्तेनतिसमरेरागात्संजायतेयूनोः॥

॥२७॥स्वप्नेष्वपिचनरसिकैरीक्ष्यंतेभावविभ्रमौतौहि॥कामिन्यांतक्षणमिहयौस्यातांकल्पितौसुर

ते॥२८॥आसाद्यपंचमीमिहपथितांथारांनेक्षतेयथातुरगः॥वेगांधःश्वभ्रदरीस्थाणुंचान्यत्तथाविप

मं॥२९॥एवं रतिसंमर्दे रगातौ कामशासनानुगतौ॥ असमीक्ष्यात्ययमेतौ जायेते चंडवेगौ द्वौ॥३०॥
तस्माग्द्याद्याम्रदुतां बलचंडसेवसानसाक्षीणां॥ बलमात्मनश्च योगाद्युंजीत ध्यानशास्त्रार्थः
॥३१॥ सर्वासु सर्वदा न हि योगास्सांयोगिका बुधैर्देयाः॥ स्थाने देशे काले समुचितएषां प्रयो
गस्स्यात्॥३२॥ श्रीवीरभद्रदृष्टिना शास्त्रे समबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणे स
समइह निश्चितोध्यायः॥३३॥ अथ रचयति पुष्टार्थं तस्याष्टममेवमादरोध्यायं॥ यस्य[illegible]द
रादरिसुदृशः शैलश्रीमाश्रिता आरात्॥ रत्यभ्यासभ्रांते कांते रागाधिके कृतार्थिहे॥ अवयात्यै
नं रचयेत्पुरुषायितमेणशावाक्षी॥२॥ यदि वा स्वाभिप्रायात् अर्थितया शिल्पकल्पनासीमः॥ न
यक कुतूहलाद्वा कलयेद्वलात्कवन्हापुंसः॥३॥ तत्रैतरेणयुक्तेयं वेक्रियते यदोर्ध्वे लिखस्याः॥
अवपातये तदैनं स्यादेवं रतविच्छेदः॥४॥ इत्थमनल्पगुणोयं प्रथमः कल्पस्त्रियाश्रि
ते पुंस्त्वे॥ भवति परस्तु जघन्यो यंत्रगे समारंभे॥५॥ भ्रस्यक्रे रागकुसुमास्वासाद्विखि

न्नहासलीला च। चुंबितुमस्यमुखेंदुं वक्षोजाभ्यां प्रविश्य मोरः॥६॥ संपीडयंत्यनुकलं
नमयंतीमस्तकं कृतश्लेषाः॥ पूर्वं पुंसा रचये दीर्घ्या कलुषेव मृदंगी॥७॥ प्रतियातया
२५ भिपूर्वं भवताहं पातिता महायत्नात्॥ इति रमके प्रहसंती ब्रूयास्स्वांतर्जयंतीव॥८॥ न
मध्ये मध्ये क्रीडां श्रममभिरामातया चिराज्येष्ठां॥ संदर्शयेन्मुखश्री निर्जितराकेंदु शो
मैषा॥९॥ पुरुषोपसृष्टके रथमुदु रूपसपैतता निवक्ष्यामः॥ पुरुषश्शयनगतायाः नीवी
विश्लेषयेत्सुदृशः॥१०॥ कुर्यादितत्तस्यां किंचिद्व्याक्षिप्य भूरिभिर्वचनैः॥ एवं नीवी
मोक्षे यूनो रागोधिको भवति॥११॥ तत्रविवादे तामथ गंडे परिचुंब्य राकुली कुर्या
त्॥ परिसंस्पृशेच्च बहुधास्थिरलिंगस्तत्र तत्रैतां॥१२॥ प्रथमं तु संगता चेद्द्वौ रिह
सन्नतिं स्फुटीभवतोः॥ रचयेद्घट्टनमंतः कन्यायाश्चैवमातनुयात्॥१३॥ स्तन

योरथ संहतयोस्सकृच्छास्तनयोर्ग्रहे चांसे स्वैरित्यारचयेदिति सा स्त्र्यं योगं पुरस्सृत्य
॥१४॥ अलके निर्दयमेनामवलंबेताथ चुंबनं कर्तुं॥ अंगुष्ठि संपुटकेन वहतु देत्रौष्ठप्रस्फु
रन्मर्दनात्॥१५॥ तत्रैडरासलज्जारचयेदामीलनं दृशोस्युमुखी॥ प्रथमसमागमसमये रति
संयोगे च कन्यायाः॥१६॥ एवाकथमनुक्तास्यादिति कुर्याल्लवृत्तितो वीक्षां॥ उपसर्पन्युत यंत्रो
यत्रैवाप्रापयेदृष्टिं॥१७॥ व्रीडां तस्यास्तत्र च नुयादेत द्रहस्यमेणाक्ष्याः॥ आह च सुवर्णनाभः
कामागममार्गमाश्रित्य॥१८॥ व्रीडानाशः स्रस्तिर्गात्राणां मीलनोदयश्च दृशोः॥ इति रत्यका
ङ्क्षया भावोदयलक्षणं स्त्रीणां॥१९॥ कंपो दशनं स्वेदः करपंकजयोर्विधूननं खेदः॥ उत्थानात्प
णमधनिहतिश्च रशनां बुजाभ्यां च॥२०॥ अतिहृत्तिरतिविरेतो पुंसे तु दयेस्य लक्षणान्याहुः॥
कामागमपरिशीलन चंचुरद्धिात्रा युवानस्तु॥२१॥ एनां यंत्रावसरात्पूर्वं संबाधहस्तिनास
दशाः॥ आमृदुमावाक्षु ब्धां रचयेत्करपंकजेतासौ॥२२॥ पश्चाद्रचयेदनया यंत्रयंत्रादयं त्रि

२६ कितस्मृतिभूः॥ पुरुषोपसृप्तकानि च कथयामो विस्तरादधुना॥२३॥ उपसृप्तकमथनकु
लमर्दनपीडवानिर्हतिस्तद्वत्॥ सूकरघपानिर्घातौ चटकविलासस्तथैकद्वयः॥२४॥ संपुटसहि
तः प्रोक्तो वात्स्यायनसारसंसृष्टौ॥ लक्षणमेषां क्रमशः कथयामस्तु सुखबोधाय॥२५॥ न्या
य्यं मृदु संमिश्रणमुपसृप्तकमत्र कामिभिः कथितं॥ भ्रामणमथ हस्तेन च मंथनमिह हस्तवृतोः
लैंगं॥२६॥ नीचीकृत्य जघनमथ तदुपरि संघट्टयेद्ध्वजं हृल्ले॥ उच्चैस्तरभसमिदमवमर्दनमि
ति संज्ञयासमाम्नातं॥२७॥ आहत्य ध्वजतश्चिरमवतिष्ठेद्रीडयन्यदा पुरुषः॥ पीडितकं
तदिहोक्तं शास्त्रज्ञैरर्थयोगेन॥२८॥ उत्कृष्य स्वं जघनं दूराद्वेगेन पातयेद्यदा॥ निर्घातोसौ थितो क
मुनिना निर्घातयोगेन॥२९॥ एकत इह भूइष्टं लिखैवनेकथितो वराहघातोसौ॥ उभयत्र क्रमल्लि
खने रघघातः कामिभिर्ज्ञेयः॥३०॥ वारइकं संमिश्रितमनीसार्यैतत्समंतदेशेषु॥ द्वित्रिश्च तुरि
तिघट्टनमुदितं वरकस्य लीलेयं॥३१॥ व्याख्यातं करणं सिहरागादसितौ तु संपुटख्यात्या॥

तेषां सात्म्यादिह युक्तो योगो विकल्पेन ॥३२॥ पुरुषायुते यितेधिकानि तु कथितान्यन्या
निसंज्ञया त्रीणि ॥ संदंशभ्रामरकौ प्रेंखोलितमुल्लसत्कामं ॥३३॥ बाडवकेन गृहीतानि ष्कर्षसाः
प्रपीडयंत्या वा ॥ सुचिरं स्थानं प्रोक्तं संदंशेन शास्त्रेषु ॥३४॥ यत्राभ्यासाधिक्याच्चक्रे भ्रमणं गृहीत
यंत्रायाः ॥ तमिह भ्रमरकमाहुर्जघनो त्र पुंसस्तु ॥३५॥ दोलावज्जघनस्य प्रेंखोलित-
मुच्यते मितो भ्रमणे ॥ लक्षितमेवं त्रितयं वात्स्यायनभाषिते नेह ॥३६॥ स्वलिकेलिकनिधायस्वि
पंरमणस्य युक्त यंत्रैव ॥ पुरुषायितेन खिन्ना विश्रामं प्राप्नुयादुचितं ॥३७॥ पुरुषस्यावर्तनमिह नरु
चितं स्त्रिया विश्रमे जाते ॥ इति पुयित रूपं कथितं मुनिना विविच्यैव ॥३८॥ प्रच्छादित स्वभावात
द्वहेलपरिगूढरागसंभारा ॥ विरमोति हंभा गं रागादुपरि स्थिता पूनः ॥३९॥ शीलं रतिलोलसतां
तद्वेनास्यास्तदीयचेष्टाभिः ॥ जानीयादनुरक्तस्तस्यां स्यादानुकूल्पेन ॥४०॥ पुरुषायितेन ना

२८ रीमृतुकालीनांनवप्रजातांच॥नमृगींगर्भवतींवानातिस्थूलांयुतांकुर्यात्॥४९॥श्रीवीरभद्रहू=
तिनाशास्त्रेसमवाप्यशासनानुस्मृते॥सांप्रयोगिकेऽधिकरणेस्त्रष्टोभूद्दृष्टमोध्यायः॥५०॥नव
मेनवमंकुरुतेध्यायंसांप्रयोगिकेधुनावीरः॥अधिगम्यपेनसमरंनीवीरोवेरिवगोभूत्॥१॥प्रह्
तिर्द्विधातुतीयास्त्रीपुंभेदेनतत्रपूर्वात्॥वेघालापोयानंलीलांभावंचभीस्वन्न॥२॥मृदुतासुरवि
ताक्रीडास्त्रीणमनुयातिचासहिष्णुत्वं॥पदनेस्याज्जघनस्थितिशालिर्वास्यायनःप्राह॥३॥
प्रथमोपरिष्टकंखलुप्रथमेचेष्टाततोधिकारतिं॥स्त्रीकूलवेश्याचःतात्रतिमभिमानाद्ब्रजभ्येषा
॥४॥अन्यापुरुषाकृतिरिहगुप्तागाप्रियंभजयुक्ता॥संवाहकादिभावंदर्शानैवप्रकाशंतु॥५॥गत्वा
संवाहकृतांगात्रेरूरूपरिष्वजन्नस्या॥गृह्णीयात्सरिचयमूरूर्वोर्मूलंस्पृशंतीच॥६॥उपलभ्यध्वज
धैर्यमधीयान्वाप्तिनादृढंबहुधा॥चापलमस्यसकुसंग्रहसेदनुपक्रमेप्येवं॥७॥स्वयमारचये=
दुद्यममुद्युक्तेस्मिन्निवादशालेषा॥उपगच्छेत्कुछादिहकर्मात्रिष्टकमत्रनिर्दिष्टं॥८॥अविकल्प

तः प्रयोज्यं निमित्तं दष्टं च पार्श्वतस्तद्वत् ॥ संदंशौ बहिरंतर चुंबितपरिमृष्टके चैव ॥९॥ आ आवपूषितं
ननु संसरइति तेषु चेयमेकैकं ॥ अभ्युपगम्य विरामे भीक्ष्णं संदर्शयेत्तस्य ॥१०॥ इतरः पूर्वोपगमात्सरतो
निर्वेशमाचरेत्सरतः ॥ तस्मिं सिध्येतदुपरमितिनीतिः क्रमेणामेषां ॥११॥ ओष्ठोपरि विन्यस्ते हस्तेनालं
बितं धनेपुरुषः ॥ उपविध्यास्य धुनुयादेतन्निमित्तं मुनिः प्राह ॥१२॥ अध्याघाग्रं ~~~~ रतो निर्दशनं य
शानवसनयुग्मेन ॥ दृष्टं पार्श्वतद्दृष्टं पीडायां पार्श्वतस्त्वास्ये ॥१३॥ अत्र भवहेतावसांहनमिति कामिनो
मुदेभिमतं ॥ भूयोपि तोदितासौ संमीलितदशनवस्त्राचेत् ॥१४॥ संपीड्याग्रेन तस्य च मुंचेदंशौ बहिर्म
वे कुष्ठौ ॥ तस्मिन्नभ्यर्थनया यदि किंचित्प्रक्षिपेदधिकं ॥१५॥ अग्रौष्ठाभ्यामियमथ चरितनिहृत्तिर्यया
बहिः कुरुते ॥ अंतस्संदंशो सौ वात्स्यायनभाषिपिते नेह ॥१६॥ हस्तावलंबितस्य च चुंबितकं दत्तवस्त्रवद्ग्र
हणे ॥ परिमृष्टकमिदमुक्तं तत्कुर्याज्जिह्वयाग्रेण ॥१७॥ घट्टनमथितो ग्रेण च तध्यनं नागभारसंयोगा
त् ॥ अर्थप्रविष्टमीदृग्दशनसंगापुरस्कारात् ॥१८॥ मुहुरवपीड्य विमुंचेन्निगदितमिदमाम्रचूषितं श

स्वैपुरुषाभिप्रायवशादवगिरणंपीडनं चांतं॥१९॥उक्तस्तं मरनामाप्रहणनयोगादिहार्थतोज्ञेयाः॥वा
त्स्यायनानुसारिविधिरयमत्रोपरिष्टके कथितः॥२०॥स्वैरिण्योदास्यो वाकुलटास्तं चाहीकास्तथाचेत
त्॥सम्यक्प्रयोजयंतिनकार्यंसमयस्थितेरेतत्॥२१॥अपिवासहयतयासांपुनरपिवदनांबुजस्यसंस
र्गे॥स्वस्याप्यार्थापत्तेरितिकथयत्यागमाचार्यः॥२२॥योगाभ्यासादधिगततत्वेवात्स्यायनोगुणाम
भिरुचः॥दोषोपमपरिहार्योवेश्याभिरताविति प्राह॥२३॥अतएव प्राच्यानांरतिलीलायामिमास्सदा
वर्ज्याः॥अहिछत्रकदेश्यानांसंगमारुचयः॥२४॥साकेतकास्तुतासुनकेवलमिहेवऊर्कर्मणेनिर
ताः॥रचयतिनागरिकोननुकर्मैवासुसक्तोपि॥२५॥अविशंकयातुसर्वैरचयत्येवेहसौरसेनाये॥
तेकथयन्निरलौकिकदृष्ट्यासौचादिनारीषु॥२६॥स्या ---- नेयतासांवदनेतत्कर्मपात्रभूतोपि॥
चुंबनमनुप्रयोज्यस्त्रीमुखमित्यादिवाक्येन॥२७॥वचनंतुसावकाशंसुचरितनारीषुचुंबनेविषये॥
देशास्थितसादेरितिवात्स्यायनअहसंयोगं॥२८॥तस्लोपरिष्टकंचिलतदुभयतःकापिचान्योन्यं॥

स्त्रीयुक्तेश्वररागीकर्मैतत्स्पृहस्तनुते ॥२९॥ व्यासस्तस्य तु विदितश्चुंबनचरितेमुखांबुजेनेह ॥ युग
पत्तु संप्रयोगो पूनोरिह कोकिलः कथितः ॥३०॥ अतएवास्मिन्निरतास्ता वेश्याजनानुगैरुच्यान् ॥
रज्यंते दासादिषु नैषामस्मिन्जुगुप्सेति ॥३१॥ विप्रो विद्वन्मंत्री या कश्चैकुशलोन कारयेदेतत् ॥ अप्र
पिवासप्रसत्तयतो प्रासोधमेन्यथा भवति ॥३२॥ शास्त्रप्रचारमात्रान्नायं योगोऽखिलेषु देशेषु नास्ति स्व
मांसरुक्ति वैद्योक्ता सर्वलोकस्य ॥३३॥ शास्त्रं च नाप्रमाणं पुरुषादेशास्तथा तथा कालाः ॥ सत्स्वेव ये=
रूपारे स्या अर्थानिंद्या अभिप्रकृता ॥३४॥ ज्ञात्वा च देशकालौ शास्त्रं चैव प्रयोगमात्मानं ॥ युंजीत यो=
गमथवा भजतु विरागं प्रयोगेषु ॥३५॥ मनसश्चंचलतायाः अर्थस्यास्यापि गुप्तता याश्च ॥ कोवे
दकः कदाचित्कुर्यादितकृतः कर्म ॥३६॥ निंदिततामपि यातो ध्यायो ये वीरभद्रदेवेन ॥ वात्स्यायनीयश
त्या उद्योगात्सौ कथं त्याज्यः ॥३७॥ साध्वेव सन्निवेश्यं क्रियते चेद्वेदना स्वयं ग्रंथः ॥ व्याख्यायां पररर=
चितेतस्यां सृतिः कथं त्यज्या ॥३८॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रे समवाप्तवासनानुसृते ॥ सांयोगि=
केधिकरणे नवमो नवमः कृतोध्यायः ॥३९॥ ॥अथ दशमं विशादयितुं राजकुमारोपमुद्यतारंभः ॥

संरंभनिहततरितुरणीगणारमणीसौभाग्यलुंटाकः ॥१॥ भोजइत्वा यमनिरतो नाना विद्यानिबंधनिर्माणे
समयोछिन्नमपियोद्योगः कामशास्त्रेपि ॥२॥ परिवारकमित्राभ्यां सहितः पुष्टैस्पुपुष्टितैः जुष्टे ॥ संचा
२९ रित शुभधूपेरतिवासेऽलंकृतेभवने ॥३॥ रचितस्नानालंकृतिरीषत्पानीचशास्त्रतोयुक्त्या ॥ रमणी
यमुपक्रमेदिह सावनतश्चैवयातेन ॥४॥ केशेहस्तेनीव्यांवस्त्रांतेवावलंबनंरतये ॥ उपवेशनंवि
दध्याद्दक्षिणतोहरिणाक्ष्याः ॥५॥ सव्येनबाहुनास्याः परिरंभोप्यरध्यतस्सुदृशः ॥ ~~अनिवृत्त-
सन्निवृत्तंगीतंवाद्यंदिवाचयेत्~~ ॥ पूर्वाध्यायनिसृष्टैर्वचनैरागादिसंयुक्तैः ॥६॥ मूढश्रीलाश्चाध्यैः
परिभाषयासमस्याभिः ॥ अनिवृत्तसन्निवृत्तंगीतंवाद्यंदिवारचयेत् ॥७॥ संकथनंचकथानांभूयः
पानेप्रवर्त्तनंतद्वत् ॥ दृष्ट्वाचसानुरागांतांबूलाद्यैर्जनोद्गसः ॥८॥ उध्वर्षयेञ्चविजनेप्रोक्तैरालिंग
नादिकैरेनां ॥ उपचक्रमेदनंतरमस्मान्नीवीयोगादि ॥९॥ अवसानेरागस्यतुलज्जाभाजोरिवान्य
यायूनोः ॥ अन्योन्यंपरिदर्शनपरिहारेणोदितप्रभयोः ॥१०॥ आचारभूमिगमनंपार्श्वस्थेस्मान्नि

वृत्तयोरनयोः॥ व्रीडायमानमनसो रुचिते देशासमास्थितयोः॥११॥ तांबूलग्रहणोत्तरमस्त्रीह
सचंदनादिदेहे ऽस्याः॥ दक्षास्वयं भुजेरचतामिह परिरभ्य सव्येन॥१२॥ दक्षे च चषकहस्ते सांत्वना
माधाय पाययेदुचितं॥ तदनु जलस्य च पानं भुंजीयानां च खंडादि॥१३॥ सात्म्यानुसारि सर्वेईशास्य
स्यात्तथात्मनोप्येतत्॥ अक्षुरसकं यूषं रुचिरमथाग्रं तथैवान्नं॥१४॥ पानक्रममर्जिते रिह मांसैः र
चितोपदंशशोभाढ्यं॥ आम्राणि मातुलुंगं कचुकाद्यं शर्करासहितं॥१५॥ मधुरमिदं मृदु विशदं नि
र्दिश्यैवं विदश्य तद्द्यात्॥ हर्म्यतलस्थितयोर्वा चंद्रकराणां च सेचनं कर्त्तुं॥१६॥ आसनमत्र कथा
भीरुचिराभिस्साधुवर्त्तनं॥ अंके लीनामेनां पश्यंती मंडलं सुधाभौनोः॥१७॥ व्यक्तीकरणं कथि
तं रूच्या नक्षत्रपङ्क्तीनां॥ ध्रुवदर्शनं वसिष्ठप्रेयस्याश्चैव सप्तर्षेः॥१८॥ रसारंभसमाप्ती कथिते वा
स्या यनेनैवं॥ अवसाने रतेरिह वर्धेता सामुपस्कृताप्रीतिः॥१९॥ प्रीतिकरैरन्योन्यं स्वच्छ स्फुटवि
स्त्रंभकथायोगैः॥ भावानुवर्त्तनै रिह निजसंबंधैर्भवेत्परा प्रीतिः॥२०॥ क्षणमवलोकनविरहः क्षो

धात्रीस्यात्तथादृष्टिः॥हल्लीसक्रीडनकैर्गीतैरपिनाटरासकैरूचितैः॥२१॥रागार्थंलोभनयनैरिंदोर
पिदर्शनरेवेमन्न॥प्रथमावलोकनेसतिपूर्वयेस्युर्मनोरथायूनोः॥२२॥दुःखंपुनर्वियोगेप्रतिकीर्तनतः
30 स्तयोरूभयोः॥उत्क्रासचुंबनैरथरागपरीरंभतस्तथाभावैः॥२३॥संमुक्तैरिहयूनोस्नेहोवृद्धिंसमा
याति॥रागदाकृतरागंकृत्रिमरागंचसांतरेरागे॥२४॥पोटारतंखलरतंरतमनियंत्रंचसंप्रोक्तं॥अ
वलोकनदिवसावधिरचितेयत्नेनसंगमेयूनोः॥२५॥गतागतस्यागमनेकोपत्यागेनतत्राद्यं॥तत्रात्मा
भिप्रायंप्रवृत्तिरूचितैर्वयावदर्थंच॥२६॥एवंबाह्यरतोत्तरकालयंत्रेविलंबोऽत्र॥मध्यस्थरागम
जोप्यंघ्रिरमेनरज्यतेयूनोः॥२७॥आहृतरागेयस्मिन्प्रयोगैस्संदुक्षणंरागे॥कार्यार्थमन्यसक्तो
यदिवायस्याध्यतोदयोयूनोः॥२८॥कृत्रिमन्याहदिचेष्ट्ववहितमतेसमाम्नातं॥कृत्रिमरतेतुयो
गास्सर्वेशास्त्रास्समुच्चयाःकल्पाः॥२९॥न्यूनायांदास्यांवापोटारतमर्थलाभार्थं॥परयांगनया
सहयतुस्याद्ग्रामीणस्यरागयातार्थे॥३०॥खलरतमिदमाम्नातंनागरिकोरामकांद्यैः॥उपचासन

इतिरिहकथिताःपोटारतेमुनिग्रंथे॥३१॥अन्योन्याविसंमेसास्यादनियंत्रितंतत्तु॥वास्यापनीयदृष्टा
रतमेतद्वीरभद्रदेवेन॥३२॥कुसुमेवोरिहकथिताग्रंथेचूडामणौक्रमशः॥अमरणपायाःकोपेयुक्तेमुक्तौस्तु
बध्धरागायाः॥३३॥नामग्रहंस्वपत्न्यास्तस्याःसंबधिचालापं॥नोमर्षयेद्व्यलीकंमर्तुस्खलितंतथाचगो
गोत्रस्य॥३४॥तत्रमृशंकल्हस्याद्दितायासोचजायेते॥क्रोहत्रिशरोरुहाणांशयनामनतोधरातलेपातः॥
॥३५॥ताडनमपिमुविशयनंभूषणमात्राचमुक्तिश्च॥एवंमातेजातेमंगार्थंतस्ययुक्तसामादेः॥३६॥मुक्ते
सतिप्रयोगेतस्यांजातप्रसादायां॥साममयोपक्रमतःशयनतलेरोहयेद्दसावेनां॥३७॥तस्यचबंधनमु
चितंवक्तेएणस्योनयोत्तरीयोग॥एवंविहध्यकोपास्सकचग्रहमुन्नमय्यतस्यास्यं॥३८॥हन्यादंमिकमल
तःबाह्वोःपृष्ठेथवाशिरसि॥वक्षसिवाचारैकंद्विस्त्रीर्घर्तिंनिहत्यसंगच्छेत्॥३९॥यावद्वारमधास्त्रंकर
कमलेनापमृज्योसः॥कोपाधिकापिचसाभूयोनद्वारदेशतोगच्छेत्॥४०॥इत्याहदत्तकःखलुमत्सादो
षंतथातस्याः॥तत्रानुनीयमानायुक्त्यासास्यात्प्रसादमाकांक्षी॥४१॥लब्ध्वापिचप्रसादंसकषायोक्तिःस्तु
देक्लांतं॥सुरताकांक्षातरलामबलामेनीप्रियस्समालिंग्य॥नीलाशय्यापृष्ठेस्वांकालंकारतांगमयेत्॥४२॥

त्राप्यनिमित्तंस्वीयेयदिभवनेस्यात्सैन्मृगेक्षणारुष्टा॥ जुष्टातादृशि चिन्हैरभिगच्छेन्नायकंहुरया॥४३॥सुम
निपुचैर्भर्त्रासानुनया सोचपीठमर्दाद्यैः॥ दूरेविधायरोषंतेनसहस्वंगृहंगच्छेतु॥४४॥तत्रैववावसेदिति क
लहप्रणयेनिरूपितोयूनां॥ ज्वलनग्रीष्मदिवाकरदववदहनास्तेजसोयस्य॥४५॥चतुरधिकीषष्टीनिमां
३१ 31 बाभ्रव्येणप्रकीर्तितांकांतः॥ वरनारीषुविरचनञ्श्रगच्छतिमान्मथींसिध्धिं॥४६॥शास्त्रांतराणिकथयः
न्नथयमज्ञापयनूचतुष्षष्टिं॥ विदुषांसंसदिरतथोकथयापरिपूज्यतामेति॥४७॥शास्त्रांतरानभिज्ञोयस्त
रयाविरतश्चतष्षष्ठ्या॥ गोष्ठ्यांसस्त्रीतनयोर्गोष्ठ्योस्वर्गेविगाहते नियतं॥४८॥एनांविद्वत्पूज्यामधिकृततंपूज
तीचकलयैः॥ गणिकागणपरिपूज्यांसकुरुतेनंदिनीकोना॥४९॥नामान्यस्याश्चशास्त्रेसुभगंकरिणीति नं
दिनीसुभगा॥ नारीप्रियाचसिध्धाकामाचार्येणगीयंते॥५०॥कन्यापरयोषिद्भ्यांपण्यांगनयाचभावशा
विद्या लिन्या॥ निपुणोस्यांदृष्ट्वायांबहुमानेनेक्ष्यतेकामी॥५१॥श्रीवीरभद्रसूतिनाशास्त्रेसमबाणशासना
नुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणेद्वितीयोध्यायः॥ ताहृतो विशदः॥५२॥ ॥इध्थंस्मरसर्वस्वंसांयोगिक
मादितोनिरूप्यासौ॥ शास्त्रेस्मिन्नधिकरणेतस्मात्परमाद्दशात्तनुते कन्यासुक्तकनामन्यधिकरणेऽथ

द्वितीयतः परतः ॥ यत्तत्ते सार्थकृतायै प्रथमेऽध्याये महाबाहुः ॥ अध्यायाः पंचास्मिन्कन्यासंप्रयुक्तके कथि-
ताः ॥ तत्र प्रथमेऽध्याये वरणविधिनिर्णयस्संगे ॥३॥ कन्याया विस्रंभणमुदितं तस्य द्वितीयकेऽध्याये ॥ बालोप
क्रमसहितं चेष्टाकारस्य नेत्र्यरागेषु ॥४॥ सूचनमुक्तं विशदं कथितोऽध्याये तुलायतः यत्नः ॥ एकपुरुषाभियोगः
प्रतिपत्तिश्चात्र कन्यायाः ॥५॥ पंचम इह अध्याये भूमिर्पिचेष्वनामुना मूना ॥ कथितास्पुरस्तपंचयोगा वैवाहिकावि
वादाः ॥६॥ इत्थं दललासंग्रह आग्रहपरिदृष्टकामशास्त्रार्थः ॥ अधिकरणं विशदयति स्मरशास्त्रस्य तृतीयं सः ॥७॥
अधिगंतव्या विधिना यस्याश्चेद्दानोपभोगयोः पूर्वं ॥ नान्यस्सा च सवर्णा भूमिर्धरणमर्थिपुत्राणां ॥८॥ अ
नुपस्तृता रति स्यालक्ष्याधिक्यवज्जायते तस्मात् ॥ निंदितनोपस्तृततान्यूनाधिकवर्णयोर्विदिता ॥९॥ सावि
निरतामिति कन्यां मात्रा पित्रा च संयुतां युक्तां ॥ वर्षेत्रयेण वयसा यदि वा नेव नो ने हकालेन ॥१०॥ रक्ता
ध्याचारे धनकृति पक्षिणि बे संबंधिनी मुहुस्सुस्वदे ॥ संबधिभिः परीते जातामेवंविधे वंशे ॥११॥ पितृयज्ञा
धिक्यवती संपन्नां तु पलक्षणैरुचिते ॥ अन्यूनानधिकांगीयक्षिस्माक्षिस्तनीमपिवा ॥१२॥ अक्षीणके-
शादत्तां नदंतकर्णक्षैण्यशालिनीं तद्वत् ॥ सहजाऽरोगशरीरां श्रुतवानेवंगुणः पुरुषः ॥१३॥ शीलयतुर्यां

गृहीत्वामन्येतासानमेषसक्कृतिनं॥ याचेतनैवनैनामन्यसवर्णान्वितां पूर्वं॥१४॥ इतिघोटकमुखमति
तेन्यूनाधिक्ये तु यावनं युक्तं॥ तस्यावर्ज्येपि त्रेयात्रस्संबंधिनी नैव॥१५॥ मित्राणामपियुक्तः संसक्तानोप्र
३२ वरो वेरावाक्ये॥ वरयित्रंतरदोषंदिशतां निजसस्त्वयैचैव॥१६॥ अनुकूलयेयुरनिशंकथयाकौलादिन
32 दुणापत्याः॥ कन्यामातरहृदयं विशिष्यमित्राणिप्रयत्नेन॥१७॥ ज्योतिर्विसुहृदस्यतुशकुनग्रहलग्न=
राशिनक्षत्रैः॥ दृष्टैरपिचनिमित्तैस्संबंधंभावयेत्तस्याः॥१८॥ कन्यांतरलोभकथाः कथयित्वाग्रेचक=
न्यकामातुः॥ उन्मादयेयुरस्याहृदयंकेचित्प्रयत्नेन॥१९॥ दद्याद्वावरयेद्वा दैवादनुकूलयतः कन्यां॥ नतु
केवलंनिजोत्कृष्टातत्रसमर्थेतिकेप्याहुः॥२०॥ धावनमोदनशीलीवरणावसरेननिद्रियायुक्तां॥ परि
वर्जयंतिकन्यांवरणेसंतः प्रयत्नेन॥२१॥ यस्यानाममशास्त्रं यात्रामदक्षिविकारिभिर्दीने॥ अन्यार्थ
यागुप्ताया वत्यंतंनतादिकरा॥२२॥ व्यंगामित्रारियुताहृषभास्कंधास्तवर्षशीलावा॥ हृषलीमुंडागु
ल्मंबिभ्राणादूषिकाचैव॥२३॥ फलनीनक्षत्राख्यानाम्नानद्यास्तथाचवृक्षाणां॥ चरणेवर्ज्यापा=

तासुक्ताभ्यां रेषनाम्यादि ॥२४॥ एवंके तु वित्तनयनेयस्यां पुरुषस्य चानुरज्येते ॥ यस्यां मृद्धिं प्राहुस्त-
द्भावे लक्षणं विफलं ॥२५॥ तस्मात्प्रदानकाले कर्तव्या दनवेषसंयुक्ता ॥ स्फाप्यादर्शनविषये नायकचे
तोनुरागाय ॥२६॥ अपरावेयो वा नित्यं सालंकारा चरेद सौक्रीडां ॥ यज्ञविवाहादिषु वा जनसमवाये नि
रीक्ष्यैषा ॥२७॥ संदर्शनानुचितता हंति च प पण्येन साम्यमेतस्याः ॥ तस्मात्कन्याकुलजैरेषा संदर्शनी
येवा ॥२८॥ वरणायागममाजरस्तुमदर्शनसाधुवादसंदर्भान् ॥ संबंधिसुहृदयेतान्कुलपुरुषान्मंगले
रुचितैः ॥२९॥ अलिंग ग्रहीयुः कन्यापक्षीयास्तां च भूषितां तेषां ॥ संदर्शयेयुरुचितैरम्यामन्यापदेशे
न ॥३०॥ दैवपरीक्षणमवधिः स्थाप्यो यावन्न निश्चयो दाने ॥ उक्ता मविष्यतीति च ते स्नानादौ नियो-
ज्यास्तु ॥३१॥ परिणयमस्या रचयेद्ब्राह्मण — नाथवैकेन ॥ इति संक्षिप्य निगदितो वरणवि
धिः कामसूत्रेषु ॥३२॥ संगताय विवाहकार्ये सहलीलावातथासमस्याद्याः ॥ तुल्यैः कार्यविषमैर्नी
चमैरिव नोत्तमैरुचिताः ॥३३॥ हृत्तोद्वाहं गमनं यदि वा तत्रैरोचयेद्वा सं ॥ एषकल्पो युक्तो देशाचाराद्यव

स्छायां॥३४॥ वर्तेत यत्र रमणः कन्यामुद्वाह्य दासभावेन॥ उच्चो सौ संबंधः सद्भिर्निर्घृन्यतस्त्याज्यः॥३५॥
वर्तेत यत्र रमणः कन्यामुद्वाह्य सेव्यभावकवेन॥ नीचो सौ संबंधः सद्भिर्निर्घृन्यतस्त्याज्यः॥३६॥ यत्र सु-
खानि परस्परमपि घनवंतीह शोभनालीलाः॥ मिथस्तु कार्यनिदानं संबंधो सौ विधेयस्स्यात्॥३७॥ उच्चो
३३ च्चे संबंधं बंधुषु कन्यान्नयेद्सौ नम्रः॥ नीचेन तु स्वयेदिह संबंधनिंदितं सद्भिः॥३८॥ श्रीवीरभद्रकवि
नाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुस्थले॥ कन्यायुक्ताधिकृतौ प्रथमो ध्यायः कृतस्सांगः॥३९॥ अथ कथ्य
यत्स ध्यायं द्वितीयमेषोद्भवप्रभौ वीरो॥ दोर्द्दंडविक्रमयादितपरभटरणपारगोभूरिति॥१॥ शयनमध्य
कुर्यातां अक्षारालवणं भोजनावेतौ॥ यतमानसौ ह्यहं किल संचरितब्रह्मचर्यौ च॥२॥ तूर्येण सह निग
दितं सन्नाहं चैवमंगलस्नानं॥ भूषणकृति सह भुक्तिप्रेक्षासंबंधिपूजा च॥३॥ इति परिणयनानंत
रमाचरणीयं समस्तवर्णैन॥ नववासः परिधानं यावाधिकृतेरनध्यायः॥४॥ मृदुभिरुपायैरेनां तस्मि
न्निशि निर्जने वशीकर्त्तुं आदध्यादुद्यममिह मूकदासीतके षां चित्॥५॥ स्तंभीभावेर्मुः संमलितिरिह-
नास्ति वाम्रवीयानां॥ अहमेवं पश्यंतीगाढं दूयेतसा यस्मात्॥६॥ परिभवति खं उमिवतं स्तंभहंय

स्य हृं समातनुते॥ तस्मादुपक्रमीस्यान्न तु मन्नारोचयेत्तत्र॥७॥ एवं स्याद्विस्रब्धः कन्यायानत्र तस्य
मद्रश्च॥ स तिर्यंत्रे व्रतभंगं स्वीयाघ्यामामनेत्या॰याः॥८॥ सा प्राप्त॰ योजयेदथ यंत्रं परतस्त्विरात्रतस्सुभ
गः॥ कुसुमसमानां तासां सुकुमौरोपक्रमे अभिरुचिः॥९॥ त्रसममकृत विश्वासैर्यंत्रा यादीयमानता
यांतु॰॥ यौवनतरतमभावं विद्यादस्याः प्रयहेन॰ नियतो भवति द्वेषो यंत्रे पुरुषेध्ववानासां॥१०॥ युक्त्यापि
यतः प्रसरं स्वयमुपलभते विशेत्तु तेनैव॥ यौवनतरतमभावं विद्यादस्याः प्रयत्नेन॥११॥ हृष्टा संप्रति मस्या
निज करकमलेन पाणिकमलस्य॥ तत्र च सिध्धामेतां परिरभ्य साधयेद्बालां॥१२॥ सत्सुहासरिरंभेद घा
द्वहनेन चारु तांबूलं॥ अप्रतिपत्तौ तत्र च सांतनवाक्यै रिमां शपथैः॥१३॥ प्रतियाचनैः प्रपतनैश्चर
णांबुजयोः सरोजरम्यास्याः॥ संग्राहयेदिदं खलु तासूचितमन्यकार्येपि॥१४॥ लज्जानिमग्नहृद
याय दिवा तु ष्टामहापराधेन॥ तानि स्पृशति क्रामति सुमुखी चरणानिपतनं क्षणं पूनः॥१५॥ अस्य तु
दानावसरे मृदुचुंबनमाचरेदसाउचितं॥ आलापयेत्तु सिध्या चुंबनपरिरंभयोरभयोः॥१६॥ आक॰
नार्थमस्य तु परिमितवर्णांऽमितामिधेयं च॥ किंचित्पृच्छेत् कामेरहित इवैतस्य बोधेन॥१७॥ पृष्ठे सः

रूदभिधत्ते यदने यंतदासद्रूजरेत्पूछां॥ मुक्तसांत्वयाखलु नोद्वेगस्याच्चथातस्याः॥१८॥ तत्राप्ययाव
द्दंक्षिनिर्बंधिनीयासमेक्षुणीरमणः॥ विग्रहेलेपतिवचने नैवदोषाः स्वयंब्रूवते॥१९॥ निर्बध्यमानतायां
पतिवचनंसाचरेच्छिरःकंपैः॥ कलहेनैवविदध्यात्कंपंशिरसोपिपस्ताक्षी॥२०॥ इछसिमान्नेछसिवा
३५ 34 रुचितोहंतेऽथवानतेरुचितः॥ इतिपृष्टाव्यवतिष्ठेत्सुचिरंवश्यास्मरार्तस्य॥२१॥ निर्बध्यमानतायां
कंपोमूर्तोत्रचानुकूल्येन॥ अत्रप्रवक्ष्यमाणाविवदेदेणीदृत्रोक्षपापि॥२२॥ विस्रब्धामुभयोर्वाकूतास्वस
खीभिहांतरानुगुणां॥ कुर्यात्कथाप्रसंगंनवोढासंस्तुताचेछ्यात्॥२३॥ सख्याकथाप्रसंगेविसहेक्ष
तवक्रूपंकजाबाला॥ अतिवाहिन्यांसत्यांसाक्षेपस्याद्युवादस्तु॥२४॥ अनयैतसरिकथितंकथये
सानुक्रमप्यधीराक्ष्याः॥ तूष्णीमासीतनवातस्मिन्नासत्यानुकूल्येन॥२५॥ निर्बंधेसतिनामकथ
यन्मासव्यक्तमर्थतोपूर्णं॥ प्रब्रूयाद्विहसंतीपश्येत्तिर्यक्पदाचित्तं॥२६॥ आलापनविधिरधिकोयूनाः
कथितोनवीनकांतायाः॥ श्रीवीरभद्रविदुषानिखिलधराचक्रराजेया॥२७॥ जातपरिचयात्तु(?)
तमेतेननागल्पादि॥ अस्यांतिकेनिदध्यांद्बुध्नीयाद्वोत्तरीयेऽस्या॥२८॥ मुक्तांतथाछुरितकेरूपरिकुचस्व

णीकुंभयोरूरुयोः॥ सद्यस्पृशोद्गजसंविघ्नीभूतस्मरास्त्रस्य॥२९॥ प्रियया निवार्यमाणेनैवं कुर्याद्यदाप
रीरंभं॥ तु कुरुष्व ममेति कृष्णायन्परिरंभं कारयेद्बधः॥३०॥ आलिंगनसमये स्वं करकमलं नाभिदेशात्पर्यंतं
व्यावर्तयेत्स्मार्य हरिणदृशः शोभनाकारः॥३१॥ आरोप्यस्वोत्संगे कांतां क्रमशोऽधिकं ततोऽप्यधिकं च
सोपक्रमतां कल्पयेद्रतिपञ्चो भीषयेद्देवं॥३२॥ दशमेन क्षतमधरे स्तनपृष्ठे नखरदंतयोः कुर्यात्॥ हस्ताच
स्वयमात्मनि सख्यास्त्रविधेर्व्यारचितं॥३३॥ कथयिष्यामि किमत्र हं वक्ष्यसि तां सुजातहासासु॥ र
रथं प्रतारयेत् तां बालत्रस्तायनेऽश्वैव॥३४॥ उत्तररात्रिष्वधिकं विस्रंभेह स्तयोजनं रचयेत्॥ सर्वांगि
कं च चुंबनमासंगस्याक्रूरस्यैवं॥३५॥ विन्यस्तपाणिरूर्वोरुपरि च संवाहयेदिमां तत्र॥ संवाहयेत्क्रमेण
च स्निग्धांतत्रोरुमूलेपि॥३६॥ संवाहने निषिद्धे देवो नास्तीति तां समाकुलयेत्॥ स्खेद्यैर्यत्र विदध्यात्स्व
स्खलसंगमध्धुरतः॥३७॥ रसनावियोजनादनुनीवीमोक्षं तथापराहत्तिं॥ वस्त्रस्योर्वोर्मूले संवाहन
माचर्य कूयः॥३८॥ अन्यापदेशतः खलु कुर्याद्दन्यत्स्वकीययाभिमतं॥ यंत्रं प्रयोजयेन्न तु तत्कालं कुप्य
२

तिक्रम्य॥३९॥ तामनुशिष्याद्दमणः स्वस्य तस्यां प्रदर्शयद्रागं॥ अनुवर्णयेन्मनोरथवृत्तीः पूर्वसं-
मुत्पन्नाः॥४०॥ प्रतिजानीयाद्ग्रे स्याचरणं तत्र चानुगुण्येन॥ साध्वसमस्याश्छिंद्यात्सतिपत्तौ ष्यः
३५ प्रयत्नेन॥४१॥ इत्थं तस्याः कन्याभावं क्रमतो विधाय दूरेण॥ विगलोद्वेगं चरयन्भूयासोपक्रमः पुरुषः
35 ॥४२॥ इति कन्याविस्रंभणमुक्तं श्रीवीरभद्रदेवेन॥ आकर्ण्य यस्य कीर्त्तिं लज्जितमिह देवदेवेन॥४३॥
इत्थं चित्तानुगतो बालामिह साधु साधयेद्बहुभिः॥ उचितोपायैरेवं रागस्तस्याश्च विस्रंभः॥४४॥ अत्यं-
तमानुकूल्यं प्रतिकूलत्वं तथाचरात्यंतं॥ कन्यासिध्यौ हेतुस्तस्मान्मध्यस्थता प्रोक्ता॥४५॥ स्वस्य प्री-
तौ हेतुः मानमिदं नीचमानशीलानां॥ विस्रंभणमधिगच्छन् कन्यानां जायते प्रीतिः॥४६॥ मंदाक्षं कन्या-
नामालक्ष्यामंदमाचरंस्त्यागं॥ वेदनतासां हृदयं परुषवसरि भूयते तस्मात्॥४७॥ सहसोपक्रांतौ चिंत-
विदुषां भयं तथापीडां॥ उद्वेगं द्वेषं खलु सद्यो यातीति शास्त्रार्थः॥४८॥ प्रीतिं सा लब्ध्वा न तु तेरणोद्वेगेन
दूषिता बहुधा॥ पुरुषद्वेषं प्राप्ता विद्विष्टा स्याद्दतासरतः॥४९॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशा-

सङ्गेनानुसृते॥कन्यायुक्ताधिकृतौ रचितोऽध्यायो द्वितीयोऽसौ॥५०॥ ॥अथ कथयस्यध्यायं तृतीयमा
त्मनः यीस्फुरन्मार्गः॥नेत्रत्रयीवशंभो न नु महतार्थत्रयीयस्य॥१॥गुणवानपि धनहीनो मध्यगुणो वाथ
वा गुणैर्रहितः॥पित्रादेः परतंत्रः पुरुषेषु नैव माप्यास्तु॥२॥कन्यामलभ्यतायाः बाल्यादारभ्य रंजनं तस्याः॥
रचयेयुस्स्वयमेते सा पितृमिच्छेत्समीपाये॥३॥इति घोटकमुखमणितिः तस्याश्चेहानुरंजनोपायाः॥सहपु
ष्पापचया ग्रथा वात्स्यायनभाविता ज्ञेयाः॥४॥माल्याचरणं कृत्रिमदुहितृक्रीडा च पथ्यिकाल्लीना॥पाकोमुष्टि
कलीलाकर्षक्रीडांगुलिग्रहणं॥५॥षष्ठिककुंतक विच्युति रूपलक्रीडादिवापदेशसंबंधि॥तत्सात्म्या
समयेषु च कुर्यादनया च चे[illegible]टीभिः॥६॥उदकक्ष्वेडनकानि च मीलितकं लवणवीधीका चैव॥अनि
लांगुलिताडितया सारसगोधूमयुक्ता वा॥७॥इति परिचयमनुरूपं चरयेत्क्रीडास्तदीयसाम्येन॥प्री
ती कुर्यादस्या विश्वस्ताभिः प्रयत्नेन॥८॥बुध्येत परिचयमस्या धात्र्याः कुर्यात्प्रियादीह॥सा प्रीता विदि
ताकृतिरप्रतिषेधेन तासंगे॥९॥अनभिहिता विविधाकृतिरभिदध्यात्तद्गुणानेव॥एवं स्यादनुरक्ताक

न्यैतस्मिन्गुणान्ततो ज्ञापयेत् ॥१०॥ साधयतु कौतुकं वा कन्याहृदयानुकूल्येन ॥ क्रीडाहेतुरपूर्वो विरच्यो
यो न्यासु कन्यकास्वस्ति ॥११॥ अस्यास्साध्यो यत्नाद्येमाकांक्षा सरत्तेन ॥ कंदुकमनेकभक्त्या चित्रं कालै
३५ श्च सांतरवं दृग्भिः ॥१२॥ अन्यथा तथा दृष्य ध्वनियोजयेदस्याः ॥ गलदत्तदा तु सूत्रैः पिष्टमधूच्छिष्टमुत
त्ररैवं श्चैव ॥१३॥ कृत्वा दुहितरमस्येदद्यादेवप्रयत्नेन ॥ साधनभूतं पाकेच्छलमस्यै दर्शयेत्पुनः प्राज्ञः ॥१४
36 काष्ठे च संप्रयुक्तो मेषोऽजगादिकं चैव ॥ देवकुलानि तथाल्पं नेहं मृद्द्विदलकाष्ठसंजातं ॥१५॥ शुकशा
रिकापिकानामपि लावककुक्कुटप्रभृतेः ॥ पंजरकं सुविचित्रं शोभनमपि भोतथापयसां ॥१६॥ एवं यंत्र
कवारोतद्दद्दिहान्यन्मनोहारि ॥ चंदनकुंकुमहिंगुलमनःशिलालक्तकादिकं श्यामं ॥१७॥ पूगफलं तां
बूलं शक्त्या कालोद्भवं दद्यात् ॥ यस्य प्रकाशदाने भवति विमानं द्वयोस्सुहृद्वर्गे ॥१८॥ तत्सच्छन्नं देयं भय
हेतुर्दर्शनीयश्च ॥ कुर्यात्तथा यथैवं सर्वाभिप्रायपूरकं वेत्ति ॥१९॥ वीक्षणादरणसुंदर्या दृ हंत दस्तु
जातं तु ॥ कथयेदस्याः पुरतः देयद्रव्येपरस्पृहामधिकां ॥२०॥ कथया रंजनमुचितेरागेच्छन्नं प्रकाशं

वा॥ अथाश्चर्यादर्शनेच्छा यदि तस्यास्तदिदमिंद्रजालाद्यैः॥२१॥ चेतोनुरंजनीयं कलया तत्रानुरक्ता
या:॥ गीतरती गीतवरैर्मश्च युजीकं तु कैस्तथा चान्यैः॥२२॥ आपीडै रतिचित्रैर्भूषणदानैरदोषश्च॥
पुरुषांतरेष्वभिरतामेनां धात्रेयिकास्तथा चास्याः॥२३॥ चातुष्षष्टिकयोगान्निपुणतया ग्राहयेन्निरतः॥
रतिकौशलं च तस्याः ख्यातं स्यादेवमात्मनस्तेन॥२४॥ स्यादयमुदारवेषोऽनुपहतसंदर्शनं चैव॥ जानीया
द्वरतिस्वस्मिंस्तस्यास्तथेंगिताकारैः॥२५॥ भावं प्रासा अपिता निरता नैवाभियोगेषु॥ पश्यति सस
न्मुखं सा दृष्टा मंदाक्षवश्यतां तनुते॥२६॥ अंगं स्वस्य छलतः प्रकाशयेत्तत्र देतस्ये॥ यांतं छन्नं तं तं पश्यः
ति दृष्टेः पधिर्उतं यत्नात्॥२७॥ पृष्टा किंचित्सस्मितमव्यक्तं भाषते ऽपूर्णं॥ मंदं मंदं निकटे स्थानमनुष्याभि
नंदतीह चिरं॥२८॥ दूरे पश्यतु मामिति मत्वा विकृतं च भाषते कंचित्॥ मुंचति न तं च देशं दृष्ट्वा किंचिज्जहा
स हृद्भवति॥२९॥ मंदं तत्रस्थितये कथया समयं क्षिपत्युचितं॥ भाल स्यांक गतस्य च परिरंभण चुंबने मुहुः
कुरुते॥३०॥ तिलकविशेषान्निपुणं रचयति परिचारकादीनां॥ सावष्टंभा परिजनवर्गे लीलाश्च
दर्शयत्यधिकाः॥३१॥ तन्मित्रेषु च कुरुते विश्वासे वाक्यमेतेषां॥ बहुमन्यते करोति च तद्दूत्यैः प्रीतिम

क

दरान्नियतां ॥३२॥ द्यूतं कथां च कुरुते प्रमुरिव चैतान्निपुङ्क्ते च ॥ नायककथां परस्मै कथयत्यसेतेषु क
र्णयैः कुरुते ॥३३॥ प्रविशति नायकवेश्म च धात्रीकथनेन संहृष्टा ॥ तामंतरा विधाय च ते सह द्यूतमा
३८ वर्णेकर्तुं ॥३४॥ इच्छत्यभूषितस्य च दृष्टिपथं दूरतस्त्यजति ॥ अभ्यर्थितामुनापि च कर्णाभरणांगुली
37 यकेमाला ॥३५॥ सख्या हस्ते यच्छति गात्राद्वमुच्य धैर्येण ॥ धारयति तेन दत्तं नित्यं स्रक्श्चंदनादिकं
भूषाः ॥३६॥ स्वीन्नापरवरकथया तत्सक्षैर्वर्जयेत्संगं ॥ दृष्ट्वा तस्या भावानाकारानिंगितानि प्रज्ञाश्योः ॥
॥३७॥ कन्यासंप्रयोगार्थं योगान्संचितयेदुचितान् ॥ बालां बालद्रव्यैर्यौवनपदशालिनीं कलानि
यैः ॥३८॥ विश्वस्य वत्सलामपि गृह्णीयात्संग्रहान्निपुणः ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाय
शासनानुसृतेः ॥ कन्यायुक्ताधिकृतो रचितोध्यायस्तृतीयोसौ ॥४०॥ ॥ अध्यायमथ चतु=
र्थं सार्थकमाख्यातुमुद्यमं कुरुते ॥ गीतस्तीरे जलधेरर्थिप्रत्यर्थिनारीभिः ॥१॥ दर्शितचेष्टा
कारा अभियुंजति हहेतुभिः कन्यां ॥ गृह्णीयात्करकमलं क्रीडायां विवदमानायाः ॥२॥ आलिंग

नं विदध्याद्दुग्ध्व(?)कमुखयुक्तया तया रीत्या॥ एवं भवति वक्रो सा ज्ञातस्मरशास्त्रतत्त्वस्य॥३॥ पत्रायांखेधा
दौ स्वाभिप्रायं पंच सूचयेन्मिथुनं॥ संदर्शयेदिहास्यादेवं चान्यत्तथान्यच्च॥४॥ जललीलायां दूरे पयसि नि
मग्नो विधाय तत्स्पर्शं॥ उन्मज्जेन्मज्जनमुपि कौतुकपूरुषस्सरोजाक्ष्याः॥५॥ नवपत्रिकादिचरेस्तविरो
धंभावसंकथानिरतः॥ दुःखस्मासगतस्य च कथनमिह स्याद निर्वेदात्तु॥६॥ अपदेशापेक्षणके स्वज
नसमूहेऽथवास्थितो निकरे॥ छलतः कुर्यात्स्त्रीपीडन मलयोरचयेत्॥७॥ शनकैरेकैकांगुलि
मभिमृश्य शतिनखाग्रघट्टनं कुरुते॥ सिध्यात्तत्र पदात्पदमभिकांक्षेदभ्यसेत्तच्च॥८॥ शौचे चरणां
बुजयोरंगुल्हिसंदेशापीडने खयेत्॥ लक्ष्यस्तत्र विकारो द्रव्यग्रहणे विसर्गे च॥९॥ आचमनार्थपयोभिः
कार्यस्यैकोप्यनेन वामाक्ष्याः॥ द्वंद्वं तमनिचतिष्ठन् क्षांतः कुर्याद्विदेकशय्यादौ॥१०॥ तत्र च भावं कथ
येदन्यादेशां यथा समुद्विग्ना॥ जानीयादपि भावं भाविन्या भूरिभावज्ञः॥११॥ एकांते वक्तव्यं मम किंयः
दस्तीति बोधयन् कथयेत्॥ स्वप्नादिभावयुक्तं जिज्ञासुर्भावमेतस्याः॥१२॥ जानीयात्तद्भावं वक्तव्यान्या

रदारिके तत्र॥ ह्राभावमनुप्यउक्राव्याधिंनयेद्देहं॥१३॥ अभियोगेभिगतायाः शिरसः संपी
डनेमयेत्स्वस्य॥ संयोजयेत्तदीयं करमवलम्ब्य स्वनेत्रादौ॥१४॥ भिषजा कन्यासाध्यं भेषजमिदमत्र
३८ साधुनिर्दिष्टं इति कुर्वीतिकथयित्वा कर्मैनां कारयेत्प्राज्ञः॥१५॥ पुनरागमननिबंधं स्वहाशपथैः पु=
38 नस्तयानुमतैः॥ विसृजेदेनां कार्ये योगइहासौ त्रिरात्रादौ॥ गोष्ठीरुधिरभीष्टाद्रागमिहाभीक्ष्णमा
गमेतस्याः॥ अभियुक्तो विस्रंभे स्यादन्यासामसावेकं॥१७॥ वाचा तु नैव कथयेदेवं स्याद्गूढभावमा
नोपि॥ कन्याविदच्छितभावाघोटकमुख आहुराच्यार्याः॥१८॥ मन्येत यदि च सिध्यां बहुधैनां स्यादु
पक्रमेभिरतः॥ तत्काले नासिध्या सहते सोप क्रमं यस्मात्॥१९॥ नार्यस्साध्यसमंदा निशिवातमसिप्र
दोषवेलायां॥ सुरतव्यसायिन्यो जायंते रागवत्यश्च॥ पुरुषप्रतिषेधं न च भूरि चरंतीति तेषु कालेषु॥ कुर्या
दुपक्रमेष्वां कथितः प्रायः प्रवादोयं॥२१॥ सख्याधाप्यामायच्छिदर्थस्याभावकारिण्या॥ तमकथ
यंसाचार्यं बहिरेनां निर्गतां सहितां॥२२॥ एकाभियोगविरहे कुर्यादभियोगमंकमारोप्य॥ पूर्वोक्ते

नचविधिनामतमेतत्कामशास्त्रस्य॥२३॥ यात्रोसवयोर्यज्ञे व्यसनेप्रेतारतेजने निखिले॥ सोपक्रमोन्यदा

विहिभूयोद्विज्ञातभावायां॥२४॥ अवधूतभावायोषादेशेकालेपभ्रेहितंनिपुणैः॥ व्यावर्ततेनियुक्तान्ने

तिमतंकामशास्त्रस्य॥२५॥ एकपुरुषाभियोगाइ श्रीवीरभद्रदेवेन॥ वात्स्यायनोपदिष्टा आर्यव्यक्ते-

ननिर्णीताः॥ मंदापदेशाजाता गुणवत्सापिकन्यकावापि॥ पितृहीनाज्ञातिकुलेतिष्ठंतीवास्वयंरचयेत्

॥२६॥ सागुणवंतंशक्तंसुदर्शनप्रीतिसंयुतंरचयेत्॥ इंद्रियवशामपचारैर्गुर्वनपेक्षंचरेह्ववशे॥२७॥

सागुणवंतंशक्तंसुदर्शएनोसहध्यासा धैर्मताभिमुखेचरेत्पुनस्तस्याः॥ विजनेतथाविकालेतदु

पस्थानंसपुष्पायाः॥२८॥ संवाहनादिकर्मणिकौशलमथवाकलाकलापेस्मै॥ संदर्शयेत्कथा अपिकु

र्यात्साम्येनतस्यैव॥२९॥ कथितानुपक्रमेषुचबालायानाचरेदसौसर्वान्॥ अनुरक्तापिनकुर्यात्स्वयम

भियोगविशाला॰क्षि॥३०॥ सौभाग्यंविजहातिहिकुरुतेयेहाभियोगमेणाक्षि॥ इत्याचार्यनिरुक्त्या=

स्वयमभियोगंचरेन्नैव॥३१॥ तस्याभियोगमेतत्संगृह्णीयादिहानुलोम्येन॥ विहृतिनैवभजेदथचुं

१ नीचोयस्त्वभियोक्ताप्यलतोशविदेशगतिश्रीलभ्या॥ संयोगमेष नार्हति युक्तः पत्याप्यपत्यैश्च॥४२॥

बनपरिरंभयोबाला॥३२॥ श्लक्ष्णं परिगृह्णीयादाकारं चारु जानती वेधं॥ यूना मनोजभावादुदनग्रह
णे बलाद्विचिते॥३३॥ अभ्यर्थना सुचरतो दृष्ट्वा संदर्शनं भवेद्दुष्टे॥ अभ्यर्थितातिविरतानस्या सुरताय
३९ तेनारी॥३४॥ अव्यावर्तकमेवा बुध्वाचैवानुरागमेतस्य॥ अभियुंजानाजस्याः कन्याभावं सरोजाक्षि॥३५॥
कन्याभावविमुक्ता विश्वास्येषु प्रकाशयेद्देषा॥ स्त्रोपावर्तनमित्थं कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन॥३६॥ अभियुं
मानतायां कन्यामन्येत सम्मुखोपायं॥ अनुकूलशाद्वश्यं परिग्रहं तस्य सा कुर्यात्॥३७॥ अनपेक्ष्य गुणास
मूहं रूपौजित्येव लोकतोर्थस्य॥ पतिमाचरति सपत्नीभीतिं लोमेमनयत्रापहायापि॥३८॥ तत्र गुणाद्यं
वश्यं शक्तं बलवंतमर्थितं पुरुषं॥ हेतुभिरुपयुंजीनं न प्रतिलोमे मनः कुर्यात्॥३९॥ युक्तं गुणैरनेकैर्हि
साधारणं पतिं नार्यः॥ गुणहेति वश्यतायां निर्गुणमपि निर्धनं चैव॥४०॥ धनिनो लोकाः प्रायो बहवो
निरवग्रहा बाह्ये॥ सत्सुपभोगे विपुले निर्विस्त्रंभा बहिस्सुखिनः॥४१॥ यस्त्वश्च्यपदृच्छावशतो नियो
वकर्ता तथाक्षदंभाभ्यां॥ नार्हति सोपि मृगदृशां संयोगं नागसाक्ष्यं हि॥४३॥ पुरुषोभियोक्ता रम्यः स

र्वगुणापेक्षया मतः श्रेष्ठः ॥ पुरुषाभियोगतः खलु रागस्सेर्ष्यते स्त्रीणां ॥ ४४ ॥ श्रीवीरभद्र इति नाशास्त्रे ऽ
सम्बाणशासनानुसृते ॥ कन्यायुक्ताधिकृतौ रचितोध्यायश्चतुर्थोसौ ॥ ४५ ॥ ॥ अथ पंचममध्यायं प्र
पंचयत्येव दानमानेषु ॥ यस्या वंचनभावादाकूपादारं वशो लोकः ॥ १ ॥ प्राचुर्येणालाभे विविक्तभावस्य कन्य
काधात्री ॥ नीत्वोपसर्पयेदिह भूयादेवं वशीभावः ॥ २ ॥ सा वै नाम ज्ञाता भूत्वा कपटेन नायकस्यास्य ॥ अनुरंज
येदजस्रं तस्य गुणैर्वर्ण्यमानस्तु ॥ ३ ॥ ख्याता तस्याः पुनरियमन्यगुणान्वर्णयेन्मुहुर्बहुधा ॥ वरयित्रं तद्दो
षान्प्रकाशयेद्रागबोधाय ॥ ४ ॥ दोषान्प्रकाशयेदथ पित्रोरिह तथैव बंधुवर्गस्य ॥ लोभं गुणेष्व बोधं निरपेक्ष
त्वं च चापल्यं ॥ ५ ॥ ख्याता स्वकीयया किल भर्तारं प्राप्य यानुभोदकाः ॥ अस्याः प्रदर्शयेत्ताः शाकुंतलामा
दितः कृत्वा ॥ ६ ॥ युक्ता महाकुलेष्वपि या विद्विष्टास्सु दुःखितास्तत्काः ॥ प्रतिपत्नीकृतदुःखा अस्यास्संदर्शये
त्ताश्च ॥ ७ ॥ आपतिमत्ता सुखिता निरंतरं चैकचारिता रागः ॥ वश्यपदं चरमणपाद इत्यादीन्वर्णयेदस्यै ॥ ८
अस्मिन्मनोरथे स्यात्साध्वसलज्जे तथैव चापायं ॥ छिंद्याध्येतुभिरेषा दूतीकल्पेव धात्रेयी ॥ ९ ॥ अदास्य

तेबलात्तांवदननुमत्यैवनायकस्स्मरभूः॥स्यादेवंसुगृहीतंकाप्ययेदिद्धंरहस्येन॥१०॥एनांचप्रतिपन्नांउ
चितस्खलवर्त्तिनींमनोरमणः॥आनाययाग्निंश्रोत्रियगेहाद्दर्भान्परिस्तीर्य॥११॥हुत्वात्रिःस्मृतिविधिनाप-
८० रिणयमस्याश्चरेदसावुचितं॥पश्चात्सकाशयेदितिपित्रोःपुरतःकृतार्थत्वात्॥१२॥परिणयविधयःकुशलाः
न साक्षीकृत्यसेहपेर्पुर्विशाखिनं॥आचार्याणीचचूनादप्रवृत्तिंनप्रयांसेते॥१३॥एनांचदूषयित्वाज्ञानकैरवबोधः
येदसौस्वजने॥तद्बांधवाश्चतस्यैदद्युरिमांदंउभीत्यादे॥१४॥प्रीत्यादिभिरथनानिहकुर्यान्निजवत्स्यताम्
नुमाप्तां॥कुर्यात्ततोग्निसाक्ष्यंगांधर्वोयंविवाहस्यात्॥१५॥अप्रतिपन्नामंतश्चारिण्याप्रीतयामस्त्रियाना
प्य॥चलतोहिसावकाशंस्खलतस्यादग्निसाक्ष्येतु॥१६॥ज्येष्ठंभ्रातरमस्यावयसातुल्यंपरांगनानिरतं॥
वेश्यासुवाप्रसक्तंदुष्करसाहाय्यदानेन॥१७॥प्रियकरणैश्चसुदीर्घकालंह्यनुरंजयेत्तदत्रैन॥स्वाभिप्रायंतः
स्मैकथयेत्प्रायोयुवानोहि॥१८॥शीलस्यव्यसनस्यचसाम्येवयनोवयस्यवर्गाणां॥अर्थेजीवितमपिनिज
मत्यक्तव्यंनजानंति॥१९॥आनाय्यतेनबलतःस्खलतोवश्येनसावकाशेतां॥न मनोरथसिद्धिःकु-

याप्सूर्येण यत्तुल्यः ॥२०॥ धात्रेयिकया यदि वा मदनीयं साधु पाययित्वैनां ॥ बलतश्छलतस्यो तिव्र मानाप्यप्रा-
प्त संज्ञां तु ॥२१॥ दूषयति तत्परं स्यात्तुल्यं पूर्वेण वन्हिकार्यं तु ॥ सुप्तां चैकां यदि वा वरयित्वा नष्टसंज्ञां तां ॥२२॥ दूषय
ति चरति परतः पूर्वसमानं विवाहकार्यं तु ॥ उद्यानादिषु यांतीं यदि वाहरतीह तां कांतः ॥२३॥ एते विवाहयोगाः
प्रभुणा श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ वात्स्यायनानुरोधात्कथिताः क्रमशो विविच्येह ॥२४॥ पूर्वः पूर्वो मुख्यो यागेष्वेतेषु
धर्मचिंतायां ॥ तस्मादर्थासिद्धं पूर्वाभावे परावरणं ॥२५॥ सिद्धायतो विवाहाजनयंत्यनुरागमुत्कटं सुखदं ॥ गां
धर्वो मध्योपि हि सद्यागात्पूजितस्तस्मात् ॥२६॥ सुखदोऽनधिकक्लेशः प्रचुरं चरणः पुनर्महापुरुषैः ॥ अपि
चानुरागबहुलो गांधर्वः पूज्यते सद्भिः ॥२७॥ श्रीवीरभद्रवृतिना शास्त्रेऽस्मिन्बाणशासनानुसृते ॥ कन्यायुक्ता-
धिकृतो पंचम इह निर्मितोध्यायः ॥२८॥ ॥ अधिकरणेथ चतुर्थे घटते भार्याधिकारिके चतुरः ॥ चतुरुद
धिनीरगामी निद्रान्तोपैलियद्विपुरः ॥१॥ अध्यायद्वयमस्मिन्प्रथमे तत्रैकचारिणीवृत्तं ॥ उक्ता प्रवासचर्या
चरमे वृत्तं गरिष्ठादेः ॥२॥ वृत्तं पनभवोपि च द्वादिहास्येव दुर्भगावृत्तं ॥ आंतःपुरिकं पुंसः प्रतिपत्तिर्भूरिनारीषु ॥३॥

संगृह्य सम्यमिहार्थान्नधिकरणेस्मिन्नसौ चतुर्थेषु॥ कुरुते प्रथमाध्यायं विशदं विशदं यशो यस्य॥४॥ भा
र्यैकचारिणीयात् ८८ विस्रंभानुः कूलमाश्रित्य॥ वर्त्तेत देवतुल्यं भर्त्तारं सा सर्वभावेन॥५॥ संमत्यास्यान्निजात्म
४१ निचित्तां कल्पयेदसौ कुटुंबानां॥ वेश्म च शुचिसंमृष्टस्थाने विचितविविधकुसुमं च॥६॥ संश्लक्ष्णभूमिभागं
हृद्यालहादं नमेक्षणं चैव॥ त्रिषवणविरचितबलिविधिपूजितदेवाश्रमं चैव॥७॥ गोनर्दीयः कथयति=
चित्तग्रहणाक्षमहमेतस्या॥ नह्येतावति सलिलतच्चितजहरणेपरापेक्षं॥८॥ गुरुषु च मंत्रिषु भृत्सेनायकम
गिनीषु तत्पतिष्वपि च॥ प्रतिपत्तिः कर्त्तव्या यथार्हतः पक्षपक्षाक्ष्या॥९॥ परिपूते च स्थाने हरितक्षणकस्य
चप्रमादध्यात्॥ इक्षुस्तंबानुजीरकसर्षपमजमोदकं चैव॥१०॥ शतपुष्पांकुंजकमपि कुरंटकं मल्लिकां तथा
जातीं॥ नवमालिकां जपाम पिनंद्यावर्त्तपरं कुसुमं॥११॥ रचयेदधोप्रयत्नात्फलं तु वृक्षांश्च बालकोशीरं॥=
तूर्जितमसतत्रुणादिवहृक्षवने स्थंडिलं रचयेत्॥१२॥ देशे सर्वसमाने कूपं वा दीर्घिकां रचयेत्॥ एवं कूपादी
नां सर्वमनुष्योपयोगस्स्यात्॥१३॥ अस्मै नुचितमिदं स्याद्द्रव्यमिदं पथ्यमीदृशं नेति॥ विद्याद्रोजनव

स्तुनिहृत्यारमणस्यप्रमाक्षि॥१४॥बहिरायांतंश्रुत्वास्वैरंसज्जागृहांतरातिष्ठेत्॥प्रक्षाल्येत्तदंघ्रीस्वयमपनु
द्याथदासीस्तु॥१५॥एतस्यागमनेपङ्क्तिमपिनिदानंविचिंतयेत्तदसौ॥तत्कर्तुंश्चसपत्नाभूयाद्दुस्साध्यमप्यु
चितं॥१६॥कुलटाकुहकेक्षणिकाश्रवणाअथमूलकारिकांचैव॥अभिभिक्षुकीमसुभगाःसंसर्गैर्वर्जये
न्नित्यं॥१७॥तस्मान्मुक्तालंकृतिरेषापुरतःस्वकीयरमणस्य॥प्रेमार्थिनीहिदेवंनचसालंकृतिराचसे
द्विजने॥१८॥कुर्वाणंव्ययमधिकंरहसिनिषेधेदसद्व्ययेसत्कं॥गोष्ठीसहचसखीभिर्गमनंयज्ञेविवाह
दौ॥१९॥कुर्यात्तेनानुमताक्रीडाःकुर्यात्तदानुलोम्येन॥शयनंपश्चाद्द्रचयेज्जागरणंपूर्वमेवास्मात्॥२०॥
सुप्तस्यनप्रबोधनमाचरणीयंविनामहाकार्यं॥आहारसंदर्शनंनिमामाहारंचैवगोप्यंस्यात्॥२१॥ना
धिक्षेपःकार्यःकलुषितयानायकाचारे॥मित्रजनमध्यवृत्तिंब्रूयादेकाकिनंवापि॥२२॥तस्यान्मूल
कृदेषाभूयादेवंमहानविश्वासः॥गोनर्दीयाचार्यैःकथयत्येवंविचार्यैव॥२३॥कूर्चाहृतंपरिहरन्नेच
कुर्यादृङ्निरीक्षितंनिपुणा॥अन्यत्रमंत्रणंनचवृत्तिंदूरप्रदेशेवा॥२४॥प्रांगणविविक्तयोरपिसुचिरंवृः

त्तिश्च चारुवर्ज्यास्याः ॥ २३ ॥ तेरागः कार्यः वायौ दुर्गंधपंकौ च ॥ २४ ॥ द्वारनिरीक्षणमनिशं न चरेन्न च क्रूर
मंत्रणं च कलिं ॥ एवस्मृतिविनिषिद्धानग्नस्नानादयस्त्याज्याः ॥ २६ ॥ बहुभूषणानुलेपादुरुतकुसुमोल्बे
८२ णं शुक्लाभरणः ॥ भूयाद्रावाभिज्ञा वे धे वैवाहिके नारी ॥ २७ ॥ वैहारिके तु वेषे भूयाच्चनुशुक्लवस्त्रपरिधा ॥
मितभूषामितकुसुमामिततरदेहांगरागा च ॥ २८ ॥ अनुवृत्तिः कर्त्तव्या त्रुभयाभर्तुर्व्रतोपवासादेः ॥ तत्र
निषेधोयुक्तः प्रतिषेधर्योः व्यः प्रणामाद्यैः ॥ २९ ॥ मृद्विदलकाष्ठकृत्तिजलोहमयानां च कार्यभांडानां ॥ काले
कार्यं ग्रहणं तेन हि लाभः समार्घस्यात् ॥ ३० ॥ एवं लवणस्नेहौ गंधद्रव्यादिदुर्लभं यत्तु ॥ कर्त्तव्यं प्रच्छन्नं धा
रणमेतस्य हृत्वा या ॥ ३१ ॥ मूलकपालं क्यादेर्दमनकवर्तीकत्रूरणादीनां ॥ बीजग्रहणं काले काले वापश्च
कर्तव्यः ॥ ३२ ॥ स्वव्यवहृतेः परेभ्यो नाख्यानं न वापि भर्तुर्मंत्रस्य ॥ कुर्यादन्यास्वधिकमतिशयमात्मीयमा
नादेः ॥ ३३ ॥ आयव्ययं त्रगणनमपि कुर्यात्सक्षमासवर्षादेः ॥ भुक्ताविशिष्टगोरसगुडतैलानुसारमादद्या
त् ॥ ३४ ॥ कार्यासस्सूत्रकर्तनमारचयेत्स्वास्वतोधवापरतः ॥ संग्रहणं शिक्या देरवेक्षणं के उनादिनां
॥ ३५ ॥ उभयोजनं विरचयेत्तुषकणतुच्छान्यवस्तुजातस्य ॥ चेतनभरणज्ञानं भृत्यानां साधु कर्तव्यं ॥ ३६ ॥

रूविपाशुपाल्यं चित्तापेषणं चित्तालयोस्थिताकार्या॥ सलिसंभवेप्यवेक्षणमाधेयमेष मुख्यानां॥३७॥ पिंडी-
करणं विवृद्धैव सिकस्य व्ययस्य चार्वंगी॥ जीर्णनिवस्त्राणां रक्षावंध्यादिदानाय॥३८॥ आसवकुंभीप्रभृतेस्स्थाप
मुचितं तु गूढभार्यया॥ क्रयविक्रयाद्यवेक्षणमुक्तं सर्वासु नारीषु॥३९॥ स्रक्चंदनादिपूजा कर्तव्या कांतमि
त्रवर्गस्य॥ परिचर्या च विधेया नायकपित्रोः प्रयत्नेन॥४०॥ तत्सदृतं क्रीमाको नोत्तरदानं तथा समाचरये
त्॥ आलापं रचयेदिह परिमितमेवाप्रचंडं च॥४१॥ नोच्चैर्हासः कार्यः स्वसखीवर्गेपि भाववशालिन्या॥ स्वस्व
हितो हितकल्पं जानीयान्नायकस्यैतत्॥४२॥ नो सेकस्याद्योगे दाक्षिण्यं परिजने सदा कार्यं॥ दानं पुष्पा
कार्यं नायकमपि वंधुवर्गेषु॥४३॥ नैपुण्यं रचनीयं योगे सांयोगिके तथा बहुधा॥ कर्तव्यं च नियोगः कर्म-
ण्युचिते सुहृत्सभृते॥४४॥ उत्सवसमये पूज्याः सुहृदस्तद्वच्च परिजनप्रभृतिः॥ इति वृत्तं निर्णीतं॥ प्रमुखा
प्यधिदेवतानां हि॥४५॥ भर्तुः प्रवासकाले केवलमांगल्यभूषणन्यातुं॥ देवोपवासनिरता विद्याद्वार्तास-
देवास्य॥४६॥ शय्यां गुरुजनसविधे निजभवनावेक्षणं यतो रचयेत्॥ कार्येषु प्रतिपत्तिः स्यादनुमत्या गुरु
णां हि॥४७॥ कांतेरभिमतानां स्यादर्जनमत्र चार्थजातानां॥ प्रतिसंस्कारः कार्यः पूर्वचितस्यार्थजातस्य॥४८॥

ना

उचितोव्ययोविधेयःकर्मण्यावश्यकेशुभाननया॥तेनारम्भगृहादेःपूर्तौयत्नोविधेयश्च॥४९॥विनोसर्वंव्य
वसनेजातिकुलेनावरेदसौयात्रां॥व्यसनादेवानायकसहितायानस्थितिस्वचिरं॥५०॥नोपरिहेयोवेषोमान
८३ प्युचितःप्रवासकालस्थ॥उपवासादेःकरणंप्राप्यानुज्ञांगुरूणांहि॥५१॥आप्यायनंचकुर्याद्धोयेक्रयविक्र
यकर्मणामसौसमरे॥परिचारकैस्तथाप्तैरनुगतिरस्याविधेयातु॥५२॥शक्त्याव्यनुतायांतनुतनुरेषाचरेल्लुन
23 र्यन्तं॥तादृग्वेषात्मानंदर्शयतिस्वागतकाले॥५३॥अथरचयेदिहपूजायासांस्वीकारआगमायास्य॥परितो
षयेस्वकांतंरचितैरुचितोपचारैश्च॥५४॥इत्थंप्रवासचर्याचर्यारचयेदिहैवनारीणां॥विस्तारेणविरचितोध
र्मैवात्स्यायनानुसृते॥५५॥यासद्वृत्तौकुरुतेयत्नंहिततत्परास्वकांतस्य॥कुलयोषातुपुनर्भूर्वैश्यावाप्येकनारीतु॥५६
पुरुषार्थत्रयलाभस्तस्यास्यास्थानलाभशालिन्याः॥भर्तीमतेस प्रतिपद्दीतानखेदेन॥५७॥श्री
वीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥भार्याधिकारिकेस्मिन्नाद्योध्यायःएतत्स्संगः॥५८॥ ॥
भार्याधिकारिकेस्मिन्नध्यायैस्यद्वितीयताभाजः॥अंद्वयदोर्द्वयशालीरुचिरोद्योतंसमातनुते॥[redacted]१॥
वैदग्ध्यस्यख्यापनमथभक्तेरशीलनंसमारचयेत्॥आदितएवसपत्नीपरिहारेच्छायदाप्रबला॥२॥अधि

वेदनेनिमित्तंजाड्यंदुःखशीलताप्रजानुदयः॥ नैयमिकस्त्रीप्रसवो दौर्भाग्यंनायकश्चपलः॥३॥ पुत्रार्थिनी-
तुभर्तुःपरिणयमेषास्वयंसमारचयेत्॥ अधिकहृतंतदवधिकंस्वस्मिन्कुर्याद्यथाशक्ति॥४॥ भगिनीमिवतां
पश्येद्रचयेत्सादोषिकेतथानविधिं॥ नस्यानायकविदितंसातिशयंयन्मयाह्वाया॥५॥ सौभाग्योद्दंवैद
तमुखेवांवानचाद्रियेतास्याः॥ रचयेदपिचोपेक्षांभर्तरिजातप्रमादायाः॥६॥ स्वयमस्याइहबोधोभूयादिति
मन्यतेचार्थे॥ तत्रादरतःशिक्षांदद्यान्नतुदुष्प्रमेयेपि॥७॥ रहसिविशेषानधिकान्पतिसंश्रययोःप्रकाशये
यत्तां॥ तदपत्येष्वविशेषःपरिजनवर्गेनुकंपाच॥८॥ तस्यामित्रेप्रीतिःतत्सुहृत्सुचातिसंभ्रमःकार्यः॥ आमज्ञ
तिषुरचयेन्नात्सादरमादृतानंगा॥९॥ बह्वीभिर्यदिभूयोदधिविन्नायामभवेत्स्वतोनिकरे॥ प्रीतिंतयाविद
ध्यान्येतस्यापद्मपत्राक्षी॥१०॥ अधिकंचिकीर्षतिपतिर्यंभांसंयोज्यचान्ययाकलहे॥ स्त्रीयानुकंपयति-
चगृहीयात्क्रांततोषाया॥११॥ ताभिर्ननुबह्वीभिर्यास्यादेकाचिकीर्षितात्यधिका॥ दुर्जनतामिहगमयेत्स्व
यमाविरताविवादेतु॥१२॥ कुर्वीतापतिकलहंद्रष्टासोपक्षपातमेनांतु॥ आश्वासयेत्सुचतुराहृदयादुपबृं
हितांदृष्ट्वा॥१३॥ संवर्धयेच्चकलहंकलहंसगतिःसदत्नयतमेदः॥ यदिसंधुक्षणनिरततत्रोपायानसौरचे

येत्॥१४॥संतापयेत्स्वयमिमामपिचपतिंस्वीयसौभगेच्छाचेत्॥इत्थंज्येष्ठावृत्तंज्येष्ठावनिनासमातनु-
यात्॥१५॥ज्येष्ठायांतुकनिष्ठावृत्तिंरचयेदसौसदामातुः॥लब्धंस्वज्ञातिभ्यःस्वामुक्तौवोपयुंजीत॥१६
४४ कुर्वीतनाम्रवृत्तंकालेज्येष्ठानधिष्ठितंयत्तु॥पतिमधिशायीततस्याःप्राप्यानुज्ञांसदैवैतस्याः॥१७॥अस्या
५५ वचनंकथयेन्नान्यस्याःबालकान्पुरस्तस्याः॥स्वेभ्योधिकान्हिपश्येदिहउपचारःपतेरधिकः॥१८॥पतिपु
रतोनाख्यातंप्रतिपत्नीजातवेदनाभूम्नः॥मानंलिप्सेद्दृढंपत्युर्वैशेषिकंसुभगं॥१९॥पथ्यमनेनमदीयंद्रा-
वनमपिचेतिनिर्दिशेद्यत्नात्॥नाचक्षीतबहिस्तद्बालोश्लाघानुरागाभ्यां॥२०॥भिन्नरहस्याभर्तुर्ल-
मतेवज्ञांमनोनुरूपापि॥गोनर्दीयोभीत्यागूढमानार्थिनामाह॥२१॥अनुकंपेनज्येष्ठांमनयत्यांदुर्भग-
मसौबहुधा॥अनुकंपयेच्चपत्यावृत्तमिदंस्यात्कनिष्ठायाः॥२२॥याहिइंद्रियदौर्बल्याद्विधवाभोगेच्छयातु
यानारी॥हित्वावापर्यासिंभोगेपतिमन्यमाप्नोति॥२३॥कथितेयंहिपुनर्भूःसानुप्रागेवचानुसंविद्या॥
गुणिनंभोगासक्तंचित्तानुगुणंशुभाप्राप्नोति॥२४॥अविचार्यग्रहणेखलुभूयस्यादन्यकांक्षयातत्त्व

नाप्नोतिनसुखमपिसातस्मादुचितोविचारोस्याः॥२५॥स्वीकुरुतेवाकामंनिष्क्रमणेख्यामसौसमा
साद्या॥स्यादन्यथागुणास्यहिसंयोगेदुःखहेतुस्सरः॥२६॥आत्मानुसारतास्सानायकृतस्साधुकर्म-
लिप्सेत॥आपानकोत्सवादिहियच्चसहिष्णुसमायाति॥२७॥विमृद्याच्चालंकारंस्वीयंवातस्यवानव
द्यांगी॥वात्स्यायनानुमत्यानियमस्यास्त्रीतिदायेषु॥२८॥निर्गच्छंतीस्वयमियमर्थितमनुनासमर्प्यचा
स्मैहि॥प्रीत्यालब्ध्वाद्धितंनिखिलंयातीतिसिद्धांतः॥२९॥यातिगृहीहासर्वंभर्त्तानिःकाम्यमानतायां
तु॥प्रमविष्णुमिवचसदनंतस्यागमनेसमागच्छेत्॥३०॥प्रेष्येवकुलसपत्नीपुरतोवृत्तिंसदातनु
यातु॥सर्वत्रसपरिहासापरिजनवर्गेषुदाक्षिण्यं॥३१॥मित्रेषुप्रतिपत्तिःकौशलमधिकंकव्या
सुबोध्यंच॥कलहेषूपालंभंरचयेदेषास्वयंभर्तुः॥३२॥उपकुर्यान्मृदुरहसिप्रतिपत्नीप्रयत्नतो
ह्येषां॥स्वामिनमिवतदपत्यंसेवेदासेविनाकपटं॥३३॥मंडनकादिवतेषांकुर्वीतासौसमाद
रेनिरता॥मित्रेपरिजनवर्गेरचयेद्विस्त्रंभणादीनि॥३४॥आजापानकपात्रोद्यानविहारादि

शीलतावास्याः॥इति वर्तेत पुनर्भूर्दत्तं शास्त्रानुसारेण॥३५॥ यास्याद्भर्तुः प्रीता तामुपचरती हृदुर्भगा ना
री॥ आश्रयमस्या रचयेन्नैपुण्यं व्यंजयेत्स्व स्य॥३६॥ चारुकलासु तदीयान्धात्रीसूयानुपालयेत्सुत्रा दी
४५ न्॥ उपगृह्य तस्य मित्रं तद्भक्तिं व्यंजयेत्तेन॥३७॥ कार्येषु धर्मशालिषु भूयादेषा पुनः पुरश्चरणा॥ तद्व्रत
निरता भूयादुपवासे तस्य शक्ता च॥३८॥ परिजनवर्गे रचयेद्दाक्षेपं दाक्षिण्येन तमाचरितुं॥ नैवाधिक्यं म
45 न्येतात्मनि सौंदर्यमुक्तापि॥३९॥ उपालभेत शयने रागप्रसापनाय सालसेन॥ तस्य तमिह रसव्यापनमनु
चितं स्याद्धाम भावस्य॥४०॥ कलहं पयार चितया सा मैस्यालापणीयास्याः॥ वंचितया घटयेत्तं प्रच्छन्नं मर्म
बोधा स्यात्॥४१॥ तन्नप्रकाशादपि यत्नं विदधीत नायकप्रेम्णि॥ इति वृत्ते रचयंती सौभाग्यं प्राप्नुयात्सुभगा
॥४२॥ बह्वीनां पतिरेता विषमतया नावलोकयेज्जातु॥ नावज्ञां च विरचयेन्नाशु विना धिं सहेतासां॥४३
एकस्यां या क्रीडा या चरति वैकृतं तथा चांगात्॥ विश्वासोपालंभौ नैतेऽन्यस्यै प्रकाश्या हि॥४४॥ प्रसरन्न
वाप्रदद्यात्स्त्रीणां प्रति नायिका हेतोः॥ नीचोपालभमानां दोषैः संयोजयेदसौ निपुणाः॥४५॥ किंचिन्मा

नैर्विपुलैर्विस्रम्भैरहसिवापरीवनिता॥ प्रसक्ष्यपूजनैरपि काचित्संरंजयेन्निपुणः॥४६॥ आगमनैरुत्था
नादिषु भोगदानैः प्रपूजनैर्ज्ञातेः॥ प्रीत्याचैवरहस्यैस्सर्वाअनुरंजयेद्युवतीः॥४७॥ विजितक्रोधोरमः
णीर्तिष्ठंतीशास्त्रदृष्टमार्गेण॥ अधितिष्ठतिचसपत्नीः भर्तारंवश्यतांनयति॥४८॥ अंतःपुरस्यवृत्ति
र्ज्ज्यंतेष्वेवतुवर्गेषु॥ रात्रौनिवेदयेयुर्मालाद्यंकंचुकीप्रमुखाः॥४९॥ आदायतद्धिराजानिर्माल्यंच
प्रातरासुसंदध्यात्॥ सालंकारस्स्नायंसर्वापश्येस्सलंकृतांयत्र॥५०॥ तासुकथाःपरिहासैःसरसाःप
रिशीलयेदसौसरसाः॥ योग्यतायनुसारिविमानस्थानादिनिर्वर्त्ये॥५१॥ पुनर्भुवततोनुचतद्वनुचप
ण्यांगनातथानटिकाः॥ आसांपश्चाद्भावःकीर्तितइहनाटकीयानां॥५२॥ स्थानान्यासांपृथग्गिहविज्ञेया
न्युक्तकक्ष्यातानि योग्यतयाववधेयास्तासांमानानुवृत्तीश्च॥५३॥ शयनेस्थितस्यवसेद्भर्तुःप्रहितं
तुवासकेऽन्या॥ अनुलेपनादिरूचितंतत्सालीवेदयेत्तस्याः॥५४॥ कथयेत्तदनुवासकमेषापरतोस्य
वैरीजेऽन्याः॥ हित्वावासकयुक्तांमान्यांयुंजीतभोगेन॥५५॥ युगपत्सर्वाभिश्चेत्प्रहितंकुसुमादिवास

केनाभिः॥यस्याः परिगृहीया ज्ञानीया द्वासकं तस्याः॥५६॥ उत्सववेलायामिह सर्वासामानुरूप्यतः पूजा॥
आपानकं च देयं धर्मेऽसौ भूरिभार्यस्य॥५७॥ निष्कासे बहिरुचितः कासाचिन्नृत्यदर्शने स्त्रीणां॥ नहि रूपौ
४६ युवतियोग्यासंगीता दौ भवेत्क्वापि॥५८॥ बाह्यानचप्रवेश्या अंतःपुरके कदाप्यविज्ञाताः॥ धर्मेष्वेव धृतशौ
चाः सेयोज्या योग्यतां ज्ञात्वा॥५९॥ बहिषु प्रतिपक्षेऽंतःपुरिकेषु न क्रमो मौलः॥ आदृत इहोपयोगाश्च
नमस्याद्येयतः प्रमितः॥६०॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ भार्याधिकारिकेऽस्मि
न्चरमोध्यायः कृतः स्सांगः॥६१॥ ॥व्याख्येये पतितत्वादनुचितमपि पारदारिकं लिखति॥ गोपांगना
सुनिरतं यादवचरितं हरिं कलयन्॥१॥ पंचममधाधिकरणं परिशंकितपारदारिकं नाम्ना॥ वात्स्यायनस्य
वीरो व्याख्यातुं यत्नमाधत्ते॥२॥ अध्यायाः षडिहोक्ताः शीलावस्थापनं भवेद्यूनोः॥ व्यावर्तनस्य हेतुः
सिध्याः पुरुषाश्च नारीषु॥३॥ साध्यायोषिदयत्नासथमाध्यायार्थसंग्रहः कथिताः॥ परिचयहेतुर्भि
योगाचर्यायुक्तौ द्वितीयस्य॥४॥ भावपरीक्षादूतीकर्माण्यं सांनकामितं रक्षा॥ एते क्रमिका अर्थास्तोषां

ध्यायेषु संज्ञोक्ताः ॥५॥ संगृह्येऽथमिहार्थानधिकरणे पंचमे कृती सुकृती । तस्य प्रथमाध्याये व्याख्यानं यत्कृत
स्तत्नुते ॥६॥ व्याख्यानकारणाये विदधति परदारसंगमाकांक्षी । तैरादितः परीक्षाकार्येति संभवास्तस्य
॥७॥ साध्यत्वानन्यपयोरायतिगम्यत्वयोर्विमार्गे च । रक्षेनप्य परीक्षन् भूर्यादृचितो न सौख्याय ॥८॥ सत्वं
मयायदीये चरेषा संगत्य वैरिनिः कामात् । रचयेन्मनोपघाती व्रीडा स्यादिति न समातनुयात् ॥९॥ इत्याद्याः
परदारान्कामयितुः कारणे स्फुरं बोध्याः ॥ दशधा कामावस्थाः निर्दिष्टाः कामशास्त्रेषु ॥१०॥ चक्षुः प्रीति
स्संगो मनसस्संकल्पविच्छेदौ । तनुता विषयत्यागो लज्जात्यागस्तथोन्मादः ॥११॥ मूर्छा मरणे तासां लिं
गान्युक्तानि कामशास्त्रेषु । तत्र युवत्याश्शीलं सत्यं साध्यत्व शौचानि ॥१२॥ विरहं च साध्यतायाः वेगो
मृदुतां तथा च दंडहं । आकृतिवैधर्म्याभ्यां लक्षान्याचक्षते केचित् ॥१३॥ आकृतिलक्षणयोगो व्यभि
चरतस्सत्वस्सशील शौचादि । आकारेंगितयोरिह लिंगहं स्यात्स्वरत्तेश्च ॥१४॥ वात्स्यायनस्य मत्या दोषो
यं पूर्वसंमतेऽभिहितः ॥ श्रीवीरभद्रयूनादृष्टाखिलकामशास्त्रेण ॥१५॥ परदाराणां ग्रहणे व्याख्यायं

४८
47

तेनहेलवस्त्रत्रा।मूलानुसारतोतस्तेव्याताः पूर्वमेवेह॥१६॥पुनस्तुगोणिकायाः प्राहनियतंप्रवृत्तिसंबंधि॥
उज्ज्वलपुरुषनिरीक्षणमंबुजमुख्यास्तथापुंसः॥१७॥तादृशरमणीदृष्टाकामस्संजायतेस्फुटस्त-
स्यां॥तस्मात्प्रवृत्तिहेतुर्नापेक्षेत्येतदायातं॥१८॥नापेक्षंतेधर्मंनार्थंनाधर्ममुल्कसकामाः॥नापेक्षया
परस्यचरचर्यंसमभियोगमेणाक्ष्यः॥१९॥व्याहृतिविकिर्षशालिन्यपियुसिसाभियोक्तुं॥एवस्वभावमेद
प्रायोवामोभिरामानां॥२०॥ ॥अभियुक्तापिनसिध्यतितादृग्बुध्धिः कदाचनेहैसा॥निष्कारणमभियुं
क्तेहरिणीदृशावल्लभः कापि॥२१॥अभियुंज्याप्यभियोगंकंचनपुनर्वर्जयत्यसौचतुरः॥गछतिमध्य
स्थत्वंसिध्दायांकापिबालायां॥२२॥अवमन्यतेचसुलभांदुर्वित्तलाभांसमीहतेबहुधा॥इतिशीलावः
स्थानंमनयुक्तंयूनोविविच्येह॥२३॥उत्कटरागः पत्यापेक्षापत्यस्यनिर्गमोवयसः॥दुःखेनचाशुभवनं
विरहाभावः प्रियेणाथ॥२४॥उपमंत्रितास्म्यवज्ञापूर्वमितिरुध्यतापतेर्विरहः॥गंतेतिकामविरतिः वि
रहादुक्तास्तकर्ष्यते॥२५॥ईर्षान्यस्यांशक्त्यास्सादुर्हृदेगेह्यसंवृताकारात्॥मित्रेनिसृष्टभावस्तस्मिन्नि

युद्धतोपेक्षा॥२६॥तेजस्वीतिचसाध्वसमुक्ताशंकाभियोगतः शुष्कान्॥मृग्याभयंचमत्तावेगंचंडंत-
थाचैव॥२७॥कुशलः कल्हासुवृत्त्यानगरेव्रीडेतिपाततस्सरिषु॥यदिशोकथितासूयाकालेदेशेनभिन्ना
तात्॥२८॥ख्यानंपरिभवहेतुर्महाएतक्षतिः प्रचुरमानस्यात्॥नाकारितोपिबोधोवेज्ञानंस्याद्यतस्तस्मि
न्॥२९॥एषशशोवेगेस्यचमंदीभावोस्मिाहस्तिनीवाहं॥मत्तोमाभूदपहृतिइत्यनुकंपानजायतेतस्मि
न्॥३०॥आत्मनिदोषनिरीक्षयाजन्मानिर्वेदउच्यतेसद्भिः॥भयमसतीहख्यात्यास्वजनबहिष्कार
तोभवति॥३१॥पलितहादादरतोहानिःपत्याप्रयुक्ततामेत्य॥कुर्यादेषपरीक्षांभवतिविमर्शोमनेसस्याः
॥३२॥धर्मापेक्षाचैषानिवर्ततेनिभृतासुनर्मगर्तात्॥आदितएवविधेयोवेधस्संभावितेहेतौ॥३३॥रागस्य
वर्धनादिहदूरीकुर्यादिहार्धतायुक्तान्॥संदर्शनार्थं दुपायेशक्तिभवान्वारयेदेतान्॥३४॥आश्वा
सनाद्दयमुतान्तत्परिभवसंभवान्पुनःप्रणतेः॥अन्यानपिपरिपंथिभिरुत्पादयनाहुराचार्याः॥३५॥वै
चक्षण्यप्रभृतिहिपरिपंथीचेत्कृतस्यनिर्दिष्टः॥बहुमानादिरिहेतुःव्यावर्तनकारणेप्रोक्तः॥३६॥

शालावस्थापनतः पश्चादुक्तं हि कारणं विरतौ ॥ श्रीवीरभद्रसूनोर्नूनं वात्स्यायनादत्र ॥३७॥ स्मरशा
स्त्रस्याभिज्ञः ख्यापनकुशलस्तथा कथायाश्च ॥ कर्त्ता प्रेषणकस्य च परिमितसंभाषणश्चैव ॥३८॥ संसृ
६८ ष्टो बाल्यावधि यो वनरथ्यातथा रुचिरः ॥ आगतविश्वासः किल लीलाकर्मादिभिश्चैव ॥३९॥ कर्ता प्रि
यस्य तद्वद्दूतः पूर्वं तथैव चान्यस्याः ॥ तस्मादपि मर्मज्ञः प्रोक्तमथ प्रार्थितश्चैव ॥४०॥ सख्यास्तु नूनं सृष्टः
५८ सुभख्यातेस्सहयुगसंवृध्धः ॥ प्रतिवेश्यास्या कामीनादृक्परिचारकश्चैव ॥४१॥ धात्रेयिकापरिवृध्धो
नववरकः प्रेक्षणे तथा सागे ॥ उद्यानेषु च निरतः वृष इति विदितश्च लोकेषु ॥४२॥ साहसिको विद्यायां प्र
तिशायितस्तथा गुणेषु ॥ भर्तुर्वैषाचरणे यस्य महार्हे विनिर्दिष्टे ॥४३॥ इति सिध्धाः पुरुषास्सुः स्त्रीषु स्म
रशास्त्रसंसिध्धाः ॥ अथ कथ्यन्ते नार्यो यत्र मृते यास्तु सिध्धा स्युः ॥४४॥ अभियोगमात्रसाध्याः द्वारा
स्थिति शालिनी च पारिस्था ॥ प्रासादादवलोकनशीला या राजमार्गस्य ॥४५॥ गोष्ठीं या चरितत नुते
तरुण प्रतिवेशिमंदिरे नियतं ॥ प्रणतप्रेक्षणनिरता दृष्टा पार्श्वेक्षणं चैव ॥४६॥ निष्कारणमधि

चित्ता भर्तुर्द्वेषिरूपनेन विर्दिष्टा ॥ परिहारप्रविहीनानि रपसावस्थितानि सं ॥ ४७ ॥ ज्ञातिषु कुलेषु पसा
या च विपन्ना विश्रुता गोष्ठ्यां ॥ त्रीसा युक्ता भार्या कुशीलवानां तथाविधवा ॥ ४८ ॥ दास्यो या वदरिद्रबहु-
भोगा भूरिदेवरानुगता ॥ बहुमानान्यूनवतिः कौशलसारातिदर्पा च ॥ ४९ ॥ अविशेषज्ञतया खलु लोभमना-
श्चैव मोक्षणोद्विग्ना ॥ भर्तुः कन्याकाले या चरता नैव लब्धा च ॥ ५० ॥ अभियुक्ता च तदानीम विषमशीला
वबोधमेधा तः ॥ प्रतिपत्ते स्यात्स्यादपि सततं पर्वतियातीव ॥ ५१ ॥ हृतमाना नपराधा तुल्याभिश्चाप्यथः
हृता स्त्रीभिः ॥ प्रोषितपतिका तद्वद्वेया सेर्ष्या स्वभार्या च ॥ ५२ ॥ भार्या व्यषक्तं तीवककापुरुषकदीर्घसूत्रका
दीनां ॥ इत्थमिमानि मीताः सुलभाना यो नरेशेन ॥ ५३ ॥ इत्थं स्वभावजाला क्रियया चैवोपबृंहिता सम्यक् ॥
बुध्या निहृतोद्वेगा भजति स्थिरतां गता याता ॥ ५४ ॥ महास्वस्मिन् सिध्धिं लिंगानू पुत्री च योषिताश्चैव
व्याहृति हेतु हंता सिध्धिं प्राप्नोति नारीषु ॥ ५५ ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनुस्मृते ॥ परवल्लु
माधिकरणे प्रथमोध्यायः ॥ [illegible]तः स्सांगः ॥ ५६ ॥ ॥ अथ सद्द्वयतामस्मिन् कुरुते ध्यायस्य तहरस्येषः ॥ ध्या

ख्यानाढ्या ता ख्यातो दाने माने च शौर्ये च ॥१॥ स्वयमभियोगात्साध्या कन्या दूत्या तथा तु सा नेष्टा ॥ तनुभावा
परयोषिद्दूतीसाध्येति चाचार्याः ॥२॥ शक्तौ स्वयमभियोगो युक्तः कन्यासु चान्यनारीषु ॥ तद्विरहे ह्यभियोगो
५९ दूतीकृतैवैव निर्वाह्यः ॥३॥ अभियंत्रितं स भावा मायाश्चैवाति साहसाः प्रथमं ॥ तास्तु स्वतो हि साध्या दूती-
साध्यास्ततो भिन्नाः ॥४॥ कुर्यात्परिचयमादौ स्वयमभियोगं तु साधु कुर्वाणः ॥ दर्शनमस्याद्विविधं स्वाभा-
५५ विकमन्यथा चैव ॥५॥ तत्राद्यं निजमंदिरसन्निधिमासाद्य जायतेऽन्यत्तु ॥ मित्रज्ञातिभिषग्वरमुख्यमंदिर
सन्निधाने स्यात् ॥६॥ यज्ञोत्सवयोर्व्यसने गमनाचारे तथानुभारामे ॥ साकारं च विदध्यात्प्रेक्षणमस्यां स-
म दैव युक्तः ॥७॥ संयमनं केशानामाछुरणं पाणिकमलनखराणां ॥ अधरोष्ठयोर्विमर्दं प्रह्लादं भूषणानां
च ॥८॥ नानाश्च सहवयस्यैरादेश्यान्यस्त्वरी चेष्टानां ॥ कायात्प्रतिप्रियाः किल चारुकथास्सन्निधौ तस्याः ॥
॥९॥ भूरिप्रकाशनं स्यात्श्रवणाय स्यास्स्वकीयदानादेः ॥ उत्सन्ने सुहृदोपि च जृंभणमिह सांगभंगस्यात् ॥१०॥
एकभ्रूप्रक्षेपं वाक्यश्रवणं तथा चरेत्तस्याः ॥ वालेनाप्यजनेन च तामुद्दिश्य द्विधार्यश्च ॥११॥ ॥ ॥ अन्याप

देशानमपिचतामेवोद्दिश्यभूतलोल्लिखितं॥परिचुंबनमालिंगनमुक्तंचैवेहबालानां॥१२॥तांबूलस्यचदानं
जिव्हाग्रेणास्यधातुनिर्दिष्टं॥हनुघट्टनश्चकथितंतस्यैवात्रप्रदेशिन्यां॥१३॥एवंयथावकाशंकुर्यादन्या
अपीहसच्चेष्टाः॥आलापंरचयेदिहतस्यास्स्वजनेनसोद्योगः॥१४॥अस्मैक्रीडनकानांदानंग्रहणंतथैवत
त्करतः॥योजनमपिचकथायायुक्तंसंबंधिनातेन॥१५॥संभावणाक्षमेणचलोकेनास्याभवेत्सदाप्रीतिः॥=
कार्यानुबंधनिष्ठोगमनागमनेविदध्याच्च॥१६॥अस्यास्संश्रवदेशेस्थितिमानथदृष्टियोग्यतारहिते॥
कामागमसूत्राणांकथयापहरेन्मनस्तस्याः॥१७॥प्रसृतेपरिचयइत्थंहस्तेतस्यानिधायनिक्षेपं॥प्रतिदि
क्षणमनुदिसंवागृण्हीयादेकतोदेशान्॥१८॥सौगंधिकमथपूगंनिजदारैस्सहविविक्तदेशेषु॥दद्यादस्यैन
क्तस्तद्वद्विस्रंभगोष्ठीच॥१९॥येषुचसुवर्णकारप्रभृतिषुकर्मार्थिनीभवेदेषा॥तत्रस्वयमभिभूयादेवंस्या
दर्शनंनित्यं॥२०॥एवमुपायांतरतोभूयान्नित्यंसदर्शनेनिरतः॥स्यादिभ्यंलोकेषुहिविदितालापादिरे=
तस्यां॥२१॥अनुसंधानंतस्मिन्कुर्यादन्यस्यकर्मणोप्येषः॥नह्यनुरागंलभतेनिरूपायोप्यन्यदाराणां॥२२॥

कर्मणि वस्तुनि यस्मिं सा दक्षा कौशले तथा सेच्छा ॥ आप्तापत्तं कथयेत्तस्योपत्यागमादेषः ॥२३॥ पूर्वा
५० चरितैर्लोकैः द्रव्यगुणादेस्तथा परीक्षायां ॥ रचयेद्देष विवादं तत्परिजनतस्तया चैव ॥२४॥ तत्परिजनैर्वि
वादे सयशास्तस्यां चरेद्दसौ प्रश्नं ॥ तस्मै समत्साहन्यं पृच्छेदनया विवादेन ॥२५॥ इत्थं परिचयहेतवः इह नि
50 र्दिष्टाः परस्यदारेषु ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना परिचितकामार्थतत्त्वेन ॥२६॥ कन्यामिव सदुपायः कृतपरिच
यदर्शितेंगिकारां ॥ अभियुंजीत स्फुटतरमासां भूरिप्रवृत्तत्वात् ॥२७॥ निर्दयकामशराहतिउद्विग्नहृ
दामप्यधीरहत्तानां ॥ प्रायेणाचाभियोगाः सूक्ष्माः कन्यास्वयंयोगान् ॥२८॥ द्रव्याण्यस्या गोष्ठीगत्सुप=
भोगव्यतिकरेषु चानीय ॥ उपयुंजीत निदर्शितसुभगाकारादिरेषा चतु ॥२९॥ परिवर्तनं विदध्यात्कुसुमोत्तर
वस्त्रकांगुलीयादेः ॥ स्वस्यसुगंधं रचयेन्महार्हकं च प्रयत्नेन ॥३०॥ तांबूलस्य च यत्नात्कुर्यात्तस्याश्शिपंकजा=
द्ग्रहणं ॥ गोष्ठीगमनोद्यमवान्कुसुमान्येतत्कराद्दीनां ॥३१॥ गृह्णीयादभिवाचनपुरस्सरं रागकांक्षयात
स्याः ॥ दशजादिपदसचिन्हं साकारं भूरिगंधादि ॥३२॥ दद्यात्स्वयमेतस्यै स्पृहणीयं चेत्स्वयं भवेदाता ॥

कुर्यात्साध्वसभंगंभूयर्भियोगेनकालेषु॥३३॥क्रमशोविविक्तदेशेनयनंपरिचुंबनंपरीरंभः॥तांबूलदानला
भेपरिवर्तनमत्रपुष्पाणां॥३४॥स्पर्शश्चगुह्यदेशेइत्यभियोगाःपरस्यदारेषु॥मूलग्रंथानुगमादपिचविगीतावि
निर्दिष्टाः॥३५॥अभियुक्तायत्रैकातत्रनिषिद्धःपरापियोगस्स्यात्॥याह्यनुधूतविशेषाप्रियकरणैःस्यादसौ
वश्याः॥३६॥भर्तान्यत्रचदुष्टसंचारेयत्रनायकश्चस्यात्॥तत्रनकामापिरमणीमभियुंजीतैवसासाध्यां
॥३७॥शंकितरक्षितभीताःसश्वश्रूकाश्चपद्मपत्राक्षीः॥प्रत्ययमात्मनिरक्षन्नभियुंजीतेहनैवासौ॥३८
श्रीवीरभद्रकृतिनारचितेऽसमबाणशासनानुसृते॥परवल्लभाधिकरणेपूर्णोध्यायोद्वितीयोसौ॥३९॥
अधिकरणेपंचमइहकुरुतेव्याख्यांतृतीयकेध्याये॥भूचक्रचक्रवर्तीवीरश्रीवीरभद्रोसौ॥१॥अभियुंजान
स्सुदृशोभावपरीक्षांप्रयत्नतःकुर्यात्॥यद्यभियोगग्रहणंतत्रवदंतिप्रयोगस्स्यात्॥२॥अग्रहीताह्यभियो
गंपुनरपिसंसृज्यमानतायांहि॥तांचलभ्यांविद्यादेशोरहितेपुनस्तथैवान्यैः॥३॥यापुनरभियोगानां
ग्रहणेनिपुणानभोजयेपि॥शुष्कप्रतिग्रहेतांनिरतामतिहृदृष्टसाध्यतांविद्यात्॥४॥नहिचेतांसिमृगाक्षाः

स्थिरतां नेतुं समर्थास्युः॥ परिहरति नाभियोगं न च संसर्गं तथा समातनुते॥५॥ प्रसादे शैविरता हसति तथा
गौरवस्यैषा॥ अभिमानादात्मनिवातस्मिन्न्यासाति परिचयाक्रुष्टात्॥६॥ साध्यामममर्मविदेनां दूत्या परिसाधये
न्निपुणः॥ परुषप्रसादेशं निरतोपेक्षासु पात्रतां भजते॥७॥ पारुष्योत्तरमृद्वीं मृद्वंगीं साधयेदेव सहेने करादि संगं
तच्चिंतानावबुध्यते चान्यत्॥८॥ सानन्येनक्षांसांदेशाद्दासाभवेत्साध्या॥ सुप्तः करसरसी सहमुपरि समीपे त
थाप्रसुप्तायाः॥९॥ कुर्यात्सापि विरचयेदन्योपेक्षां प्रसुप्तेव॥ भूयोभियोगकामाप्रयतेदेषा निवारणे सुप्ता॥१०॥
एतेन व्याख्यातश्चरणोचरणस्य विन्यासः॥ प्रसुते स्मिन्निह भूयः सुप्तरपरीरंभसोद्यमो भूयान्॥११॥
तत्रासहनमुध्यितिभाजं दिने ग्रिमे प्रकृतः॥ स्थितिशालिनी च विद्यादभियोगार्थां कृशोदरी पुरुषः॥१२॥
दूती साध्यां विद्यादेनां संदर्शने हीनां॥ चिरसंदर्शनहीना प्रवृत्तौ पुनरप्यवस्थिता सृष्टा॥१३॥ भवती स्यात्
तवि दृष्टाकारां दूत्रोवशे कुर्यात्॥ यातभियोगारचयत्साकारणमात्मदर्शने दात्री॥१४॥ सालंकारैकांते
वेपथुयुक्तासगद्गदं वदति॥ खिन्नकराग्रंगुलिका खिन्नमुखी चैव जायते सर्थे॥१५॥ आत्मानं योजय

लिचत्रिरसस्सं पीडनायास्य ॥ आतुसंवाहनिका हस्तेनैकेन तत्र कुर्वाणं ॥१६॥ अपरेण संगतत्वं कुर्यादाश्ले=
षणं चैव ॥ विस्मितभावाय दियानिद्रां धाकरसरोरुहद्विक्ततः ॥१७॥ तिष्ठति संस्पृश्ये नं हरिणा किशोरस्फुरन्न
यनां ॥ अधिके कुदेशसूर्वोरुपरि निपात्या च तिष्ठते चेह ॥१८॥ संवाहने नियुक्ता नोव्यौप्यांतीह वैमत्यं ॥ अवि
चलितं करमेकं तत्रैवन्यस्य सुस्थिरा भवति ॥१९॥ संदेशनांगने च पीडितमतिकालतो हरति ॥ यदि वाहनि
द्वितीये संवाहनकर्मकर्तुमायाति ॥२०॥ नायककृताभियोगं पूर्वे हन्निवारयिहैह ॥ संसर्गेनात्यंतं कुरुते परि=
हरति वानवात्यंतं ॥२१॥ संदर्शयति विविक्तो भावं चांगतया मूढं ॥ परिचारकोपभोग्या सा चेदाकारिता तथैवस्या
त् ॥२२॥ मर्मज्ञया प्रसाध्या व्यावृत्तौ तर्कनीया च ॥ इत्थं भावपरीक्षा माविन्या भूमिवल्लभेनेह ॥२३॥ श्रीवीर
भद्रक्षतिना व्याख्याता ख्यातवीर्येण ॥ परिचयमादौ कुर्यात पश्चात्संभाषणं समारचयेत् ॥२४॥ परिभाषया
[illegible] संमिश्रो मिथ आकारस्य बमोधश्च ॥ प्रत्युत्तरेण दृष्टा तस्याकारसंग्रहे पुरुषः ॥२५॥ गतसाध्वसो वि
रचयेद्दनियोगं पश्चात्प्राक्ष्याः ॥ आकारेण मृगाक्षी माभवं स्वस्य दर्शयेत्पूर्वं ॥२६॥ क्षिप्रं स्यादभियो=

ज्यांसाप्रथमेदर्शनेपुंसा॥आकारितास्फुरेचेत्रमतिमंजुलमाशुदर्शयेदबला॥२७॥तक्षणसिद्धाज्ञेया
रतिलाभसमानसासापि॥एवंविधिस्यतिसूक्ष्मोधीरास्यपिचाप्रगल्भयोषासु॥२८॥अन्यासुसस्फु-
५२ टस्यात्सूर्वन्यायःपरीक्षिण्यं॥ .... ॥२९॥श्रीवीरभ
द्रदेवतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुस्तुते॥परवल्लभाधिकरणेरचितोध्यायस्तृतीयोसौ॥३०॥=
परवल्लभाधिकरणेध्यायस्त्रुतीयेसरूपणंकरुते॥चतुरुदधितीरलीनांयदभिमहीपालमीनाक्ष्याः॥१॥
दरितिचेष्टाकारायामूर्याद्विरच्छदर्शनावनिता॥तांसाधयंतिदूत्यातद्वदपूर्वांचवाग्ज्ञाः॥२॥शीला
दनुप्रविष्टातस्यामाख्यानकपरपाटेन॥सुभगंकरणैर्योगैःलोकानांचैववर्त्तांतैः॥३॥कविकथय
परवनितासक्तकथाभिश्चतत्स्वरूपज्ञा॥स्तुत्वालीलायस्यादाक्षिण्यंबोधयेदेवं॥४॥सुभगेहंगु
णयुक्ताकथमीदृशिनिर्गुणेप्रियेनिरता॥दास्येप्येषननिपुणःकमलदलाक्ष्यास्तथेदानीं॥५॥वेगोमंदः
शाठतामूढ्हंबाढतज्ञूतेप्यपिः॥कार्पण्यंविमुखहेभोगेयानीहवाच्यानि॥६॥गुसानितस्मिन्तीरेतो

तस्याश्च हेतुभूतानि ॥ कथयेदस्यास्सविधे सातिशयानीहवाच्यानि सा दूती ॥७॥ भवति रचयस्माद्द्वेषाय
स्यास्सोद्वेगस्ता च नायके स्वीये ॥ कुर्यात्तस्य पुरस्कृतिमेषा दूती रतिप्रखरा ॥८॥ ज्ञाशातानैव च द्वेषो भवति
मृगी चेन्मृगेक्षणारूढणा ॥ बउबाहस्तिन्योरपि नौचिसानौचितिं ब्रूयात् ॥९॥ विश्वास्यामिह तस्यामहादूती
तु निर्दिशेदस्यां ॥ प्रथमं साहसयुक्तनुभावा चेति गोणिकापुत्रः ॥१०॥ कथयेन्नायकचरितं कामित्वं चानु
लोमतां चैव ॥ युक्त्यार्जितसद्भावा कार्ये शरीरं वदेदित्थं ॥११॥ आकर्णाक्षि निशामयिय किमपि विचित्रं मनो
भुवश्चरितं ॥ दृष्ट्वा त्वामतिधीश्चित्तोन्मादं सदा तनुते ॥१२॥ एतावतोपराधान्निहतः कामेन दुःसहव्यथ
या ॥ हत्तो प्राप्य त्रासं जह्यात्प्राणानपि प्रायः ॥१३॥ तत्रारौज्झीं सा सिध्यां दिवसे द्विमे पुनर्दूती ॥ वक्त्राद्दिवुप्र
सादद्दृष्ट्वा भूयः कथा रचयेत् ॥१४॥ कथयेदस्याः पुरतश्चरितानि परपुरुषनारीणां ॥ श्रोदौरुत्वाहल्यां
त्रि२ मुनिवैंतां विश्रुतां लोके ॥१५॥ चातुःषष्टिकयोगे नैपुण्यं तस्य दर्शयेदस्यै ॥ एवं रूपतामस्य च पश्यहं सा
धयं तस्याः ॥१६॥ सौभाग्यं कथयेदपि संभोगं चन्नमन्ययातस्य ॥ सत्समसरोयना चाकारं लक्षयेच्चैव ॥१७॥

सापि सह संकथयेद् द्या च्चैवासनं तथा चानु॥ स्थानं स्थापनं भुक्तं चेष्टितं रचितानि पृच्छेच्च॥१८॥ स्वं दर्श
यति विचित्रो रचपसाख्यानके नियोगं च॥ चिंता जृंभा श्वासां कुरुते प्रीत्याद्दरात्सर्थान्॥१९॥ इष्टो स्वयोनि
५३ संस्मृ स्मरति च नीदर्शनं तथा तस्य॥ नातं कथां च कांक्षति तत्कथितां स्वस्य चाकथनो॥२०॥ दूसा मनोरथे
षु च कथिते ष्वेतस्य नायकस्यैषा॥ हसति न किं चित्कथयति संदर्शति शोभनाकारान्॥२१॥ उपबृंहयेदनुगतै
53 रेनामिह नायकस्य चैवैषा॥ गुणकथनै रूपबृंहणमुचितं चासंस्तुता भवति॥२२॥ आकारासंसर्गेऽसंस्तुत
थो तायां तत्रोभयोरनयोः॥ दूतीकर्मनिबंधं कथयत्यौद्दालकिः शास्त्रे॥२३॥ सत्याकारा मंगेऽसंस्तुततायां तथो
भयोरनयोः॥ दूतीकर्मविधानं संमतमिह बाभ्रवीयानां॥२४॥ संस्तुततायां सत्यां मनसि तथाकारभूरिसंस
र्गे॥ दूतीकर्मविधानं कथयति श्री गोणिकापुत्रः॥२५॥ वात्स्यायनस्तु कथयति युगव्यामावेपि दूतिकाकार्यं॥
प्रसयतो मतमेतत्सम्यगसम्यक् परेषां हि॥२६॥ तासामुपायमानानि हि मनसोभिमतानि दर्शयेद्दैव॥ अनुले
पनतांबूले वासो जनमंगुलीयकं च॥२७॥ प्रहिते ष्वेषु च कुत्रचिदर्थान्वितो भवेल्लेखः॥ चिन्हेन रवदशनपद

नोःचिह्नान्यन्यानिचैतस्य॥२८॥कुंकुमविरचितमंजलिमपिवाससिनायकस्तुभंरचयेत्॥साभिप्रायारू
तिकिलयच्छेद्यंचरेदस्यै॥२९॥आपीडंचविरचयेत्पत्रंश्रवसश्चलेखसंयुक्तया॥तेषुमनोरथकथनंतत्स्मर
तोनायकःकुरुते॥३०॥संगमयेदथदूतीसिद्धांताकालदेशयोरुभयोः॥वेदानामपिगमनेयात्रोद्यानीय
लीलायां॥३१॥संगमयेदथदूतीसिद्धौतासंतरणेसरितां॥मप्यथपरिणयपञ्चोत्सवेतथाव्यसने॥३२॥
अग्नौ जनपवक्रारोहेतथोचैव॥स्सापारेप्रेक्ष्यायाःव्यापारांतरमपीध्यमादिष्टं॥३३॥इतिबाभ्रवीयरी
त्यासुभगःकालस्यनिर्णयोदूत्याः॥भवनेषुसखीप्रभृतेःसंगंसुखमाहगोणिकापुत्रः॥३४॥विदितनिष्क्रम
प्रदेशंवात्स्यायनआह॥अष्टविधेष्टादूतीप्रथमाकथितेहसानिसृष्टार्था॥३५॥उपलभ्यार्थमभीष्टंनाय
कयोःस्वेहयाकर्त्री॥संस्कृतयोस्साम्नायेःदारनियोगेतथाविधयोः॥३६॥अनुरूपयोःकुतुकतःघटनंस्या
दप्रयोगेपि॥उपलभ्यार्थैकदेशंशेषंकुरुतेमितार्थसा॥३७॥इष्टोन्योन्यारूसोर्विरक्तेक्षणयोरियंभवति॥
विदितानुयत्रहारिसंदेशंसमर्पयेदुभयोः॥३८॥दृष्टस्वभावयोस्याभवतिचसंसृष्टयोर्यूनोः॥देशस्यबोध

५८
51

नार्थं यद्दिवाकालस्य वाथ दूत्येन ॥७९॥ प्रहिता स्वयमभिगच्छेद्रमणं स्वाचारस्तबोधेव ॥ स्वप्नोपभोगकथनं कु
र्याद्गोत्रस्य भूरि चास्खलितं ॥८०॥ निंदेदस्य च भार्यां तद्व्यपदेशाद्ददेदीर्ष्यां ॥ नखदशनचिन्हदात्री भवति
ह संकल्पिता पुराचाहं ॥८१॥ इत्यभिधात्री पृच्छेत्तद्दायतिः स्वसौदर्यं ॥ निजदूती कथिता सा द्रष्टव्येयं विविक्त
देशेषु ॥८२॥ ग्राह्या च दूत्या संभाताममभिसंधाय संदेशं ॥ कथयंती यारमणं सिध्यं कुर्याद्विवेत्तथा सापि ॥८३॥
एषा हि तांलदीयाध्धूर्दयो दूतीकरोत्येव ॥ अनया कथितो ज्ञेयो नायकता भागिहापि दूतश्च ॥८४॥ निजदूतीव
ल्लोके दर्शयंते यत्स्वयं दूताः ॥ नायकभार्यां मुग्धां विश्वास्यायातु प्रविश्य यं भृत्यया ॥८५॥ पृच्छति नायकचेष्टां शि
क्षादत्रीव योगेषु ॥ साकारं भूषयति च कोपमथ ग्राहयेत्तथैवैनां ॥८६॥ निर्वपति नखव्रणामि साचरन्निक्ष
यिहेव ॥ आकारयति च रमं द्वारे तैतेन गूढ दूती सा ॥८७॥ भार्यादूती मूढ भार्या चेद्दूततो याति ॥ यं व छ
लतः कश्चन बालादिः प्रेक्ष्यत भवंतत्र ॥८८॥ सास्यान्मूका दूती लेखादिः कर्णपत्रो दौ ॥ प्राकृवस्तुना
र्थणार्थस्वजनाया ख्यार्थकं तु यावाक्यं ॥८९॥ आदास्ये श्रावयति स्सा दूती सा तु वाचैव ॥ प्रसुत्तरस्य या

आदास्येआवयतिस्याद्दूतीसातुवाचैव॥प्रस्तुतरस्यप्रोचनमनयोर्युक्तंतथैवभूपस्यात्तु॥५०॥एव
न्यायःकथितःशास्त्रज्ञैर्गूढदूत्यांच॥भेदत्रयोक्तभेदाभायदिसास्तुगूढदूत्यास्यात्॥५१॥इत्थंदूतीभे
दानिगीतानिवीरभद्रेण॥विधवेक्षणिकादास्यःभिक्षुक्यःशिल्पकारिकाचैव॥५२॥विश्वासंवरस्यासा
विदधतिकार्यंतुदूतीनां॥परिविद्धवंतस्यांजनयतिनिर्वसयिवरम्यारिण॥५३॥चित्रान्नतिसंयोगानति
यत्नाद्दर्शयेचैव॥जोयकमतमनुरागेपुनरपिरतिकौशलंतथातस्याः॥५४॥अधिकस्त्रीभिःप्रार्थनमथ
वावष्टंभनाख्याति॥अर्थमसंकल्पितमपिकारणतश्चापिभूरिचोत्सृष्टं॥५५॥आवर्तयतिसोचसामि
हकौशल्लेनैव॥श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥परवल्लभाधिकरणेरचितोध्यायः
श्चतुर्थोसौ॥५६॥ ॥अथपंचमेप्रपंचंकुरुतेपंचेषुचरितकृतिचतुरः॥चतुरुदधितीरसंचरदरितरु
णीगीतशौर्यश्रीः॥१॥परवल्लभानुरागोगोपितइतिभूमिवल्लभःप्रसृते॥आचारादिहतेषामावारणं
सर्वलोकानां॥२॥सुर्यदयादिचकिलनैषांगुप्ताभवेदसौचेष्टा॥अनुकरणंचनिर्गर्वमेतस्मास्सर्वैः

लोके स्यात्॥ तस्माद्धर्हितमेतैस्त्यक्तव्या भूमिवल्लभात्मसुखैः॥ राष्ट्रोपप्लवतस्यादेषां दोषोधिकस्ततस्मात्॥
॥४॥ यदि हरदाररुचिस्स्याद्भूपालोन्यो थवा समस्तेन॥ नाचरति तत्प्रकाशं परभवनस्य प्रवेशे च॥५॥ तत्र ग्रा-
५५ माधिपते पूर्नोप्यथ शिल्पौ स्वर्हत्विपुत्रस्य॥ ग्रामीणानां पत्न्यो वचनेनैवेह साध्यास्तुः॥६॥ धर्षयण स्यो: स्त्रा:
55 कृथितास्ताभिस्सह योगमाचरेच्चैव॥ विटौ कोष्ठागारप्रवेशो वा॥७॥ द्रव्यस्य च निष्क्रम
णे प्रतिसंस्कारे च मंदिरस्याथ॥ क्षेत्रस्य कर्मणि तथा कार्पासादेरथादाने॥८॥ सूत्रप्रतिग्रहे पि च वस्तूनां चै
व विक्रयक्रययो:॥ विनिमय बलात्स्वेषामन्येष्वेवं विधेष्वपि च॥९॥ अक्षस्य च योगो प्रजया षाभिस्सहा
थानिर्दिष्ट:॥ प्रव्रजितादिभिरुक्त: सूत्राक्षपूक्षसंयोग:॥१०॥ राज्ञा वटत: सुकर: कुलटायोषाभिरेषसंबंध:॥
वनजाक्षाभिर्वणिजां नागरिकाध्यक्षयो: प्रोक्त:॥११॥ नगरस्थानां सुदृशां सुवसंतादि विदेशाभवनेषु॥
क्रीडां त:पुरकाभि: सहनिाष्टाप्रमोदाय॥१२॥ योषा नगरविभूषा श्रापावकमादरादिमा: दृष्टा॥ गवांत:पु
रिकाणां पृथगावासं यथासंगं॥१३॥ असिहा च कथाभि: पूजां लब्ध्वा तथा प्रयाताश्च॥ निष्क्रममुपप्रदोषं कु

यानिपुरस्थितलोकैः उक्तान्युत्कृष्टवस्तुजातानि॥ तान्यप्यस्याः कुर्याद्विषयेदृष्टेस्मरोजाक्ष्याः॥१३॥

युः कुर्वान्नास्मरोजाक्ष्यैः॥१४॥ संभावयेत्प्रणिहितदासीराज्ञस्तु पूर्वसंसृष्टात्॥ तत्रप्रयुज्य नारीं रमणीयं दर्शयेद्दे
नां॥१५॥ प्रागेवस्वे भवने स्थितिभाजं तां प्रतीपमाब्रूयात्॥ क्रीडायामस्यां तव राजगृहस्थानि रम्याणि॥१६॥
कार्याणि दृष्टिविषये तानि च कालेन योजयेदेवं॥ मणिभूमिकां प्रवालैः कुट्टिमकं बाह्यदेशस्थं॥१७॥ वाटीं मृ
द्वीकामपि समुद्गगेहं च भित्तिसंचारान्॥ प्रतिभवनचित्रकर्माव्याघ्रादेः पंजराणीह॥१९॥ ईशानुरागमस्या मे=
कांते भूरि वर्णयेन्निपुणं॥ आयतिमस्यै कथयेत्सहराज्ञा संप्रयोगेन॥२०॥ प्रतिपन्नां योजयति च भजेमा=
मप्यमंत्रनिस्सामं॥ स्वयमीशो प्रतिपन्ना माद्येनेहोपचारेण॥२१॥ सांत्वनपर्ययजपतिहिसंभूयानुरक्ता मृ
सृजेदुचितं॥ अंतर्निस्संप्रेष्याः प्रभुदाराः प्रयोज्या याः॥२२॥ तत्रप्रणिहितयस्सी राज्ञस्सदर्शं परंतु पूर्वेण॥
अंतःपुरिकां कुर्यात्सहवा प्रीतिप्रयोज्याभिः॥२३॥ प्रसूतप्रीति छलतो नियोजयेद्दर्शने पुनर्यत्नात्॥ पूजित=
निविष्ट पानवतीराजेसीति॥२४॥ विख्याता विज्ञाने यस्मिं तद्दर्शनास्समाभूता॥ अंतःपुरस्थया किल दास्ती टु
क्यातु पूर्वेण॥२५॥ प्राणानर्थकशांगीभूपादिर्थांहि भिक्षुकीलाक्यं॥ अंतःपुरिकाराजनिसिद्धेषामद्दचस्थाच॥२६॥

कुरुणा रसार्द्रहृदया सा मनया योजयाम्यहं सदया ॥ वारयति सा तदीशानर्थं मद्वाक्यतः स्नेहात् ॥२७॥ प्रतिपन्ना द्विति
स्ता प्रवेशये सा भयं सपंचास्यै ॥ यद्यादमयश्रवणा करुणा सो साहं प्रणिहिते सादि ॥२८॥ दृष्टौ हृताभिलाषाः
५६ 56 अभितप्तायते धाम महामात्रैः ॥ बलतोन्यैर्निगृह्य गृहीताः व्यवहाराद्दुर्बलाश्चैव ॥२९॥ भोगेन स्त्रीयेन च निसृष्टेतोषाक्षिती
श्वरे प्रेम्णा ॥ कांक्षंति ये बहिर्गतमनुते व्यक्तिं तथेच्छंति ॥३०॥ बाध्याये च सजातिभिरेतानमिवं चितुं तथेच्छंति ॥ ये सू
चकास्तथान्ये कार्यपराव्यसनयुक्ताश्च ॥३१॥ अनयैव व्याख्याता भार्यादीनां विशिष्य गणितानां ॥ वात्स्यायनमु
निना तदनु श्रीवीरभद्रेण ॥३२॥ अन्येन वा प्रसक्तां सह निगृहीतानां प्रयोज्य वनितां तु ॥ तेन नियोज्य निविष्टां कु
र्यादितः पुरे राजा ॥३३॥ प्रणिधिबलेन तदीयं यदि वा परिदूष्य नायकं राजा ॥ अपराधिनाकलत्रं निग्रहदभाः
न्नयेदंतः ॥३४॥ इति योगाः प्रच्छन्ना राजकुमारेषु कामवामेषु ॥ परमंदिरे प्रवेशो युक्तो नैषामनिष्टत्वात् ॥३५॥
कोश्याधिपमाभीरं परभवनगरं निदेशतो भर्तुः ॥ रजकोजघान तस्मात्परभवनं नोचितं राज्ञां ॥३६॥ अश्वा-
ध्यक्षो हतवान् काशीशानं तथा जुषसेनं ॥ तस्मात्परगृहयाम्नं दारार्थे नोचितं राज्ञां ॥३७॥ देशप्रवृत्तियोग

त्परदारेषु प्रकाशतो भूपः॥ दश्यंते कचिदेते न त्वेवं सर्वदेशेषु॥७८॥ प्रत्ताजनपदकन्या दशमेऽहनि सरव्युर्धी
मतं नीत्वा॥ अंतःपुरं प्रविष्टा मुक्तो सृष्टां प्रभूपेन॥७९॥ राज्ञौ च वस्तगुल्मे या च महामात्रकामिनी सुभगा
सा जातिक्षितिवल्लभसेवायै तेषु देशेषु॥८०॥ सरसा जनपदयोषाः प्रीसपदेशेन चार्थमासादौ॥ वैदर्भतिः पु
रिकाः अंतःपुरगाः प्रकुर्वंति॥८१॥ दश्याः स्वकीयभार्याः ददति परे प्रीतिदायमेवेह॥ अपरांतकप्रभूता भू
रिमहामात्रराजभ्यः॥८२॥ नृपनारीभिः क्रीडां सहकर्तुं देशानगरकामिन्यः॥ सौराष्ट्रे नृपगेहं यास्यैवैकं त
थामिलिता॥८३॥ एवं परदारविधौ देशोदेशप्रवृत्तितो भूपैः॥ विलसति तत्र प्रयोगो न हि राज्ञां वारकः कोपि
॥८४॥ श्रौते पथि प्रयातैर्भूपैर्यैरेष निंदितः पंथाः॥ जितषड्वर्गा भूमिं ते विजयंते च चे याः॥८५॥ राज्यं
च चेल भोग्ये परदारेभ्यः परे जना विमुखाः॥ बीजं तत्र नरपतेः परनारीभोगवैमुख्यं॥८६॥ श्रीवीरभद्रकृति
नाशास्त्रे ऽसमबाणशासनानुसृते॥ परवल्लभाधिकरणे पंचम इह संचितोध्यायः॥८७॥ ॥ अथ पं
चमस्य षष्ठं स्पष्टं स्पष्टयितुं जायते सनो योगः॥ अष्टदिगन्वनिविष्टापदरिवधूकष्टमाधत्ते॥१॥ अंतःपु

ररक्षणतोनीक्षणमेवान्यपुंसितस्छानात्॥२॥एकोनेकसमानोभर्त्तात्रुप्तिस्ततस्तासां॥३॥तस्मात्परस्परंताः
कुर्युस्तुष्यैप्रयोगसंयोगान्॥धात्रेयिकांसखींवादासींवापुरुषवेषेण॥३॥रूढाकृतिसंयुक्तैःकंदमूलैरप
५० द्रव्यैः॥निर्वर्तयेयुरुचितेस्वाभिप्रायंविशालाक्ष्याः॥४॥प्रतिमांवापुरुषीयतःप्रस्फुटलिंगास्तयापुर
57 स्कार्याः॥राजानोवारूपयाविनापिभावंध्वजंरूढा॥५॥अभिगच्छतिचवक्लीरेकरजन्यांहियावदर्थिताः॥
स्नातायांप्रीत्यावासाभिप्रायोथवासेन॥६॥अवलंबरत्तिपुरुषाःस्त्रीप्रतिमायांवियोनिमुख्येषु॥अथ
केवलोपमर्दीस्वाभिप्रायंनिपच्छति॥७॥योषावेषान्मुरूपानंतःपुरमध्यभूषणीभूताः॥सहपरिचार
कयांतःप्रवेशयंतीहकामेन॥८॥प्रयतेरलेन्नथतेषामानयनेसाधुदर्शोद्दर्शितायतिकाः॥अभ्यंतरस
रि मसृष्टाःधात्रीपरिचारिकामुख्याः॥९॥सुकरप्रवेशतामिहनिस्सारवंतथैवतद्भूमे॥विस्तारंमंदिरगं
रक्षणावगंत्रमादंच॥१०॥निर्वर्णयेयुरेताःपरिजनवर्गेष्वनित्यतांचैव॥असतोर्थेननकुर्युःप्रवेश
मेषामिमाःकथिताः॥११॥नप्रविशेदंतःपुरमुत्कटदोषंसपातकंपुरुषः॥लोभादथवाकामाद्दृष्टौ[illegible]

दृष्टौयतोदारवौ॥१२॥अन्याहूतौहेतून्विचार्ययत्नादिहाभिवक्तव्या॥विहितोपायस्ताभिःप्रविशेदपिपात
काभीता॥१३॥कक्षारदृष्टाबहुशोसंकीर्णस्सापसारणाबहुधा॥रक्षकहृतप्रसादाःलभमानाःक्रान्तथांता=
वा॥१४॥प्रविशेयदंतःपदमिहयुक्त्यानैवात्रदर्शयेद्रीतिं॥प्रमदवनावगूढंशोषितभूपालकचैव॥१५॥निष्क्र=
ममारचयेदिहशक्त्याप्रतिवासरंततोह्येषः॥उत्काहेवंतरमथसंसृष्टस्याद्धिमश्रैः॥१६॥आसानंकथ
येदपिसत्कंपरिचारिकाबहिर्गमना॥भवतियदाविदितार्थातदलाभोध्वंतथादुःखं॥१७॥अंतःप्रवेशि=
लाक्षिर्दूतीकल्पंसमाचरेत्सर्वं॥राजाप्रणिधिनिबोधेभूयादतिसावधानोसौ॥१८॥ ॥यत्रगृहीता=
काराद्रष्टुंयोग्याप्रयोज्यास्यात्॥दूस्सास्तत्रावस्थितिरुचितास्वीयेषुसंचारे॥१९॥अस्मिन्नपरिक्षिप्तु=
तुप्रभवेपरिचारिकापदेशोहि॥कुर्यात्तस्यांनियतानुबंधांश्चक्षुपश्चैव॥२०॥ वर्तोपिनिवेदनमाका
रस्यैववेगितस्याथ॥देशाविशेषोवसरेसंप्रेष्यंचित्रकर्मादि॥२१॥दत्तंतथाचपक्षेप्रत्युत्तरमाविशेदसौ
पश्चात्॥अस्यानियतोगहनेदेशेछन्नस्थितिंकुर्यात्॥२२॥रक्षिपुरुषरूपोवाप्रविशेत्तल्लोकवेलया

व्येषः ॥ वेष्टित आस्तरणादौ पुरमेदेवागमे योग्यः ॥ २३ ॥ न पृच्छायोयदिवासंरमयेन्निर्गमं तथावेशं ॥ स ता
दृमिरेषः छाया याहर्तीभव द्योगः ॥ २४ ॥ नकुलं हृदयातुं वाफलरोचकमुरगाक्षि संयुतं दृष्ट्वा ॥ पचति कृतां तधू
पं पिष्टं समभागतो येन ॥ २५ ॥ अभ्यक्ताक्षिरनेन तु न पृच्छ्या यो तत्र संचरति ॥ एतत्परीक्ष्य योगं कुर्यात्स्याद न्य
था निष्टं ॥ २६ ॥ द्रव्याणां नीहारे पानरसस्य प्रवेशकाले च ॥ आपानकोत्सवार्थे वेदीनि संभ्रमे चैव ॥ २७ ॥ व्य
सासे भवनानां व्यसासे स्थे चैव रक्षकं चापि ॥ यात्रा या मुद्याने यानां दृष्ट्वा प्रवेशे च ॥ २८ ॥ दीर्घप्रोषित भू=
पे निष्क्रमणं वा प्रवेशनं यूनोः ॥ एतच्चैव विधेयं कौमुद्यादौ प्रयत्नेन ॥ २९ ॥ मर्मज्ञा ह्यन्योन्यं राजगृहस्थे
इहैककार्याश्चेत् ॥ अन्यासो मपि कुर्युर्भेदस्येष्टस्य संसिध्यै ॥ ३० ॥ बह्वीस्त्वदूषयित्वा कार्यस्यैवास्य च्यचा
येज्ञो निरतः ॥ स द्योऽभेद्यतया किल कामानुगुणं फलं याति ॥ ३१ ॥ देशे कापि च पुरुषाः संमत्या हंत रक्ष=
काणां हि ॥ प्रविशंत्सेतः पुरमिह रक्षाने वापनां तेषु ॥ ३२ ॥ आभीरक वनितानां क्षत्रियसंज्ञो हांतरैर्योगः ॥ नृ
गरकान्त्रेक्षाभिः निवेशयंती ह गुल्मानां ॥ ३३ ॥ वैदर्भिके सपत्नीपुत्रानुपभुंजंते सुखं नार्यः ॥ स्त्रैराजके यथे

छं संबंध्याद्यां रहो निरताः ॥३४॥ गौडीयानथदारान्नृपाद्यामुंजते गतोद्वेगाः ॥ सैंधवभूपतिनारीः कर्मकरा
स्त्वसमानाश्च ॥३५॥ हैमवतीतः पुरमुविरक्षिणमुपगुह्य चार्थतस्सहसा ॥ साहसिकाः प्रविशंति हि कामा
नुगलक्ष्यतां प्राप्ताः ॥३६॥ प्रच्छादयतरुणमेकं मिळितावंगादिसंभवास्सुदृशः ॥ पुष्पप्रदाननिरतानवदशा
वामुंजते स्वैरं ॥३७॥ रक्षेद्दारां स्त्रीयांतेभ्यः परपुरुषयोगहेतुभ्यः ॥ कामोथोपधाविशुध्यानंतः पुररक्षियाः
कुर्यातु ॥३८॥ इत्येके प्यन्यं भयलोभाभ्यां हि योजयंत्साभिः ॥ तस्मादुपधात्रयशुचिरधिकारीति गोणिकापुत्रः ॥
॥३९॥ वात्स्यायनस्य श्चतुर्थीं कथयति धर्मेपथासुसंशुध्धिं ॥ धार्मिकतथैवलब्धाशुध्धिस्सर्वैतित ह्यार्थः ॥४०॥
दूसापरीक्षणं केप्याहुर्निजचारुपंकजाक्षीणां ॥ दूतीयोगाइष्टाभवंत्यदुष्टास्ततो नैतत् ॥४१॥ अतिगोष्ठ्यंकुशा-
विगमौ व्यभिचारतिः ॥ थास्वकांतस्य ॥ निर्यंत्रणं च पुरुषैस्तद्दृष्टा सो विदेशोषु ॥४२॥ वृत्तेरथोपघातः स्त्रीयायाः
स्वैरिणीषु संसर्गः ॥ ता हि स्वभावयोजनमन्यत्राप्याचरत्येव ॥४३॥ ईर्ष्याल्लुताच पत्युर्मामनोपस्थानमध्यदेशो
षु ॥ स्त्रीणां विनाशकारणमुपदिष्टं कामशास्त्रेषु ॥४४॥ परदारवैतयोगान्दृष्ट्वा शास्त्रेण शास्त्रतत्वज्ञः ॥ स्व

स्त्रीषुसावधानःस्त्रीकृतदोषंनसंयाति॥७५॥कान्निकृतयमप्रसिध्याःदृष्टापापाप्रयोगयोगाद्धि॥धर्मार्थयोर्विलोपाद्विर
चिःपरदारकेपुरुषः॥७६॥तस्मात्स्वदाररक्षारक्तत्वार्थप्रसिध्यमंदाक्षैः॥शास्त्रमिदंपठनीयंनतुकेवलमन्यनाशा
५९ य॥७७॥मुनिनारक्षम देश्येयसएवेहसर्वलोकानां॥नतुपरयोषिद्दोषानाधातुंप्रक्रमस्तस्य॥७८॥श्रीवीरभद्र
59 कृतिनाशास्त्रऽसमवाराशासनानुस्मृते॥परवल्लभाधिकरणेषष्ठःपुष्टःकृतोध्यायः॥ ॥अथवैशिकंप्रविशादंक
र्तुंमसौप्रक्रमंसमातनुते॥तद्गुणदोषबोधास्तज्ज्ञानामेवजायंते॥१॥अथवैशिकाधिकरणेवैशाध्यायः॥प्रवर्ततेनि
रतः॥प्रथमाध्यायव्याख्याव्याख्यातंकीर्तितोरिपुभिः॥२॥अध्यायाःषडमुष्मिन्नधिकरणेतत्रचादिमेध्याये॥ग
म्यविचारेयान्नोपावर्तनहेतुसंविधेयः॥३॥एतस्मादपरस्मिन्कथितंकांतानुवृत्तमध्याये॥अर्थागमोनिदानंविरक्त
लिंगानिचान्यस्मिन्॥तत्रतथाप्रतिपत्तिःनिष्कामस्यक्रमैस्समेतेवा॥शीर्णस्यप्रतिसंधिस्सादध्यायेतुरीयेतु॥५॥
तदुपरिलाभविशेषाअर्था[illegible]देशानुबंधमुख्योथ॥पएषस्त्रीषुविशेषःषष्ठेस्पष्टस्यनिर्णीतो॥६॥इत्थंषष्ठाधि
कृतावध्यायार्थान्निरूप्ययत्नेन॥श्रीवीरभद्रवीरोवैशिकवैशद्यमातनुते॥७॥योगंपुरुषैर्वेश्यारतिहृत्तिः

ध्यां प्रयोजनात्तु तत्तनुते स्वाभाविको कृरत्यैष सै प्रोक्तस्ततो भिन्नः ॥८॥ स्वाभाविकवद्भ्रमणो येन प्रत्येति कृत्रिमं
तत्तु ॥ यत्नादसौ प्रतनुयानर्थं लभतेन्यथा कत्री ॥९॥ तस्माद्धृतार्धहेतावपि येरागं दर्शयेदसौ बाह्यं ॥ तत्रानुध्य
तास्याहृद्ध्ये विश्वासयोगश्च ॥१०॥ आयतिसंरक्षार्थं नित्यमलंकारयोगिनी भूयात् ॥ भूयात्तरें दुमार्गप्रहित
दृग्गं ताचैदृश्या च ॥११॥ नस्यादतीव विहृता परयस्य धर्मलमात्मनो महा ॥ नार्येकमारचयेदथ कुर्यात्तद्वार
एं परतः ॥१२॥ आत्मानर्थनिवारणमात्मार्थानां च साधनं रचयेत् ॥ परिभूयेत न गम्यैर्येस्ताः कुर्यान्महा पी
या हि [illegible] हीधर्माचरणो निष्ठा दैवज्ञो रक्षकश्च विक्रांतः ॥ सम विद्यस्सकलोप्यथ तद्वदमी ठमर्दाद्याः ॥
॥१४॥ गांधिक शौंडिक रजकाः नापित भिक्षुस्त्रजीत थाकती ॥ इह चैते हि सहाया योगात्कार्यस्यते तेच ॥१५॥
एकाकिनस्तु गम्यादाहृस्यायनभाविते रितिप्रथितं ॥ हृत्तिपरोक्षाधनिनस्तरुणाश्चस्त्यागिनश्चैव ॥१६॥
अक्लेशलब्धधनवांस्तावंदिकायस्तथा स्वतंत्रश्च ॥ संहर्षा शुभमानी श्लाघनकः पुंप्रयोगार्थी ॥१७॥
सागीस्वभावतोपि च राजनि सिध्यस्तथा महामात्रे ॥ गुरुशासनातिवर्तिलिंगी प्रच्छन्नकामश्च ॥१८॥

चित्ताश्वमानशीलोदेवपरोह्येकपुत्रवेद्यो ॥ एवंशूरप्रमुखाएतासांवल्लभाःप्रोक्ताः ॥१९॥ अधिगम्यगुणावलतः॰
स्त्रीसायशसाधिकास्तथापुरुषाः ॥ विद्वान्महाकुलीनस्समयज्ञस्यकविश्चैव ॥२०॥ वाग्म्याख्यानेकुशलस्तथाप्र
६० गल्भोधविविधशिल्पज्ञः ॥ दृढभक्तिस्योत्साहोहोदृष्ध्यासेवीनशूरश्च ॥२१॥ आधिक्यादिविहीनोबलवान्मि
त्रेषुवत्सलश्चदृष्टः ॥ निरतोघटासुगोष्ठ्यामपिचसमस्यादिशीलायां ॥२२॥ अरविंदसुंदरदृशांलालयितास्सा
60 तथाप्रणेताच ॥ मैत्रोनवासुवशगोपरतंत्रोनिष्ठुरश्चैव ॥२३॥ ईर्ष्याविरतोनिरतःकलासुचैतेतथैचान्येपि य
नायकगुणाइहोक्ताःइत्याद्याःकामशास्त्रेषु ॥२४॥ अहरहरकदर्यवृत्तिःगोष्ठीकलयोस्तथासदानिरतिः ॥ अ
भ्यर्थनंविशेषेगुणानिरतिर्नैवमर्थेषु ॥२५॥ स्त्रीसादिस्थितशीलास्थिरमतिजातिश्चनायकापेक्षा ॥ लक्षण
रूपमधुरतरस्येतेस्त्रीगुणाःप्रोक्ताः ॥२६॥ बुध्याचरोतिशीलान्यार्जवकृतविज्ञताविसंवादः ॥ अपिदीर्घ
दूरदर्शीनागरकोदेशकालज्ञः ॥२७॥ चापलोमस्तंभापरिवादक्रोधमूरिहासाश्च ॥ दैन्यंचैवपिशुनता
वर्ज्यास्सुस्सर्वभावेन ॥२८॥ पूर्वाभिलाषितापिचनैपुण्यंकामसूत्रविद्यायां ॥ तज्ज्ञतदंगग्रंथंसाधा

रण्याद्गुणा एते ॥२९॥ गुणविरहेण च दोषाः ब्रूमो ध्यागम्यभावसंप्राप्तान् ॥ कृमिशकृत्काककवक्त्राः क्षय
रोगी प्रियकलत्रगुणाश्च ॥३०॥ परुषोक्तिरथ कदर्यः निर्घृणगुरुजननिसृष्टचौराश्च ॥ दंभरतो दद्रूरतो
बहुतरमंदाक्षसंयुक्तः ॥३१॥ मानामानापेक्षी द्वेष्यैरभिभूयते तथा यश्च ॥ एते गम्यागम्या यासक्तो मूलहृत्सेव
॥३२॥ रागो भयं तथार्थ्यः संहर्षो वैरितां प्रतीकारः ॥ जिज्ञासापक्षाः खिन्नखेदः संपर्क इत्याद्याः ॥३३॥ —
प्रियसमताधन्यत्वं रागापनयः सजासादे रूपे ॥ आयतिसातत्ये अपि गमननिदानानि केषांचित् ॥३४॥ अ
र्थानर्थापहतिः प्रीतिरित्त्यध्येतुरित्यपि प्राहुः ॥ नार्थः प्रीत्या बाध्यः प्राधान्यादेव चार्थस्य ॥३५॥ इत्थं गम्य
विचारं कृत्वा श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ वात्स्यायनीयदृष्ट्या उक्ता इह हेतवो गमने ॥३६॥ यदि गौरवकामास्या अ
थवाधमवारणमदो युक्त्या ॥ गमनापराधिपि तथां तः प्रार्थितस्संगो यिन तेहा ॥३७॥ सहसा न तेन न च येप्सी
तिं साहेम निकारवसंकाशं ॥ अवमानज किंपुरुषाः सुलभा नारी प्रयत्नेन ॥३८॥ परिचारकप्रमुख
तः तदभावे पीठमर्दमुख्येभ्यः ॥ शौचाशौचे विद्याद्रागारागादि चेतस्य ॥३९॥ अस्य प्रीतिं रचयेद्दियस्

रैर्वैदासगायनाद्यैश्च॥ तेर्नृत्तसादिव्याजात्तद्गेहं प्रापयेयुस्तं॥४०॥ साच प्रीत्या कुतुकैरत्यद्भुतभोग्यव
स्तुदानैश्च॥ गोष्ठ्युपचाराभ्यामपि रंजनमेतस्य संतनुयात्॥४१॥ अथ परिहासप्रायाः करकलितो
६१ पायनैस्तथा रुचिराः॥ परिचारका अभीक्ष्णं प्रेष्यास्तस्मिन्परारक्ते॥४२॥ सहवागमनं कुर्याद्गेहे स्व=
यमस्य पीठमर्दैन॥ व्याजेन कारणानां गम्योपावर्तने विधयः॥४३॥ तांबूलानि च मालाः प्रीत्या गृहमा
गतस्य तस्येयं॥ आहरति सानुलेपनमथ गोष्ठीर्योजयेत्कुलया॥४४॥ सम्प्रणयं वसुदानं कुर्यात्परिवर्त्तनं
तथाभूषः॥ संयोगस्याकूतं स्वीयं परियोजयेद्वेषा॥४५॥ अतिपेशलोपचारैर्दानैः प्रीत्या तथा कथायोगैः॥
समसृष्टा गम्येन तु तद्व्रंजेन तत्परा ॥४६॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥
वैशिकनामाधिकृतौ प्रथमोध्यायो विनिर्णीतः॥४७॥ अथ कुरुते कुतुकेन तु तदपरमध्यायमादरा=
त्सार्धं॥ प्रत्यर्थिपार्थिवानां यस्य भयान्नार्धवाञ्छापि॥१॥ नायकयुक्त्या रचयेद्व्रजयितुं वृत्तमेकचारिण्याः॥
बहिरंतर्न कदाचित्सक्ता भूयादियत्नेन॥२॥ स्यान्मातर्यपि पत्नीकं कूरायामर्थलाभशीलायां॥ तदभावेन्य

त्रस्यान्नातिप्रीतिस्तयोर्गम्ये॥३॥ आनयति दुहितरं साबलतस्तत्र पित्रिनायिकातनुते॥ सततारति निर्वेदौ भीति
क्रीडेन चाना ज्ञा॥४॥ व्याधिकमप्यनीड्यं चक्षुरविषयं तथास्थिरत्वं च॥ व्याख्यापयेत तथाहेतौ छलतोस्य नो
येगः॥५॥ प्रेषयति चेटिकामथ तन्निर्माल्यादिकारणादेषा॥ कुर्याद विस्मयमियमुपचारे तस्य संगेषु॥६॥ स्या
दस्य चाधिशिष्या साधु चतुःषष्टियोगविद्यायां॥ एतत्कथितान्योगान्नातमक्तीनेव सेवेत॥७॥ रहसि चरत्तिं रच-
येत्तत्साम्येनेह साप्रयोगाणां॥ गुह्यादीनां गोपनमाख्यानं स्यान्मनोवृत्तेः॥८॥ नोपेक्षेत च शयने वृत्तपरिवर्त्ति सूते
सतोभिमुख्यं॥ गुह्यस्पर्शं कुर्यात्सुसे परिचुंबनादिं वा॥९॥ अन्यमनस्के दृष्टिः प्रासादे राजमार्गनिष्ठस्य॥ सूचं-
ज्ञानेनाशो व्रीडायाः साध्वसस्याध॥१०॥ तद्द्वेष्ये स्याद्द्वेषस्तत्प्रियमैत्री रतिस्तदीये स्वे॥ तन्मनसः शोकादौ कु
र्यात्स्वीयेमनस्येवं॥११॥ जिज्ञासापरयोषिति कोपस्वल्पो नखादिचिन्हे स्वे॥ अन्यः स्वहार्शंकारागस्यैवाप्र
काराश्च॥१२॥ स्वप्नामयदं मदकाले स्यादनुरागस्य चारु निर्वचनं॥ नायकगुणान्गृहीहास्तुति कालेवर्णी
येसततं॥१३॥ योजयति तस्य वाक्यं रम्योत्तरतोपदाचमत्कोसौ॥ कुर्यात्कथानुवृत्तिं रत्तं मुह्यासपत्नेन॥१४

निश्वासयति तभिन्ने स्खलिते व्यथ जृंभिते तथा पल्युः ॥ कुर्यादनीतीं वां छां जीवेत्साध्याः क्षुलादौ स्युः ॥१५॥
~~दक्षिस्तुल्ये~~ व्याधे स्यादपदेशो दौश्चित्ते स्याच्च दौहृदे प्येवं ॥ गुणतः परात्र कथनं निंदातस्तद्वदल्पेव ॥१६॥ दत्त
६२ स्तुल्ये दोषः स्मर्तव्यस्सर्वथा तथा स्वनया ॥ स्वकृते दोषे भीति स्तद्रचिते दर्शयेद्व्रीडां ॥१७॥ भूषानामग्रणीरा
जभये व्याधितस्तथा व्यसने ॥ कांतस्य संभ्रसक्ते भोजनहानि र्विलापश्च ॥१८॥ कांक्षति च देशमोक्षं नि=
ष्क्रमणमपि भूपते स्तथारुचिरं ॥ अकल्हं सफलहं स्वायुधि वैधुर्यला भाभ्यां ॥१९॥ अर्थागमे तदीये=
भिन्नाये संभृते वपुः प्रचये ॥ संभावितोपहारं दद्यादियमिष्टदेवस्य ॥२०॥ कुर्यान्नित्यमलं कृतिमपि तो व्यव=
हार आदरात्तद्वर्ज्यैः ॥ गीतदशा यातस्य च संकीर्तिर्गोत्रयोः कार्या ॥२१॥ ग्लान्यामुरसि ललाटे निजकरकमलं मृदु
प्रकुर्वीत ॥ निद्रालाभं रचयेत्सुखमुपलभ्य निस्त्रंकां ॥२२॥ तस्योत्संगे शयनं कुर्यादुपवेशनं स्मितास्येयं ॥ तस्मा
सुत्राकांतागमने चैवादियोगार्थं ॥२३॥ नेच्छेदायुरिहाधिकमेतस्माद्रहसि तार्थमज्ञानं ॥ ब्रूयाद्व्रतमुपवासं निव=
र्तयेत्स्वदोषेण ॥२४॥ अनिवृत्तौ सह कुर्यात्स्वयमपि तेनैहसोपवासादि ॥ शाक्यमिदं न ममेति प्रथयेत्त्वसृतेविवाये
तु ॥२५॥ वस्तु तदीयं पश्येदात्मीयादति विशेषते नित्यं ॥ तेन विना गोष्ठ्यादावगमनमप्याचरेन्नियता ॥२६॥=

निर्माल्यस्य च धारणमुच्छिष्टस्याशनं तथा [illegible] श्लाघा ॥ पूजीं कुर्यादस्य च कुलशीलादेः प्रयत्नेन ॥२७॥ गीता=
दिषु प्रयुक्तिस्तत्राभिज्ञो यदा न भवेत्स पुनः ॥ अभिगमनं च विरचयेदनपैश्येवा तत्प्रभृति ॥२८॥ जन्मांतरेपि
भूयादेष पतिर्मे मनोरथान्ब्रूयात् ॥ इत्थं तद्दिष्टभावानपि लीलादीनमातनुयात् ॥२९॥ तस्याभिगमे कुर्यान्नि
सविवादं सहैव मात्राद्यैः ॥ ते चेन्न यंति परतोमरणोपायस्तदा चिंत्यः ॥३०॥ प्रत्यायनं प्रणिधिर्दूतिग्रहणं स्व
यं स्वकीयं हि ॥ अर्थग्रहणे मात्रानैव विवादस्तया कार्यः ॥३१॥ शपथप्रदानविधिनागमने स्योपस्थितेस्सं=
तिष्ठेत् ॥ याने शुध्धिर्नियमः भूपाल्यागश्च मंगल्यं ॥३२॥ स्मरणमतीतानां स्याद्दिक्षणिकायामुपश्रुतो=
याने ॥ आगमने स्वं कुर्यात्तत्रत्योदेस्तदीयं हि ॥३३॥ स्वप्नेप्यस्तु तदीयः संगो मे कीर्तयेदिदं प्रकटं ॥ उद्वेगो नि
ष्टोपि च शांतिककर्माचरेन्नियता ॥३४॥ प्रत्यागमे मनोभवपूजा देवोपहारदानानि ॥ वायसपूजा च स्यादेतद्व
र्जनवेसंगे ॥३५॥ अनुकरणं कथयेदिह शातं प्रतिनीतिमार्गमाश्रित्य ॥ सम[illegible]म वृत्तिरर्थकारी निरपेक्षोर्थैः
निराशंसः ॥३६॥ एते शकाः कथिता अपि च निसृष्टार्थभाव उक्तोयः ॥ एतन्निदर्शनार्थं कथितं कथितं तु दत्ते

न॥३७॥ लोकादनुसरणीयोऽनुक्तोपायस्तथा वशीभावे॥ पुरुषप्रवृत्तेरपि किल नापरथाद्द्रव्यलाभस्य॥३८॥
सूक्ष्मत्वाददति लोभात्स्वाभाव्यादज्ञानतस्तथा चैव॥ दुर्ज्ञानं नारीणां मनस्विवशत्वं च जिज्ञासोः॥३९॥ रज्यंत्स्त्रिया-
६३
63
रमेयत्योरंजनकर्त्र्यस्तथाक्षमा स्यागे॥ सर्वार्थिकेष्वपि च दुर्ज्ञानास्ते नभामिन्यः॥४०॥ श्रीवीरभद्रप्रदत्तिना-
शास्त्रेऽस्मिन्बाभ्रव्यशासनानुसृते॥ वैशिकनान्यधिकरणे प्रथमादपरः कृतः स्सार्धः॥४१॥ अस्य तृतीयक्रम-
धुना सम्यगसौ कर्तुमुद्यमं कुरुते॥ कुरुतेऽन्यदरिव धूर्तीधात्रीभीतान विश्रामा॥१॥ वित्तं दानं द्विविधं स्वाभावि-
कमथ च यौक्तिकं शाच्या॥ संकल्पितमिह वाद्यं सोपायं स्यात्ततः परतः॥२॥ लभमानाधिकमाद्यं नान्यस्मै स्या-
दुपायशीलासा॥ इत्येके आचार्याः तदधिकतायेत दित्यन्ये॥३॥ तद्व्यवहारिषु कल्ये स्स्तु वस्तु ध्यायाभूषरगा-
दिकेतस्य॥ अर्पणानयने कार्ये विस्त्रंभार्थं प्रयत्नेन॥४॥ तत्पुरतस्तद्वित्तस्तुतिनिरता स्यात्तथा च भूषादौ॥ दत्ता-
मूल्यं प्रवृत्तं तद्दूतस्येव चादानं॥५॥ व्रतवृक्षारामाणां देवकुलानां तथा तडागादेः॥ उत्सवसंबंधी स्याद्व्यपदे-
शः प्रीतिदायस्य॥६॥ रक्षिणिरथवा चौरैर्मुष्टिर्वाच्या स्वकीयभूषादेः॥ तत्र निमित्ते कथयेदभिगमनं संत

मुद्दिश्य॥७॥ कथनं प्रणिधिमुखेन च योभूद्गमनेन तत्र तस्येहा॥ याचितमूषाग्रमूतेरज्ञातस्य व्ययस्याथ॥८॥=
एवंविधांतरेण च कथयेदर्थप्रनाशनं चतुरः॥ क्षणसंभ्रमं विदध्यात्तस्य हृते पश्च पश्चाक्षिप॥९॥ कुर्याद्व्ययेविवादं=
तत्संबंधे तदाजनन्यासौ॥ सुहृदां कार्ये गमनं युक्तो कार्ये समुच्छित्तिः॥१०॥ सतिचाभिहारहेतावेतैः पूर्वंसमाश्रिता
मुखः॥ अभिहारस्त्रीकार्यतेपूर्वंसर्वभावेन॥११॥ नायकहृते च कार्ये शिल्पिषु वैद्ये तथा महामात्रे॥ कार्यार्थं स्या
दुपहृतिरस्युपपत्तिः सुहृत्सुहृते॥१२॥ व्यसनोत्सवयोर्युक्ता कार्यं गेहेऽन्यदोहदोद्योगः॥ व्याधिः स्वेदविनाशो मि=
त्राणामत्र निर्दिष्टः॥१३॥ विक्रमकर्म चरेदथ सा भूषादेस्तथैकदेशस्य॥ नायकहृत्योद्देशाध्वंसीजो वादर्शनं तस्यै
॥१४॥ ग्रहणं प्रतिगणिकानां व्यतिकरतस्याद्विशिष्टभांडस्य॥ स्मरणं पूर्वोपहृतेरथ नित्यं कीर्तनं तस्य॥१५॥ प्र=
तिगणिकानां लाभातिशयं संश्रावयेत्तथा परतः॥ तासु च नायकनिकटे स्वापेक्षाल्लोभबाहुल्यं॥१६॥ भूतम=
भूतं वाय तत्कथयेच्चारुहासक्रीडा॥ मातुश्च प्रतिषेधः प्रकरस्तद्विच्छिन्नसंघाते॥१७॥ तस्याधिनामतिशय
स्यागे वाच्योऽतिसादराशयया॥ नैतद्व्रत्रीमिह्निव्यति कुर्यादिति बालकस्यैवं॥१८॥ इत्थमुपायाः कथिता=

६८ 65

अथाधिगमे च वीरभद्रेण॥ वात्स्यायनानुसारादधिगतकामार्थतत्त्वेन॥१९॥ प्रहृतिविकाराद्दुर्णीदास्यागतद
धिकदारभश्चैव॥ प्रतिलोमलोकसंगादन्यथाक्का चान्यकरणात्॥२०॥ आछेदाद्दूचितस्य च विस्मरणाद्धातथा
प्रतिज्ञाते॥ योजयति चान्यथा तत्संज्ञोक्तिः स्वीयपक्षेषु॥२१॥ अन्यत्रैचैव शेते कार्याण्यपदिश्य मित्रवर्गस्य॥ क
थयति परिजननिकटे पूर्वयुवतायाः कथां चात्र॥२२॥ इत्थं निर्गतरागं ज्ञात्वा प्रागेव नायकं सुतनुः॥ कुर्यात्सारद्रव्यं
स्वेहस्ते तस्य यत्नेन॥२३॥ तच्च गृहीतं द्रव्यं नोत्तमवर्णः प्रसह्य गृण्हीयात्॥ धर्मज्ञो व्यवहारं कुर्यात्सद्योविवा
देस्य॥२४॥ अल्पफलः क्लिश्यको निश्चितपूर्वोपकारकारीयः॥ कार्ये चिरस्तु यानन्नुतस्याः व्हीकैरूपालंभः
॥२५॥ निस्सारप्रतिपत्तिकृन्निस्सारणमाचरेत्कुलोपाया॥ तदनिष्टानि विरचयेदन्यावष्टंभतो ह्येषा॥२६॥ निर्भोगिः
परितुष्टेमूभ्यभिघातस्तथांघ्रिक्रमलेन॥ अज्ञातविषयकथनं तज्ज्ञाने विस्मयः कुत्सा॥२७॥ दर्पस्य प्रतिघातः
संरागस्सा तथाधिके तस्मात्॥ अनपेक्षणमप्युक्तं वाक्यच्छलसंग्रहश्चैव॥२८॥ हारोनर्मणि नर्मणि हासोव्य
पदेशालापरार्धस्य॥ तस्मिन्वदति कटाक्षैरीक्षणमिह परिजने प्रोक्तं॥२९॥ ताडनमपि च सहासं निंदाबाधः स

मानदोषाणां ॥ उद्वेगो रलह्रूसे सुरताद्रतिजघनगुप्तीच ॥ ३० ॥ नखदशनकर्मनिंदापरिरंभे स्यात्तथा पुनर्व्या-
वधिः ॥ गणगणानां स्तव्यं हंश्रांतेकार्यानुद्योगः ॥ ३१ ॥ हासो शक्तौ शक्तो स्तुतिविरहस्यात्तथाप्रयत्नेन ॥ सत्तो-
र्वैर्विन्यासः निद्रानिरतिस्तथाचैव ॥ ३२ ॥ उपलभ्यास्य च भाविं रचयेद्गमनं महाजनोद्देशात् ॥ अस्य क-
था विनिहस्य च गमयेद्दूत्या यान्यया कालं ॥ ३३ ॥ परिचर्यामनुकीर्तनमेतद्गमनं व्यलीकयोस्तद्वत् ॥ चेटिक-
यामथ नानिच मर्मकथायास्तदीयायाः ॥ ३४ ॥ परिवर्जयेच्च दर्शनमस्मिन्नभ्यागते तथा गेहे ॥ कुर्याद्याच-
न मंते मोक्षं च यत्नेन ॥ ३५ ॥ कल्पः परिग्रहे खलु दत्तक कथितोऽत्र सादरं ज्ञेयः ॥ इत्यनुरागविरागौ-
कार्यैः शास्त्रानुसारेण ॥ ३६ ॥ गम्यः परीक्ष्य कार्यैः कृत्वा बहुधानुरंजनं रचयेत् ॥ अर्थादानमथः किल वैशिक-
मंते तथा मोक्षः ॥ ३७ ॥ नात्यर्थं सहगम्यैः कल्पेनानेन संगता भावृत्ति ॥ अर्थाहरणं कुरुते स्विच्छा वेश्यामन-
स्यस्य ॥ ३८ ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुस्मृते ॥ वैशिकनाम्न्यधिकरणो प्रथितोऽध्याय-
स्तृतीयोसौ ॥ ३९ ॥ ॥ अथ यत्तते ध्याये सो षष्ठ चतुर्थे तिकृष्टपदुभावः ॥ यस्यास्तातिवधूटी लक्षक दृष्टप्रिये-
वास्ति ॥ १ ॥ निस्त्वं कृत्वा प्रहृते सकुंचेदिच्छतीह सा प्रगुणा ॥ पूर्वं संगति भाजीसंधिं कुर्यात्प्रयत्नेन ॥ २ ॥ अवसि

निस्सारतया त्यक्तो यदि वा स्याद्यः कदर्यलाभेन ॥ परयासंधाने सौ भवति नयोग्यस्तथा ह्यायाः ॥१॥

तत्कार्यं च स्यादनुरागी वित्ततस्तथाभ्यधिकः ॥ संधेर्हः स्यादस्या स्यादेवं कार्यलाभो स्याः ॥३॥ स्वयमपसृत्य य
परत्रस्थितिमानयुनिर्मितस्य कापसृतिः ॥ एवं स्खलद्द्वयेपि स्वयमपसासरीभवेदाद्यः ॥४॥ निष्कासिता
पसारी स्खलयुगले स्यात्तथा द्वितीयोसौ ॥ स्वयमपसारीपूर्वं निष्कासितनिस्सरो ग्रेन्यः ॥५॥ स्वयमपसृ=
८५ त्यपरत्रस्थितिमानुक्तस्तथा चतुर्थोसौ ॥ निस्सारितापसारीयुगले सेव स्थितोन्यस्यात् ॥६॥ संतक्याए ते
स्युः कार्यवशाच्चेत्तुनः प्रविष्टाः स्युः ॥ तत्राद्यो संधेयो गुणनिरपेक्षोद्दयो र्द्वेयः ॥७॥ स्थिरमतिशालिनि सं
65 धिं धनलाभाय द्वितीयके कुर्यात् ॥ समयान्यादरतोये निस्सरणादर्थदो भूयात् ॥८॥ आदावधिकप्रदत्तां प्रति
संधाय स्या तृतीयके संधिः ॥ स्वयमापसृत्य स्थिमात्र तर्कयितव्यश्चतुर्थ स्यात् ॥१०॥ तत्र विशेषादशौदृष्ट्या
स षतारसोरागात् ॥ बहुदास्यति बहुविधमिह तर्केष्वेव स्मृतः प्रथमः ॥११॥ दृष्ट्वा तस्यो दोषा गुणाबा
ल्यं विलोक्यमप्येवः ॥ गुणदर्शी च सुदास्यति तर्केष्वेव द्वितीयस्स्यात् ॥१२॥ बालोनेक दृगयमिह रज=
नीरागोभिसंधिमुख्योसौ ॥ यत्किंचिकारी वाज्ञा ह्येवं संध्यां सेधी वा ॥१३॥ निस्सारितस्वयंयः परतोय

स्स्या स्वयं तथा निसृतः ॥ तर्कयितव्यः नोपिहितर्कास्तत्र प्रदरयंते ॥१४॥ अनुरागादागतस्य हि बहुदास्य
ति मद्गुणैः स्फुरं द्वेषः ॥ भावितहृदयोन्यस्यां रमते मय्याविकांतायां ॥ ॥१५॥ निष्कासितो मयायं पूर्वमपां
गैन लांव्ययितामां ॥ निर्यातयितुं पततं साहसवैरानुबंधं च ॥१६॥ अभियोगादा[illegible]हृतमिह च सुधावि
श्वास्य साथ सौ नेतुं ॥ निर्वेष्टुं वापतते भेदे वा वर्तमानेन ॥१७॥ एते विहसंधेयो यस्याकल्याणरू स्वः
यं बुध्या ॥ कर्ताऽकल्याणस्य तु संधेयो नैव वामाभिः ॥१८॥ आनेयएषपत्नीयेन्यत्र स्यास्स्वयं तथास्थि
तिमान् ॥ निष्कासितो मयासौ पूर्वमलीकार्थतां प्रासः ॥१९॥ अन्यां प्रायोयत्तादानेयो सौ मया धुनेत्ये
हं ॥ भेदं यास्यत्येष हि संभाषणमात्वमत्तो हि ॥२०॥ दर्शविघातं यदि वा कुर्यामेतस्य वर्तमानस्य ॥ अ
र्थागमकालोस्य हि जातास्च्छानेऽस्य संवृध्यिः ॥२१॥ लब्ध्वा वा रक्षायं दारवियुक्तस्तथा स्वतंत्रश्च ॥
अन्येन प्रतिबध्यः पित्रा भ्रात्रा वियुक्तो वा ॥२२॥ संधिं ददाद्यमुना नायकमन्यं धनैर्युतं बहुभिः ॥
अन्योपायैस्त्व शं स्ववशे संप्राप्ययिष्यामि ॥२३॥ मानक्षतिर्ययामेतस्या मेनं विकारयिष्यामि ॥=

एतन्मित्रानुगतामनुनायामेदयिष्यामि॥२४॥यदिवाचलचित्तशाल्लाघवमेनंसमानयिष्यामि॥=
अभिसंधायइत्साद्याअानयनेतस्यमंतव्याः॥२५॥दौश्शील्यंतन्मातुःकथयेयुस्तस्यपीठमर्दाद्याः॥
६८ निष्कासनस्यहेतुंपूर्ववृत्तरागोपिच॥२६॥विवशानिष्कामापिचतत्कृत्यावर्तमानसंसर्गं॥इतिचवदेयुःकु
रुतेकुशलासंधानमोधातुं॥२७॥तस्यास्साभिज्ञानैरेनंप्रत्याशयेयुरनुरागैः॥रचितोपकारयुक्तोचावि
66 ज्ञानंभवेदत्र॥२८॥इत्थंनिर्णीताइहसुकरोपायाविशीर्णसंधाने॥चिह्नाभिघातशीर्णप्रतिभटदारोपग=
तिना॥२९॥पूर्वोपूर्वविधिकःश्रेयान्विज्ञातशीलरागत्वात्॥भवतिहससूपचारोयस्मादित्याहुराचार्याः
॥३०॥दुष्करसंधिःपूर्वोनिर्धनइतिनार्थदस्तथातादृक्॥अन्यादृशस्तुर[illegible]कोभवतिसुखेनेतिकेप्या
हुः॥३१॥पुरुषप्रकृतिस्तंत्रंरागारागोप्रतीतिकेप्याहुः॥तेषामुक्तंचप्रतिपूर्वापरज्ञानमालंस्यात्॥३२॥
गम्यदन्याभियाअन्येभ्योवाभवेत्तथागम्या॥अभिधातस्थितिशालिनिसंधानेनेतिसिध्धान्तः॥३३
संसर्गादन्यस्यहिभीतोनैवेक्षतेव्यलीकानि॥दूतांतरानुयातेनुयाकुशलोयस्यात्तथापुरुषः॥३४

संसृष्टा यदि तेन स्याद्देयाचारुवारवामाक्षी॥ संसृष्टः पूर्वं किल कालैरिह वंचनीयस्यात्॥३५॥ अतिसक्तः पुरु=
षो यदि भयतो बहुदेयदानशीलस्यात्॥ स्तुतिरत्रासक्ते स्यात्सासक्ते कार्यस्तथाभिभवः॥३६॥ एवं वमानाहानिः सक्तं
नैव त्यजेत्तथा चैव॥ यदि शक्तश्च वशी स्यात्तस्योत्थं प्राप्नुयादन्यं॥३७॥ अर्थमुपादाय स्मासक्तस्यैवानुरंजनं=
कुर्यात्तु॥ आयतिदृष्टिरिहादौ तद्वत्शीलाचलात्ले च॥३८॥ सौहार्दं च विरचये संधानं सा विशीर्णपुंसो हि॥ इत्थं रचि
तो यत्नाद्विधिरिह शीर्णस्य संधाने॥३९॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ वैशिकनाम्न्यप्य
धिकरणे सार्थो रचितश्चतुर्थोसौ॥४०॥ वेश्याधिकरणं पंचममध्यायं साधुसार्थकीकृत्य॥ वात्स्यायनानुरागा=
द्यतते श्रीवीरभद्रोसौ॥१॥ बाहुल्ये गम्यानां बहुधनलाभे तथा तेभ्यः स्यात्॥ नैकस्मिंत स्यात् रुचिरुचितार्थी
सद्रुचिश्चेत्स्यात्॥२॥ देशं कालं च स्थितिमत गुणगणमात्मन्यवेक्ष्य सौभाग्यं॥ अन्याभ्योतिशयादिव रात्रौ=
सैवर्तयेद्दर्पं॥३॥ गम्ये दूताः प्रेष्यास्तत्प्रति बध्वास्तथा स्वयं प्रेष्याः॥ एकत्रापि च गच्छेल्लाभातिशये विहा
यान्या॥४॥ कल्प्यान्परिग्रहोत्थयनुकुर्याद्दथयोगपद्येतु॥ उभयोर्लाभे तुल्ये विनिगमनं वांछितद्रव्ये॥५॥

इत्येके आच्चार्या भवति हि रण्यं विशिष्टमन्येभ्यः ॥ वात्स्यायन इति कथयति तन्मूलं सर्वमूलत्वं ॥६॥ अप्र
त्यादेयतया यदि च भवेन्न चैव सा जात्यं ॥ तत्र विशेषो ज्ञेयो व्यक्तिकृतस्वर्णरूप्यादौ ॥७॥ यदि च न तत्र विशेषो
७६ जातिकृतो व्यक्तिसंभवो वापि ॥ मित्रालिपातिगुणतस्तत्र विशेषोथवा प्रीतेः ॥८॥ भवति विशिष्टो रागी स्यागि-
न इति केचिदाहुराचार्याः ॥ लुब्धो रागी त्यजति हि न तु दाता निर्ममो द्रव्ये ॥९॥ तस्मान्नैष विशेषो वात्स्यायनसंम
67 तस्ततो ज्ञेयः ॥ अथ नाध्वनि नि विशेषो मत इह सर्वस्य संमत्या ॥१०॥ त्यागिप्रयोजनकृतोः श्रेयानयनो मते तु
केषांचित् ॥ एतस्य तु नयतो सौकृतकृत्यस्तावता भूयान् ॥११॥ त्यागीति पूर्वदानं नैव विचारेषु निर्ममः स्मरति ॥
आत्ययिके तु कृतः खलु तत्र विशेषो मुनेरस्य ॥१२॥ त्यागी श्रेयान्पतितः कैश्चिद्विबुधैः कृतज्ञतो लोके ॥ तत्र त्या
गी दृष्टादोषं पूर्वश्रमादर्शी ॥१३॥ स्मरति तु पूर्वविरचितं यः स्यात्कृतविज्ञतापरिख्याताः ॥ आयतितोत्र विशेष-
स्तस्माद्वात्स्यायनः प्राह ॥१४॥ अर्थागमस्तु मुख्यो मित्रोक्तेरेव नैव केषांचित् ॥ अर्थागमस्तु सुलभो नोनु
मितं केनैवैताश ॥१५॥ अनिपातिनो विशेषं तत्र च वात्स्यायनो मुनिः प्राह ॥ अनुनीय मित्रमत्र चलाद्गिहा

र्थस्तु संग्राह्यः ॥१६॥ अर्थिगमो न मुख्योऽनर्थप्रतिघाततो मुनेरिष्टः ॥ अर्थः परिमितभावो तादृगनर्थस्त्वसद्व्या
पि ॥१७॥ ज्ञेयस्तत्र विशेषो गुरुलाघवतस्तथा द्वयोरनयोः ॥ संज्ञायनिश्चययोः तेन विशेषः परिच्छिन्नः ॥१८॥ देव
कुलारामादेः करणं दानं तथा परद्वारा ॥ लघ्व्ययपसहिष्णुपुरतो वस्वादानं च धर्मार्थ ॥१९॥ उत्तमगणिकानमि
लाभातिशयो यमादराक्कथितः ॥ रूपाजीवानामथ लाभातिशयं प्रवक्ष्यामः ॥२०॥ सर्वांगालंकारः करणं रुचिरं त
था गृहप्रभृतेः ॥ भांडैर्बहुलैर्द्रव्यैस्तद्वत् परिचारकैश्चैव ॥२१॥ उज्ज्वलपरिच्छदं हंगे हे व्यथवत्कि कुंभदासीनां ॥ निर्म
शुक्लं वासो योगस्सौगंधिकाद्येन ॥२२॥ अत्र मपक्षुधमुक्तं स्वल्पस्वर्गोत्रभूषणोपचयः ॥ इत्थं लाभातिशयोः
ज्ञातव्यस्सर्ववेश्यानां ॥२३॥ लाभानैव तु नियतावेवम्याद्देशकालरागादेः ॥ कासामपीह तासां वास्थापनः
भाविते नैतत् ॥२४॥ अत्रवरणार्थसक्तं चाप्यन्यतस्तथाहर्तुं ॥ हर्तुं लाभं तस्याः स्वस्छलहृध्यादिकर्तुं वा ॥२
हर्तुमनर्थं स्वस्य च सक्तस्यान्यस्य चापि दोषार्थं ॥ उपकारास्मृतिशीलापदिवावैरं समाश्रित्य ॥२५॥ इत्थं स
मंगलबुध्यिर्धनमल्पं साधु सोरिकुर्यात् ॥ न धनं गृह्णीयादर्पितेनानर्थप्रतीघाते ॥२६॥ यद्येकेन मन्यनिरत

स्यामहमेववाव्रजेत्परतः॥धननाशोऽस्यभवेद्वापित्रादिर्वासमागच्छेत्॥२८॥भवितास्वछानभ्रंशः चलचित्तस्या
स्यचिंतयिहैवं॥गृह्णीयाद्धृरितंवसुवस्त्रादानैकनिष्ठासा॥२९॥वृद्धाधिकेगतधरायेयेवाराजादिवश्यसर्वा
र्थाः॥दूरादेवविसर्ज्यास्तत्संगेक्वापतिस्त्वासां॥३०॥अर्थानर्थौधियांगमनागमनप्रयुक्तमर्थादौ॥बहुदानंस्वः
ल्पेपिचैसप्रेम्णां॥तान्यथागच्छेच्च॥३१॥श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽस्मिन्बाणशासनानुसृते॥वैशिकनाम्न्य
धिकरणेसार्थोभूद्वैचैसप्तमोध्यायः॥३२॥षष्ठाधिकरणषष्ठंकर्तुंसमुद्यमंकुरुते॥श्रीवीरभद्रसुकृतीबुग
रिष्ठोविशिष्टेषु॥१॥अनुबध्नंत्यप्यर्थान्त्राचरिताःक्वाप्यनर्थसंदर्शं॥निपुणैरनुसंधेयाअनुबंधास्संशयास्ते
षां॥२॥दौर्बल्यात्तेबुध्येरतिरागात्ताद्दशांतथामानात्॥अतिदंभाद्लिहर्षाद्दार्जयतस्त्वंततश्चविश्वासा
त्॥३॥अतिशोषाद्दतिशायितात्तथाप्रसादान्मदेऽद्भवाश्चैव॥साहसतोदैवादपिभवतियदस्वावशोऽन
र्थः॥४॥तेषांफलंनिशामयनिष्फलतास्याकृतव्ययस्यापि॥पातनकेशानच्छेदौस्याद्वैकल्यंतथांगः
स्य॥५॥आयतिभंगोऽधस्यचभवतिनिवृत्तिर्भविष्यतस्तद्वत्॥आर्तस्यचनिस्सरणंपारुष्यंगम्य
नाशश्च॥६॥आदितएवनिवृत्तिःकर्तव्यैषामनर्थजातानां॥एवंविविच्यबोधादुचितापेक्षार्धभूयि

ष्टे ॥७॥ अर्थो विमर्दः कामः कथितो सावधर्यवर्गभेदस्तु ॥ द्विधा धर्मानथानाहुरनर्थस्य भेदं स्तु ॥८॥ एकस्मि-
न्क्रियमाणे स्यादनुबंधः परस्य सिध्धिस्तु ॥ संदिग्धे फललाभे स्यादथवा नेति संदेहः ॥९॥ शुध्यस्संकीर्णः ख
लु भूपादेबोधवैव जातस्यात् ॥ एकस्मिन् क्रियमाणे सुगमोत्पत्तौ द्विधा योगाः ॥१०॥ उत्पत्तौ तु समं ताछ्रास्त्रे-
योगस्समं ततः कथितः ॥ एवामुदाहृतिः खलु कार्या ग्रंथक्रमेणैव ॥११॥ अर्थत्रिवर्गउक्तस्तद्विपरीतो भ
वेदनर्थस्तु ॥ यस्य शुभस्य प्राप्तौ ग्रहणीयत्वं धनाप्राप्तिः ॥१२॥ प्रार्थनमन्येषां स्यात्रन्नाम   यागमाय
तितद्व ॥ कामागमानुसारा कथितोर्थार्थाबंधो सौ ॥१३॥ यत्र च केवललाभः स्यादर्थस्याभिगमनतस्मा
त्र ॥ अर्थोगतानुबंधः सोयं कथितो विचारेण ॥१४॥ अन्यार्थग्रहणे खलु लीलापत्नोः परिक्षयो यत्र ॥
आतस्याथ विनिसृतिरभिगमनं लोकनिंद्यादेः ॥१५॥ अपतिमंगच्छद्वेषोनर्थोनर्थाच बंधवद्वकथितः ॥
स्वेनं व्यपेतगमने फलदेनर्थोर्थसंबंधः ॥१६॥ स्वेन व्ययेन गमनेऽफलदे नर्थोर्थसंगसंहीनः ॥ स्वेन
व्ययेन गमनेऽफलदेनर्थेसस्वेन संबंधः ॥१७॥ एवमिहार्थयोगो ज्ञेयः कामेन चैव धर्मेण ॥ काम

६९
69

स्यकामयोगः धर्मस्यापिध्यमा ज्ञेयाः ॥१८॥ परितोषितोपि द्व्याद्य दिवानेत्यर्थसंशयः कथितः ॥ अर्थं
परित्यजंस्त्वाधर्मे सोमे धर्मसंदेहः ॥१९॥ अर्थमभीष्टं दृष्ट्वा क्षुद्रे कामस्यकामसंदेहः ॥ क्षुद्रोनर्थं कुपीप्य
विवानेत्यत्र संदेहः ॥२०॥ सक्तोसौ पंचरूमायां तेनात्रपातकोत्पत्तिः ॥ भूयादथवानेतिहि सं देहस्या
दधर्मस्य ॥२१॥ रागाविवक्षयार्थं दृष्ट्वा दूषो तु संशयो द्वेषे ॥ इति कथितास्संदेहाः शुद्धाः कामानुसारेण
॥२२॥ अथ संकीर्णविशेषान् संदेहे त्रप्रकाशितान्ब्रूमः ॥ अर्थोनर्थो वा वास्यादित्यादिस्संशयस्तादृक् ॥२३॥
अर्थः पराभिगमने संहर्षश्शोकयलेत थासक्तान् ॥ यत्रासौ कथितोर्थो विज्ञैरुभयत्र निश्चित्य ॥२४॥ स्वेनक
पेन गमनं भरतस्सक्ताच्च वित्तनाशः स्यात् ॥ एष उभयतो नर्थः कथितः शास्त्रानुसारेण ॥२५॥ परतस्स-
क्ताच्चैवं यदि भूयादर्थलाभसंदेहः ॥ एष उभयतः कथितः संदेहोर्थे विचारेण ॥२६॥ व्ययवति पराभिगम
ने जातविरोधस्तथा पुमान्पूर्वः ॥ को वा स्यादपकारी नवेति संदेह एकस्तु ॥२७॥ सक्तोपि स्वप्रकृतिं प्रत्यादा
स्यति नवेति वाच्यस्यात् ॥ एषोनर्थ उभयतः संदेहश्शास्त्रदृष्ट्या स्यात् ॥२८॥ निजदासिकैरूरूयतो यो
गा एवं पुरा विनिर्णीताः ॥ अथ बाभ्रवीयदृष्ट्या योगानुभयग वक्ष्यामः ॥२९॥ अभिगमने परतोर्थः स

कानर्थस्तु संगमानुदये ॥ अर्थउभयतः कथितः प्रथितोसौ कामशास्त्रेषु ॥३०॥ अभिगमेनेव्ययभू
मानभिगमनेनर्थसंक्रमश्च महान् ॥ एवमुभयतोनर्थः कथितः प्रथितश्च तत्रैव ॥३१॥ अभिगमनानभि
गमनेयत्रस्त्रीकृत्यपूर्वतः परतः ॥ स्यादर्थसंशीतिः स्यादुभयत्रनात्रसंदेहः ॥३२॥ प्रसादादास्यतिपूर्वं परग
मनेवातथानवेत्येवं ॥ परतोगमनेनर्थसंदेहात्तोदशोनर्थी ॥३३॥ प्रचुरानर्थः परतः परतस्यादर्थसंशयः
प्रभवः ॥ अर्थः परतोनर्थः संदिग्धस्यात्तथापरतः ॥३४॥ परतोनर्थः प्रचुरः परतोनर्थस्यसंशयः प्रचु
रः ॥ परतोनर्थः प्रचुरस्स्यात्परतोर्थस्याथसंदेहः ॥३५॥ संदेहः क्वचिदर्थेक्वापितथानर्थसंशयोभवति
इत्येवंकथिताष्षड्योगाः सांकर्यतोमुनिना ॥३६॥ रीत्यानयैवकामेतद्वार्थेमेवचारुजानीयात् ॥ योगानु
भयत्रासौपरिशीलितकामशास्त्रार्थः ॥३७॥ एतेषुयत्रभूयान्स्यार्थोनर्थस्यवाधिकाहानिः ॥ तत्रविमृ
श्यनहार्येः कुर्यादेवांप्रयोगंहि ॥३८॥ संभूयचयामेकागच्छेत्सेषापरिग्रहोगोष्ठ्या ॥ ताचैषांसानंदंकुर्याद
र्थः क्वचित्संगे ॥३९॥ सुवसंतादिषुपूर्णोयोऽमुंकुर्यान्मनोरथंमेघ ॥ तांयास्यतिमुक्तिंमात्रादेःकारयेदेनां

७०
॥८०॥ संहर्षमथ च जातिं गमनं कार्याणि रक्षयेत्तेषां॥ यासं मथितस्तेषां भवति हि गोष्ठी वशीभावं॥८१॥ एक-
त्रार्थमनर्थस्सर्वत्रस्यात्प्राधान्यथा भावः॥ अथ वानर्थः परितो धयतोर्थस्यादधार्थेन॥८२॥ एवं यो ज्या अ-
र्थेऽनर्थे संशीतयोः यथापूर्वं॥ एवं कीर्त्यहं धर्मे कामे च सर्वतो योगः॥८३॥ वात्स्यायनस्य चरितं परिशीलय
तां प्रयत्नजातेन॥ श्रीवीरभद्रकृतिना कथिता अर्थानुबंधानाः॥८४॥ परिचारका च कुलटा स्वैरिण्यथ-
कुंभदासिका च नटी रूपाजीवा गणिका शिल्पकृदाद्यां कितो वेश्याः॥८५॥ सर्वासां तु सहायागम्यावा
स्यार्जितानुरूप्येण॥ अनुरंजनादिरुक्तोपश्चानर्थानुबंधांतः॥८६॥ धत्यर्थास्तु पुंसां सोऽयेन च नार्थस्तथा
चरत्यर्थाः॥ रागस्यार्थप्राधान्याद्योषियोगस्ततः कथितः॥८७॥ नार्यो नागरिका अपि तद्बुद्धिहार्थेन ताश्च
लोकेन॥ रागः पूर्वं कथितो वेश्यायोगस्तु तत्सरतः॥८८॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानु
सृते॥ वैशिकनाम्न्यधिकरणे षष्ठोऽध्यायः कृतः स्सांगः॥८९॥ ॥ऐपनिषदिकं सप्तममधिकरणं कामशा-
स्त्रसर्वस्वं॥ व्याख्याति विश्वविदितो विमलयशा वीरभद्राख्यः॥१॥ अत्राध्यायं द्वितयं सुभगंकरणं

तथावशीकरणं॥ योगाढ्याः कथिताः प्रथमाध्याये तदीये तु॥२॥ क्षतरागस्यानयनं द्वध्यो विधयो विच
त्रयोगाश्च॥ ऐपनिषदि द्वितीये अर्थविश्लेषणेनोक्तः॥३॥ अध्यायार्थविभागं स्वबुध्यं वीरभद्रभूपालः॥
ऐपनिषदिकप्रथमं प्रथितार्थं यत्नतः कुरुते॥४॥ व्याख्यातं स्मरसूत्रं विटिभिर्यो तैस्तथाप्यमी प्रेतानू॥
अप्रानुवन्नि हार्थानौपनिषदिके यतो भूयात्॥५॥ त्यागगुणो वयसा सहरूपं सुभगंकरं स्मृतं शास्त्रे॥ एतत्स
हजं प्रोक्तं प्रत्येकं कामशास्त्रेषु॥६॥ तालीसकुष्ठतगरैः सुभगंकरणं हि लेपनं भवति॥ एतैरेव सुपिष्टैर्वर्ति
लिप्ता क्षतैन॥७॥ साधितमंजनमुक्तं सुभगंकरणं द्वितीयमत्रैव॥ उत्पलपत्रकुरंटैः सारिवया चाथ श्रो
धघ्या॥८॥ सहदेवया च सिध्धं तैलं तादृग्विधः स्मृतोऽभ्यंगः॥ मालाश्च तेन मुक्ताः सुभगत्वं प्रापयंत्याशु
॥९॥ पद्मोत्पलमथ शोषितमिह युक्तं नागकेसरैस्त्रशुष्कैः॥ चूर्णं मधुघृतयोगाद्वलीदं तादृशं भवति॥१०॥
तानि च गरतमालैस्तालीसैश्च वचारुयुक्तानि॥ अनुलिप्य हेमघटितकमक्षितरक्षोमयूरस्य॥११॥
दक्षिणहस्ते घृतमिह सुभगंकरणं परं मतं लोके॥ विद्यातं त्राविद्यायोगादिह यौवने रुचिरां॥१२॥ मासं सं

७१
वत्सरमथ परतस्तं धारयेदिमामुचितं ॥ मत्वाबाल्यमथतां लालसभूतेषुगम्येषु ॥ १३ ॥ योस्यास्तं हर्षादिह ब-
हुवसु दद्यात्तदीयतां तस्याः ॥ कुर्यादितीह कथितः सौभाग्ये वर्धनोपायः ॥ १४ ॥ गणिकायौवनदर्पाद्दुहितुः
शीलादिचारुनं वीक्ष्य ॥ एतध्यनेन देयां कथयन्नास्खापयेद्वं ॥ १५ ॥ सा खलु मातुरविदिता नागरिकाणां
सुतैर्महाधनिभिः ॥ प्रीत्यतिशयं विदध्याद्दृष्टिर्गांधर्वशालादौ ॥ १६ ॥ तावद्दातुस्तस्य तु सा पाणिं ग्राहयेत्त
तस्तस्याः ॥ ब्रूयात्तावदन्यमेस्त्रीयेवस्वप्यतः ॥ १७ ॥ प्रच्छन्नं वा तैस्सह संयोगं स्वयमजानती भूत्वा ॥ स्व
पित्राधज्ञाद्याधर्मस्येषु प्रकाशनं कुर्यात् ॥ १८ ॥ मोचितकन्याभावां मनसिजसूत्रग्रहात्तथा कुशलां ॥ अ
भ्यासिके च योगे निपुणां कन्यां स्वकीयेषु ॥ १९ ॥ सख्यावादास्या वा सुभगामेनामवासुजं स्येताः ॥ इत्युप
चाराः कथिताः केचिच्छास्त्रानुसारेण ॥ २० ॥ पाणिग्रहणविधातुर्वेश्याकन्यास्तु वत्सरं वश्याः ॥ पूर्ध्वं तस्मा
स्माकाल्ला कथितः किल कामचारोस्याः ॥ २१ ॥ तस्मिन्नप्यथ काले यस्यां राजां वसोहि साक्षेपः ॥ तस्या
मन्यानूहिन्ना यायादिस्येवश्यास्वार्थः ॥ २२ ॥ इति वेश्यापाणिग्रहमाहत्स सौभाग्यवर्धनं वीरः ॥ एतेन व्या

ख्याता कन्यारंगोपजीवस्य ॥२३॥ उपकुर्याद्देवां यः सातिशयं चारु तौर्यकत्रितये ॥ तस्मै दद्यादेनां यस्स्याद्रंगो
पजीवी तु ॥२४॥ सुभगंकरणान्येवं पाणिग्रहणानि पण्यकन्यानां ॥ उक्ता राजकुमारः संप्रति यतते वशीभावे ॥२५
कनकणमरिचानां माक्षिकमिश्रेण चानुपूर्व्येण ॥ लिप्तध्वजस्य पुंसः संसर्गस्याद्वशीकरणं ॥२६॥ नातोद्रां
तदलानि हि मृतनिर्माल्यं कलापिना मस्थि ॥ संचूर्णितमव चूर्णेन विधिना नारी वशीकरणं ॥२७॥ मंडलकर्या
श्चूर्णं मधुसक्तं स्वयं प्रमीतायाः ॥ स्नानादि ह सामलकं कथितं परमं वशीकरणं ॥२८॥ वज्रस्नुह्याः खंडेद्दहा
खलु चारुगंडकस्याथ ॥ चूर्णैर्गंधकशिलयोरभ्यक्तं सप्तकृहस्तु ॥२९॥ संशोष्य चूर्णयित्वा मधुना लिप्तध्व
जस्य संयोगः ॥ विक्लोसौ सत्या अपि शास्त्रे परमो वशीकारः ॥३०॥ द्दहैते च च धूमं रात्रौ तध्योम संगसछन्नं ॥
सौवर्णं चंद्रमसं दर्शयति लिंगति स्फुटं शास्त्रे ॥३१॥ वानरपुरीषमिश्रैरतेयैमिव किरेदसौ कन्यां ॥ नान्यस्तामि
हलभते यद्दत्स्वातेनापि संयुक्तः ॥३२॥ खंडान्यथ च वचायाः लिप्तान्यात्रोप्द वैः कुसुमैल्लैः ॥ उक्तौर्यसिंश
पायाः स्कंधे संस्थापयेद्धतं ॥३३॥ उक्तौर्यपंचदक्षं तनुशाकलानीह खदिरसारस्य ॥ स्वकापुंते पामा सो

७२
72

आचक्षतेनुलेपनमेतत्खलु देवकाह्वनाम्नेह ॥ एष च परमः प्रोक्तः शास्त्र उपायो वशीकरणे ॥३४॥ उत्कीर्य
पंचदृक्षं तनुशकालानीह खदिरसारस्य ॥ स्थाप्यं तेषामास्याद ये लद्धमांजिस्युः ॥३५॥ अनुलेपन
मिदमुक्तं शास्त्रे गंधर्वकांतनाम्नेह ॥ आचक्षते च परमं वशीकरणं कामशास्त्रज्ञाः ॥३६॥ सहकारतैलमि-
श्राः तगरविमिश्राः प्रियंगवश्चैव ॥ उत्कीर्य नागकेसरमयनविनिहतास्ततोपहेताः ॥३७॥ अनुलेपनम
मिदमुक्तं च वशीकरणं नागकांतनाम्नेह ॥ समशैलांजनसहितं पुण्यं वशादं च चक्षुष्यं ॥३८॥ उष्ट्रस्यास्थि
रसेन च भावितद्गंधं हि भृंगराजस्य ॥ उष्ट्रारव्यांजनिकास्यां मृतगेहस्थ्याद सौदृष्टं ॥३९॥ एतन्नहारव्यांत
मासश्येनोरगाशिनामस्थ्नां ॥ अंजनमिध्ध्मुदीरितमिदमिह वशादं वीरभद्रेण ॥४०॥ यानं सशर्करस्य
च वस्तोरगसिध्ध्मु स्य ॥ उक्तो वृषहयोगो वात्स्यायनकामशास्त्रेषु ॥४१॥ क्षीरेण च सहपानमवलि
विदार्यास्तथात्मगुप्तायाः ॥ लादकूक्षीरिकया सहपानं क्षीरस्य चैतादृक् ॥४२॥ पयसा शर्करेण हि शृं
गाटककसेरुचारुमधुकानि ॥ पिष्टानि साधुरुहासहितानि क्षीरकाकोल्प ॥४३॥ मंदानिलेन पक्काघृ

तमधेयावदर्थभोजेस्य॥ भवति समर्थः पुरुषोऽनंताभिः स्त्रीभिरां संगे॥४४॥ अंडरसैश्चटकानां निःसु
षतिलमाषवर्त्तनं विधायेह॥ गोधूममाषचूर्णं निजगुलायाः फलेचैव॥४५॥ शृंगाटकंकसेरूक्षीरेणाज्ये
नचेदमर्धितया॥ पायसमेतैः पक्वं भुंक्ताऽऽश्ववद्द्रवेत् स्त्रीषु॥४६॥ क्षीरेणैव विदार्याः मोरध्वार्थोपि पाल
बीजानां॥ पानेस्त्रीषु बहुविधं पुरुषस्सामर्थ्यमाप्नोति॥४७॥ निजगुलयाविदार्याशर्करया चाथसर्पि
षामधुना॥ गोधूमचूर्णरचितां भुक्ता स्यात्सोव्हिकांशस्तः॥४८॥ चरकरसैस्संसिध्यातंतंडुलतः पाय
सं विनिर्वर्त्य॥ मधुनाज्येन च भुक्तं सूते संभोगसामर्थ्यं॥४९॥ मध्वाज्यशर्कराणां मधुकस्याथद्विकं
द्विकं हि फलं॥ कर्षेणामधुरसायाः पयसः प्रस्थेन चैवेह॥५०॥ अमृतमिदं हि षडंगं मेध्यं वृष्यं प्रयुक्त
मायुष्यं॥ पुंकरसंचनिगदितं वात्स्यायनवीरभद्राभ्यां॥५१॥ छागघृतं गोक्षीरं कल्कं मधुकस्य चैव वि
प्पल्याः॥ पक्वं सहचकषायैर्गुद्वाभीरुश्वदंष्ट्राणां॥५२॥ पुष्पारंभे प्राशनमन्वहमेतस्य वृष्यमा
युष्यं॥ मेध्ययुक्तरसं नु कथितं श्रीवीरभद्रेण॥५३॥ श्चुराश्रीपर्णीफलमथ च समीरुः तथाश्व
दंष्ट्रारव्यां॥ आप्रवृत्तिनीउपक्वाकथितो नीरश्चतुर्भागः॥५४॥ पुष्पारंभणमस्यप्राशनमुक्तं दिने

७३ 73

दिने प्रातः ॥ मेध्यं पुष्करसं नन्नु हृष्यं चैवाथ चायुष्यं ॥५५॥ यवचूर्णसमभागं युक्तं चूर्णैस्तथाश्वदंष्ट्रायाः ।
पूपलिकामश्नीयाद्दुग्धं पायेदन्वहं प्रातः ॥५६॥ यव चूर्णसमभागं युक्तं चूर्णैस्तथाश्वदंष्ट्राया ॥ एतन्मे-
ध्यमुदाहृतमायुष्यं हृष्यमथ च पुष्करसं ॥ श्रीवीरभद्रकलिना नानाशास्त्राणि संवीक्ष्य ॥५७॥
आयुर्वेदाद्वेदाद्विद्यातं ग्रास्यतां सर्वलोकेभ्यः ॥ योगा एते ज्ञेयाः प्रीते प्रीतिप्रदा नित्यं ॥५८॥ अशुचिद्र-
युतानिह जीवा यान्न क्षमास्तथा नैव ॥ संदिग्धानुपयुंज्याद्देहक्षैण्यप्रदांश्चैव ॥५९॥ ब्राह्मणसुहृ-
दभिनंदितमिह शिष्टैर्यद्यनं दिने नैव ॥ मंगल्यपथ्यमवेद्यत्तद्योक्तव्यं सुखेशक्तं ॥६०॥ श्रीवीरभद्रक-
लिना शास्त्रेऽस्मिन् बाणशासनानुसृते ॥ औपनिषदाधिकरणे प्रथमोऽध्यायः कृतस्सार्थः ॥६१॥ ।
औपनिषदद्वितीयं दोर्द्वयितादैतचारितद्वैतः ॥ श्रीवीरभद्रनामा कामागमनिर्णयेत नुते ॥१॥ योजरंज
यितुमशक्तो भवति हि चंडस्फुरस्मरावेगात् ॥ संतनुयात्स तु योगानुक्तान्वात्स्यायनेनेह ॥२॥ करम-
र्दनमात्स्चयेत्संबाधस्येह पूर्वमादरतः ॥ रत्यारंभं कुर्यादस्यारसलाभकालेषु ॥३॥ श्रांतार्तयोरथा

पिचचंडेवेगेतथाचवयसोपि॥आख्यातमौपरिष्टकमानयूनंनष्टरागमेगस्य॥४॥अथवायद्द्व्यापि
हियोज्यान्यत्रेतिकाममार्गज्ञाः॥तानिचदृष्टतयानतुकर्मसहिष्णुनिगदितानि॥५॥हेमरजतकाला
यसद्रशानगवलताम्रसाध्यानि॥आपुससीसमयानिचमृदुशांतानीहनाम्नातुः॥६॥एतच्छिवाम्रवीयाःवाः
स्यायनसंमतेतुतसाम्यान्॥ध्वजमानांतरयुक्तं बिंदुभिरधिकैः कठोरात्तं॥७॥एतेद्वेसंधारीत्रिप्रभृतिस्या
त्तुचूडकंक्रमतः॥ललितकामेकामिहवाव्यसनैरावेष्टितांकुर्यात्॥८॥कथितोयमेकचूडः कंचुकमथजा
लकस्वनूपाख्यं॥खुरयुग्मकछुरंध्रःस्थूलोप्यथककर्कशः कथितः॥९॥चुक्रोदृषण्यागुडिकयायुक्तोम
नेनयोषितः कर्त्यां॥नालकमलाचुकस्यचतैलाद्यैर्भावितोवेणुः॥१०॥अपविध्धयोगनिचयाइत्या
ध्याशास्त्रदृष्टितस्सुलभाः॥अपविध्याव्यवहाराव्यथनंनुदाक्षिण्यात्यानां॥११॥व्यधनहतौतुविनाशः
संभावितइतिनोदितस्तथास्पष्टः॥श्रीवात्स्यायनमुनिनातद्दृष्ट्रीवीरभद्रेण॥१२॥हयगंधाशैवालैर्बृह
तीफलसचरकंदसंघातैः॥माहिषनवनीतेनचनीलद्विपकर्षवज्रसैः॥१३॥एकैकेनतुमर्दनमिहव

र्धनं विनिर्दिष्टं ॥ एतैरेव कषायैः पक्के तैले तु षण्मास्यं ॥१४॥ बृहतीफलरससहितं बीजं त्रपुसस्य दाडिम
स्यापि ॥ अपि हस्तकर्णछेदः पक्को मृध्वग्निना तैले ॥१५॥ परिमर्दनपरिषेकौ हृध्धिकरौ द्वौ विकल्पाततः
७४ कथितौ ॥ अवबुध्यो नेस्याद्यानात्तेभ्यो वर्धने योगान् ॥१६॥ स्वर्कटकहूलपूर्णैः पूर्णवा लांगलाजटाभि
७५ श्रैः ॥ वानरपुरीषसहितैः कीर्णनैः वान्यकामा स्यात् ॥१७॥ सोमलताधवनुह्नीभृंगोल्लोहोपजीविका
चैव ॥ चूर्णैरतेषामिह सहचतथाव्याभिघातस्स्यात् ॥१८॥ जंबूफलसाररसतो निर्यासेनाथ तद्धनं रचि
तं ॥ अनुलिप्ते संबाधो गमनाद्रागो विमर्दस्स्यात् ॥१९॥ चूर्णितगोपालिकया बहुयादिकयाथ जिह्वी क्रि
का चूर्णैः ॥ माहिषलक्ष्मविमिश्रैः रचितल्मान क्रिया यास्तु ॥२०॥ नीपापूतककुसुमैर्जंबूकुसुमैरथा
पि संयुक्तं ॥ अनुलेपनं प्रतनुते दौर्भाग्यं तसंजनश्चैव ॥२१॥ आदरवतः प्रलेपः फलतः किल साधु
कोकिलाक्षस्य ॥ हस्तिन्यास्संतनुते संहतिमिह चैकरात्रं हि ॥२२॥ सर्षपसुगंधयोगान्पद्योन्म
लकंदचारुचूर्णानि ॥ पिष्टानि सहचमधुना लेपे मृग्यविशालत्वं ॥२३॥ आमलकानि शुभानि तु

बहुपदिकांचतगरंकुष्ठंहरितालमथत्रिलीचैव॥एतद्दक्षितबर्हिणःस्पृशतिपुरीवेणालिप्तस्तु॥३२॥

भावनमासान्च लाजाफलतः॥सोमार्कयोश्चदुग्धैस्तुहुयात्क्षीरैस्तथानिपुणं॥२४॥क्षेतीकरणमिदंस्या
त्केशानांसाधुभाषितंमुनिभिः॥प्रसापनयनमधोक्तंकथयामास्तन्मंतेनैव॥२५॥यदयत्तिकाकुटजयोबीजै
र्मूलैश्चसूक्ष्मपर्णीनां॥गिरिकर्णिपाचैवंस्नानंतादृग्विनिर्दिष्टं॥२६॥अभ्यंगःदूर्वाहृतिरेतैरेवहपक्कतस्तै
स्तैः॥क्रमतःप्रसानयाकाकथितंशास्त्रानुसारेण॥२७॥श्वेलायाश्चचमुष्कंस्वेदोयविसाहिंह्रसस्यात्॥अ
लक्तकस्ययोगादस्यश्वेतोधरोभवति॥२८॥प्रसानयननिदानंतस्यचमदयंतिकादिपूर्वोक्तं॥बहुपादिका
चकुष्ठंतगरंसुरदारुतालीच॥२९॥एतैरुपलिप्तोयोवंशःस्याद्वज्रकंदकैश्चैव॥शाद्वश्रवेणादस्यहिवश्या
स्यान्नात्रसंदेहः॥३०॥दुत्तूरकफलमुक्तादध्यंवहरामहानिदोन्मादेः॥प्रसानयनंप्रोक्तंमुक्ताज्जीर्णाक्षु
डादस्य॥३१॥हस्तोयद्दस्तुनतद्दूरयंभवतीतिचित्रयोगज्ञाः॥क्षीराहृतहदरुंस्यादीदनत्रुणभस्मतैला
भ्यां॥३३॥अभयाम्रातकयोरथपिष्टाश्रवणप्रियंगुकाभिश्च॥लिप्तमिहलोहभांडंतांमंस्यान्नात्रसंदे
हः॥३४॥श्रवणप्रियंगुतैलैर्निर्मोकस्याग्निपटवस्त्रस्य॥वर्त्यादीपास्तत्रपतिकाष्ठंसर्पाहृतिंपरित॥३५॥

गोक्षीरस्य च पानं श्वेतायाः श्वेतजीववत्सायाः ॥ आयुष्यं च यशस्यं तद्वृद्धिप्रा   षः एमुक्ताः ॥३६॥
श्रीवीरभद्रकृतया वात्स्यायनसूत्रतत्त्वसंकथया ॥ अवगतकामविचारो भवतु जनो निंदितादिरतः
॥३७॥ काममिवात्मायत्तमर्थं धर्मं तथाखिललोकं ॥ बुध्वा कुरुते य   या अविगीताश्च पुराणेषु
॥३८॥ श्रीवात्स्यायनमुनिरपि चक्रे यद्ब्रह्मचर्यमास्थाय ॥ तदधीत्य कामशास्त्रं ये दुर्मार्गा न ते शिष्टाः
॥३९॥ वेदेषु नाभिचारा नागमविद्यासु वाममार्गाः   ॥ तद्वदिहापि विगीता अर्थाः रे चिन्न दोष
य ॥४०॥ विदिताखिलतत्त्वा अपि सुनया नैवेह निंदिताचरणाः ॥ पशावस्त्वे नियतविषयादोषस्त
स्मान्न शास्त्रस्य ॥४१॥ इत्यवधाय निबंधानवलोक्यासौ स्मरागमे निपुणं ॥ अकृतस्फुटतत्त्वानि
हि वात्स्यायनकामसूत्राणि ॥४२॥ श्रीरामचंद्रनंदनवीरश्रीवीरभद्रदेवेन ॥ एकार्यमतिना निर्णीतः
कामसूत्रार्थः ॥४३॥ यः कर्णलिवस्स दिने पार्थति समरे स्सवावदानेषु ॥ धर्मे धर्मजरूपेन कुलति स
हदेव तिज्ञाने ॥४४॥ शरदिंदुर्विवगंगास्मरहरसदृशा च कीर्तिचंद्रेय ॥ हरफालानलविषमप्रता

७८ 76

पतापेनतेनेह ॥४५॥ सप्ताधिकरणमेतत्सूत्रं द्वित्रिंशत्परिमितस्फुरध्यायं ॥ वात्स्यायनकृतशास्त्रं व्या-
ख्यातं वीरभद्रेण ॥४६॥ दृष्ट्वैतदस्फुटार्थान्यपि सूत्राणीह कामशास्त्रस्य ॥ बुध्वा रचयतधीरो
लीलाश्चैतोऽन्वयोनुमताः ॥४७॥ यावन्मुनिरमिदं लक्ष्मीः शंभोर्यमां गमविजायावतु ॥ तावदसौ
स्मरकुतुकं ग्रंथः प्रख्यापयन्नस्तु ॥४८॥ हरलोचनहरलोचनरसशशिविश्रुते समये ॥ फाल्गु-
ण शुक्लप्रतिपदि पूर्णो ग्रंथः स्मरः स्मेरः ॥४९॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽस्मिन्बाणशासनानुसृ-
ते ॥ औपनिषदाधिकरणे चरमोध्यायः कृतः सांगः ॥५०॥ ॥ कंदर्पचूडामणिनामग्रंथस्समा-
प्तः ॥ श्रीसीतारामपरब्रह्मणे नमः ॥ श्रीकाशीविश्वेश्वरान्नपूर्णकालभैरवाय नमः ॥५१॥

२३००